

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI

1930-1955 YILLARI ARASINDA DOĞU TÜRKİSTANLILAR İLE
HİNDİSTAN PAKİSTAN
HÜKÜMETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Doktora Tezi

Fazilet Pınar KOCAOĞLU UYUR

Danışman
Doç. Dr. Tekin TUNCER

Nevşehir
Aralık 2022

Fazilet Pınar KOCAOĞLU UYUR 1930-1955 YILLARI ARASINDA DOĞU TÜRKİSTANLILAR İLE HİNDİSTAN PAKİSTAN
HÜKÜMETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER Doktora Tezi Nevşehir 2022

**T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI**

**1930- 1955 YILLARI ARASINDA DOĞU TÜRKİSTANLILAR
İLE HİNDİSTAN PAKİSTAN
HÜKÜMETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

Doktora Tezi

Fazilet Pınar KOCAOĞLU UYUR

Danışman
Doç. Dr. Tekin TUNCER

Nevşehir
Aralık 2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Fazilet Pınar KOCAOĞLU UYUR

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“1930-1955 Yılları Arasında Doğu Türkistanlılar ile Hindistan Pakistan Hükümetleri Arasındaki İlişkiler” adlı Doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Fazilet Pınar KOCAOğLU UYUR

Danışman

Doç. Dr. Tekin TUNCER

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Tekin TUNCER danışmanlığında Fazilet Pınar KOCAOĞLU UYUR tarafından hazırlanan “1930-1955 Yılları Arasında Doğu Türkistanlılar ile Hindistan Pakistan Hükümetleri Arasındaki İlişkiler” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TARİH Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

17 /06 /2022

JÜRİ

İMZA

Danışman: Doç Dr. Tekin TUNCER

.....

Üye: Doç. Dr. Telli KORKMAZ

.....

Üye: Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

.....

Üye: Prof. Dr. Hava SELÇUK

.....

Üye: Doç. Dr. Emin KIRKIL

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Öncelikle teşekkürlerimi sunmam gereken kişi saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Tekin TUNCER'dir. Üzerinde çalışmış olmaktan büyük bir gurur duyduğum doktora konumu belirlemede ihtiyaç duyduğum motivasyonu hocamın idealist ve kararlı kişiliğine borçluyum. Uzun doktora sürecim boyunca, her ihtiyaç duyduğumda sonsuz mesleki birikimleriyle bana kaynak sağlaması, her türlü sorun ve kafa karışıklıklarına sabırla çözüm bulması ve böylece bana bu süreci kolaylaştıran yegâne kişi olması sebepleriyle kendisine çok teşekkür ederim.

Pandemi sürecinde kapanan yurtdışı seyahatleri yüzünden arşive gidemediğim anda imdadıma yetişen Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde görevli ve aynı zamanda Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Tarih Bölümünde Öğretim Üyesi olan Doç. Dr. Mehmet ÇELİK hocama ve Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde görevli olan sayın hocam Doç. Dr. Omair ANAS'a bana arşiv kaynaklarına ulaşma imkânı sağladığından dolayı sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca en kıymetli dostum olan Artvin Çoruh Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görevli Arş. Gör. Yaşam KARAÇAY ÇELİK'e gerek fikir ve önerileri gerekse bu süreçteki sonsuz desteğinden dolayı çok teşekkür ederim. Tez çalışmamı tamamlama aşamamda teknik desteğini benden esirgemeyen ağabeyim Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı KOCAOĞLU'na katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Kurumsal olarak bursiyeri olduğum Türk Tarih Kurumuna da bu araştırmayı teşvik ettikleri için teşekkürü bir borç bilirim.

Aile büyüklerime, bu süreçte oğlum Ayaz Ata'nın bakımında bana yardımcı olduklarından ve bana her zaman inandıklarından dolayı minnettarım. Son olarak sevgili evdeşim Ali Burkay UYUR'a her zaman bana destek olması ve bu zorlu süreçteki sabrından dolayı çok teşekkür ederim.

1930-1955 YILLARI ARASINDA DOĞU TÜRKİSTANLILAR İLE HİNDİSTAN PAKİSTAN HÜKÜMETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Fazilet Pınar KOCAOĞLU UYUR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih
Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Haziran 2022

DANIŞMAN: Doç. Dr. Tekin TUNCER

ÖZET

Çalışmamız 1930-1955 yılları arasında Doğu Türkistan'da meydana gelen gelişmeleri, Doğu Türkistan halkının Hindistan ve Pakistan'a göçü esnasında yaşadıkları sıkıntıları, burada muhacir olarak yaşadıkları zorlukları, aldıkları yardımları ve Hindistan ve Pakistan Hükümetlerinin onlara karşı tutumunu içermektedir.

Çalışma sırasında hem İngiltere Milli Arşivi'nden hem de Amerika Milli Arşivi'nden yararlanılmıştır. Bu arşivlerden alınan belgeler ışığında Doğu Türkistan halkının Hindistan göçü bir nebze de olsa aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu arşivlerin yanı sıra kullandığımız, göçe katılan kişilerin kaleme aldığı eserler de bu dönemi aydınlatmada mühimdir. Aynı zamanda Doğu Türkistan'da yaşanan mücadeleleri anlatan yerli ve yabancı eserlerden ve makalelerden de faydalanılmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan yabancı basın haberleri de olaya farklı noktalardan bakış açısı sağlaması dolayısıyla mühimdir.

Çalışma sayesinde Doğu Türkistanlıların Hindistan'a göçü sonrasında yaşadıkları her şey tam olarak açıklığa kavuşturulmuştur demek mümkün değildir. Çünkü 1947 yılına kadar Hindistan İngiliz sömürgesidir ve Doğu Türkistanlı göçmenlerin gidişinden kısa bir süre sonra Pakistan, Hindistan'dan ayrılmıştır. Bu dönemi aydınlatabilecek belgelerin tek bir merkezde olması mümkün değildir. Çalışma sayesinde Doğu Türkistanlıların Hindistan ve Pakistan'da yaşadıkları süreçte bu devletlerin yardımları, muhacirlere karşı yaklaşımları, yerel halkın bu insanlara karşı tutumu, muhacirlerin Hindistan'da kampta yaşadıkları sıkıntılar gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Göç, Hindistan, Komünist Çin, Pakistan.

RELATIONS BETWEEN EAST TURKISTANIS AND THE GOVERNMENTS OF INDIA-PAKISTAN BETWEEN 1930-1955

Fazilet Pınar KOCAOĞLU UYUR

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Department
of History**

Doctoral Dissertation, June 2022

ADVISOR: Assoc. Prof. Dr. Tekin TUNCER

ABSTRACT

Our study includes the developments that took place in East Turkestan between 1930-1955, the problems experienced by the people of East Turkestan during their migration to India and Pakistan, the difficulties they experienced as immigrants here, the aid they received, and the attitudes of the Governments of India and Pakistan towards them.

During our study, we have benefited from both the British National Archives and the American National Archives. In the light of the documents taken from these archives, we tried to illuminate the Indian migration of the people of East Turkestan to some extent. In addition to these archives, the works written by the people who participated in the migration we use are also important in illuminating this period. At the same time, we have benefited from local and foreign works and articles describing the struggles in East Turkestan. In addition, the foreign press news we used in the study is important for us as it provides a perspective on the event from different points.

Thanks to our study, it is not possible to say that everything that the people of East Turkistan experienced after their migration to India has been fully clarified. Because until 1947, India was a British colony and shortly after the departure of East Turkestan immigrants, Pakistan left India. In other words, it is not possible to have documents that can illuminate the period in a single center. However, thanks to our study, the help of the states of India and Pakistan, their approach to the immigrants, the attitude of the local people towards these people, and the problems that the immigrants experienced in the camp in India during the process of the East Turkestan people in India and Pakistan were revealed.

Keywords: East Turkestan, Immigration, India, Communist China, Pakistan

KISALTMALAR

Bk.:	Bakınız
C:	Cilt
CAJ:	Central Asiatic Journal
CAR:	Central Asian Review
CBÜ:	Celal Bayar Üniversitesi
Çev.:	Çeviren
DBTDA:	Türk Diplomatik Arşivi
Der.:	Derleyen
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.:	Editör
Haz.:	Hazırlayan
FO.:	İngiltere Milli Arşivi
JRCAS:	Journal of the Royal Central Asian Society
Km.:	Kilometre
Km²:	Kilometrekare
NARA:	Amerika Birleşik Devletleri Milli Arşivi
S.:	Sayı
SBKP:	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK:	Türk Tarih Kurumu
DTMKK:	Doğu Türkistan Türkleri Millî Kurtuluş Komitesi
s.:	Sayfa
ss.:	Sayfa Sayısı

UP: University Press

v.s: Ve saire

v.b: Ve benzeri

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	viii
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1911 YILINDAN KOMÜNİST ÇİN'İN İŞGALİNE KADAR DOĞU TÜRKİSTAN'IN DURUMU

1.1. Genel Valiler Döneminde Doğu Türkistan	11
1.1.1. Yang Tsen-hsing Dönemi	11
1.1.2. Chin Shu-Jen Dönemi	20
1.1.3. Kumul İhtilali	21
1.1.4. Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Kurulması	25
1.1.5. Sovyet Rusya'nın Sheng Shih-tsai'ye Yardım Etme Bahanesiyle Doğu Türkistan'a Müdahalesi.....	27
1.2. Doğu Türkistan'da Güçler Çekişmesi.....	29
1.2.1. Sheng Shih-Tsai Dönemi	29
1.2.2. Doğu Türkistan'da Komünist Çin Hâkimiyeti.....	36
1.2.3. Kazakların Altay Ayaklanması ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Kurulması.....	38
1.2.4. Komünist Çin İstilasını Öncesi Doğu Türkistan	40
1.2.5. Mesut Sabri Baykozî'nin Hükümet Başkanlığı'na Getirilmesi ve Yaşanan Çekişmeler.....	42
1.2.6. Osman Batur ve Baytik Boğda Olayı.....	43
1.2.7. Komünist Çin'in Doğu Türkistan'a Hâkim Olması.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DAN BÜYÜK GÖÇLER

2.1. Doğu Türkistan'ı Terk Ediş	49
2.1.1. Doğu Türkistan'dan İlk Kazak Göçleri.....	49
2.2. Elishan Batur ve Zayıf Teyci Göçü	53
2.2.1. Elishan Batur Kafilesinin Hindistan'a Göçü.....	53
2.2.2. Zayıf Teyci ve Elishan Batur Kafilelerinin Göçe Birlikte Devam Etmesi	55
2.3. Komünist Çin'den Sonra Doğu Türkistan'da Yaşananlar	57
2.3.1. Osman Batur'un Verdiği Mücadele	57
2.3.2. Üç Efendiler	59
2.4. Alibek Hâkim Kafilesinin Hüseyin Teyci Kafilesiyle Birleşmesi.....	61
2.4.1. Alibek Hâkim Kafilesinin Manas-Savan'dan Göçü.....	61
2.5. Osman Batur ve Canımhan Hacı Göçü.....	64
2.5.1. Göç Kararı.....	64
2.5.2. Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın Yakalanışı	65

2.5.3. Osman Batur'un Yakalanışı Alibek Hâkim Kafilesini Harekete Geçiriyor	69
2.6. Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif Teyci Göçü	71
2.7. Uygur Göçü.....	73
2.7.1. Mesut Sabri Baykozi'nin Görevden Alınması.....	73
2.7.2. Göç Kararı.....	75
2.7.3. Uygurların Hindistan'a Hareket Etmesi.....	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
KAFİLELERİN HİNDİSTAN VE PAKİSTAN'DA SÜREN MÜCADELESİ	
(1949-1954)	
3.1. Zayıf Teyci ve Elishan Batur Kafilesi Hindistan'da	84
3.2. Hindistan ve Pakistan'ın Ayrılması ve Bu Durumun Kazak Muhacirlere Etkisi.....	89
3.3. Alibek Hâkim ve Hüseyin Teyci Kafilesi Hindistan'da	90
3.4. İsa Yusuf Alptekin'in ve Mehmet Emin Buğra'nın Hindistan'a Vardıktan Sonraki Mücadeleleri.....	113
3.5. Pakistan ve Hindistan'da Bulunan Doğu Türkistanlıların İskânlı Göçmen Olarak Türkiye'ye Gelişi.....	121
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA	141
EKLER.....	149

GİRİŞ

Türk halkları, eski çağlardan beri Avrasya'nın uçsuz bucaksız topraklarında göçebe bir yaşam tarzı benimsemiştir. Onlar bu coğrafyada bulunan yerleşik halklarla sürekli temas halindeydiler. Yabancılar, Türklerin tarih boyunca yurt tuttuğu bu yere Türklerin ülkesi anlamına gelen Türkistan adını vermişlerdir. Bu coğrafya Doğu ve Batı Türkistan olarak ikiye ayrılır (İsakov, 2015: 1). Büyük Türkistan'ın batısı Çarlık Rusya, doğusu Mançu-Çin İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir. Bu tarihten itibaren Türkistan Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Çinlilerin işgal ettiği tarafa Doğu Türkistan, Rusların işgal ettiği tarafa ise Batı Türkistan denilmiştir (Çay, 2010: 5).

“Türkistan” olarak bilinen bu toprakları birçok Rus, İngiliz, Alman ve batılı gezgin, arkeolog, elçi, bilim adamı ve kâşif “Orta Asya” olarak adlandırmıştır (Yüksel, 2011, s:19). Baymirza Hayit, Türkistan yerine Orta Asya teriminin kullanılmasını Türk yurdunu ifade eden Türkistan teriminin yok edilmeye çalışılmasıyla açıklamıştır (Hayit, s: 37).

Doğu Türkistan, Çin ve Moğolistan hariç diğer komşularından yüzlerce kilometrelik dağlar ve doğal engellerle ayrılır. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olan Doğu Türkistan'ın kuzeyinde Altay, güneyinde Himalaya, Karakurum ve Karanlık dağları bulunur. Tanrı dağları ülkeyi ikiye böler (Bakır, 2005: 1).

Doğu Türkistan bölgesinde “derya” diye isimlendirilen çeşitli uzunlukta üç yüz yirminin üzerinde ırmak vardır. Bu ırmaklardan Tarım deryası 2.179 km ile en uzun ırmaktır (Bakır, 2005: 11). Tarım ırmağı'nın en önemli kolları; Aksu, Hotan, Yarkent ve Kaşgar'dır (Dauliatova, 2007: 7-8). Onu İli, İrtiş, Manas, Ulungur ve Kara Şehir

ırmakları izlemektedir. 100'den fazla göl bu ırmaklar ve akarsular tarafından beslenmektedir. Sayram gölü ile Buğda gölü en büyük göllerindedir (Bakır, 2005: 1-2). Suyun kaynağını eriyen kar suları oluşturmaktadır. 10 binden fazla buzluk tepe vardır ve bunlar 23.000 km²'lik bir alana sahiptirler (Şemseddin, 1997: 40-41).

Doğu Türkistan, Asya kıtasının merkezinde yer alır ve etrafı yüksek dağlarla çevrili olduğundan okyanus etkisi hiç yoktur ve çok sert bir karasal iklim hâkimdir (Dauliatova, 2007: 7).

Doğu Türkistan, tam anlamıyla bir tarım ülkesidir. Buğday, arpa, pirinç, mısır, pamuk, meyve, sebze ve diğer tarım ürünleri çok miktarda yetiştirilir. Ziraat mahsulatı memleketin ihtiyacına yeterlidir. Pamuk ve kuru meyvenin önemli bölümü ihraç edilir. Kazak, Kırgız ve Mongul kabileleri hayvan besleyerek geçimlerini sağlarlar. El sanatlarının en önemlileri şunlardır: İpek böcekçiliği, halı, ipek ve pamuklu dokumacılık (Buğra, 1952: 6-7). Hayvancılık ise bir diğer önemli gelir kaynağıdır. İnsanların temel gıdası, hayvansal ürünler ve topraktan elde edilenlerden oluşmaktadır. Yaylalarda ve geniş ovalarda büyük ve küçükbaş hayvan sürülerine daima rastlamak mümkündür. Bir zamanlar Komünist Rusya'nın ihtiyacı için oraya ihraç edilen hayvan ve hayvan ürünleri, bugün Çin'e götürülmektedir (Cengiz, 1981: 4). Hem tarihi kaynaklarda hem destan ve efsanelerde Türklerin ilk yaşadıkları yerlerden biri olarak geçen (Bakır, 2005: 3). Doğu Türkistan'ın tarihine bakacak olursak bu topraklar üzerinde Türkler tarih boyunca pek çok imparatorluk, devlet ve beylik kurmuşlardır (Buğra, 1952: 9).

Hun hâkimiyeti Türkistan'a yayıldığı zaman Doğu Türkistan'da birçok şehir Hunlara bağlanmıştır (Taşağıl, 1996: 19). Hun İmparatorluğu'nun ardından Afganistan'ın kuzeyi ve Batı Türkistan topraklarında bir devlet kuran Akhunlar (350-558), Doğu Türkistan bölgesini de topraklarına eklemiştir (Taşağıl, 1997: 22). Türkistan'da 552 yılından itibaren büyük bir güç olarak ortaya çıkan Gök Türkler kısa bir süre içinde bütün Türkistan'ı hâkimiyet altına almayı başarmışlardır (Taşağıl, 2016: 118). Bumin Kağan tarafından Ötüken'de kurulan devlet ilk kez "Türk" adını taşıyan devlet olmuştur (Kafesoğlu, 1983: 59).

Gök Türklerin ikiye ayrılmasından sonra Doğu Türkistan toprakları Batı Gök Türk sınırları içerisinde kalmıştır. 630 yılında hükümdar Tung Yabgu öldürülmüş,

sonrasında Batı Gök Türk Devleti toparlanamamış ve Tang Hanedanlığına bağlı halde varlığını sürdürmüştür (Taşağıl, 2016: 151). 682 yılında Kutluk Kağan'ın teşebbüsleri ile II. Gök Türk Devleti tekrar bağımsızlık kazanmış fakat zamanla zayıf düşen devlet Uygurlar tarafından ortadan kaldırılmış, böylece Doğu Türkistan'da Gök Türk egemenliği de nihayet bulmuştur (Bakır, 2005:5).

Bugünkü Doğu Türkistanlıların ataları diyebileceğimiz Uygurlar, tarih sahnesine Gök Türkleri ortadan kaldırarak çıkmıştır. 748 yılında Kutlu Atalar Mezarlığında (Çavuşoğlu, 1986: 30) bir kurultay yaparak Türk devletinin başına gelmişlerdir (Gömeç, 2011: 23-24). Böğü Kağan döneminde Çin ile kurulan münasebetler Böğü Kagan'ın Maniheizm etkisinde kalmasına sebep olmuştur. Beslenmede hayvan eti tüketilmesine izin vermeyen Mani düşüncesi Türklerin savaşçı ve mücadeleci bozkır karakterlerini zayıflatmıştır. Ancak Mani inancının Uygurların ilim ve edebiyatta ilerlemelerinde ve yerleşik yaşam tarzına geçmelerinde olumlu etkileri olmuştur (İzgi, 1987:18-19).

Doğu Türkistan'da, 840 yılında Orhun'daki Uygur Devleti yıkılınca ilk Müslüman Türk devleti sayılan Karahanlı Devleti, Uygurların Yağma boyu tarafından kurulmuştur (Bakır, 2008: 36). Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın 932'de Müslümanlığı kabul etmesiyle Doğu Türkistan da İslam dini ile tanışmıştır. Bu, Türk Tarihindeki en mühim olaylarından biridir. Bu vakte dek Doğu Türkistan'daki Türkler, Budist ve Maniheizm misyonerlerin etkisi altında kalmış ama bu vakitten sonra, İslam dini, Doğu Türkistan'da da büyük bir hızla yayılmaya başlamıştır (Şahin, 1995: 106).

Karahanlı Devleti 1042'de ikiye ayrılmıştır. Doğu Karahanlı Devleti, evvela Büyük Selçuklu Devleti'nin saldırıları ile sarsılmış sonrasında da 1205 yılında Kara Hıtay Devleti tarafından tarih sahnesinden silinmişlerdir (Saray, 1997: 60).

Ötüken'de Uygur hâkimiyeti bitince Uygur Türklerinin bir kısmı güneydeki Kansu Bölgesi'ne gitmiş ve bunlara Sarı Uygurlar (Kansu Uygurları) adı verilmiştir (Gömeç, 2011: 62). Kansu Uygurları büyük bir askeri güç gösteremeyip önce Kıtınların, daha sonra 1028'lerde Tangutların nüfuzları altına girmiştir (Gömeç, 2011: 66). Turfan Uygur Devleti'nin kuruluş yeri bugünkü Doğu Türkistan topraklarını içermektedir. Kırgız yenilgisinden sonra 13 Uygur kabilesi önce Sarı nehrin batısına, sonra Çin

sınırına yerleşmiştir. Çin ve Kırgızların zorlaması Uygurların buralarda da kalamamasına sebep olmuştur. Uygurlar buradan göç ederek Turfan ve Beşbalık civarlarında Doğu Türkistan'ın en uzun ömürlü devletini kurmuşlardır (İzgi, 1987: 235).

Moğol Devrine gelindiği vakit; evvela Moğol Devleti olarak kurulan, zamanla Türk-Moğol İmparatorluğuna dönüşen bu devlet Cengiz İmparatorluğu olarak da anılır. Naymanlar, Kereyitler, Oyratlar ve Tatarlar, Cengiz Han etrafında birleşmiştir (Temir, 2010: XI-XII).

1211 senesinde Cengiz Han ile Doğu Türkistan Uygur Hanı Barçuk Tekin'in arasındaki karşılıklı görüşmeler ve ilişkilerden sonra Doğu Türkistan, Cengiz İmparatorluğuna bağlanmıştır (Kurban, 1995: 11-12). Cengiz Han ölmeden evvel ülkesini dört oğlu arasında paylaşmış, Doğu Türkistan'ı Çağatay'a vermiştir. Çağatay'ın törelerden ve yasadan anlaması onu zaman zaman Ögeday'dan daha nüfuzlu hale getirmiştir. Çağatay Hanlığı zamanında Doğu Türkistanı yerli liderlerinden Mahmut Yalavaç yönetmiştir. Halk, Çağatay Hanlığının yönetiminden çok da memnun kalmamıştır. Çünkü Doğu Türkistan halkı Müslümandır. Çağatay'ın düşünceleri İslam ile uyuşmamıştır (Aka, 1995: 11-12). Çağatay Devleti, 1239 senesinde ikiye ayrılmış, Moğol ve Çağatay soyundan olanlar Türkleşmiş ve Müslümanlaşmışlardır.

1400'lü yıllarda Timur'un torunu olan Mirza İskender, Kaşgar civarındaki şehirleri yağmalamış Doğu Türkistan, Timur İmparatorluğu'na karşı gelemeden Timur Devletine bağlanmıştır (Saray, 1997: 73).

1606 yılında bölgenin idaresini Çağataylılardan Emir İsmail eline geçirince Hocalar Hanedanı dönemi başlamıştır. Bu dönemde Emir İsmail'in ve diğer beylerin birbirini çekememesi Doğu Türkistan'ın istilasına zemin hazırlamıştır. 1678'de Kaşgar, Kalmuklarca işgal edilmiştir (Gömeç, 2011: 74). Fakat bu bölgede Kalmuk hâkimiyeti de fazla sürmemiştir. Kalmukların bölge hanlıklarıyla mücadelesinden yararlanan Çinliler 1750'lerin sonunda Kaşgar ve çevresini işgal etmiştir (Warikoo, 2020: 177). Çin istilası, Kazakların Orta ve Küçük Ordaları ile Hokand Hanlarını kendi tabiyetleri altına almalarıyla son bulmuştur. Üç Turfan 1765 yılına kadar Çinlilere direnmiş,

Çinliler burada da büyük bir katliam düzenlemişlerdir. Aynı yıl Urumçi de zapt edilmiştir (Hayit,2004: 136-137).

1816'da Taşbalıklı Ziyauddin Ahund öncülüğünde Çinlilere karşı bir isyan başlatılmıştır. Çinliler bu isyan ile Doğu Türkistan'ın direnişinin kırılmadığını görmüşlerdir. Bu ayaklanma aynı yıl bastırılrsa da Ziyauddin Ahund'un oğlu Eşref Bey ayaklanmayı sürdürmüş, Çinliler artık bu işgalin sandıkları kadar kolay olmadığını görmüşlerdir (Hayit, 2004:138). Sonradan Çinliler tarafından idam edilecek Burhaneddin Hoca'nın torunu Cihangir 1826 yılında Kırgızların yardımıyla Kaşgar'ı ele geçirmiş ve Yarkent ile Hoten'i de içine alan bir devlet kurmuştur. Bu devletin merkezi Kaşgar'dır ve hiçbir ülke onu tanımamıştır. Çin, Doğu Türkistan'ı kendi toprağı saymış ve 1847 yılında Cihangir Hoca'nın kurduğı bu devleti ortadan kaldırmıştır (Gömeç, 2011: 74).

Kaşgar Hanı Buzurg, devlet yönetiminde kabiliyetsiz bir insandır. Bu sebeple işler sözde Han'ın elinde olmakla birlikte tüm işlerden Yakup Bey sorumludur. Miralay Blaramberg'in yönettiğı Rus ordusu 1852'de Akmesicid'e saldırınca Yakub Bey bu saldırıyı püskürtmüş ve böylece büyük bir şöhret kazanmıştır (Hayit, 1975: 66).

1819-1863 yılları arasında pek çok istiklal hareketi görülmüş, bu millî direniş hareketleri ile Çin'in Doğu Türkistan hâkimiyeti iyice zayıflamıştır.

1866 yılında Buzurg Hanı önce hapsederek sonra da hacca yollayarak ondan kurtulan Yakub Bey'in bu darbesinden sonra Buhara Emiri Muzaffereddin, Yakub Bey'e Atalık Gazi unvanı vermiş ve kendisini Han ilan eden Yakup Bey Kaşgar'ın tek hâkimi olmuştur (Yücel, 2013: 277-278).

Yakup Han 1870'te hâkimiyetini sağlamlaştırmak için Seyit Yakup Han Töre'yi Osmanlı'ya elçi olarak yollamıştır. Sultan Abdülaziz'e biat eden heyet ondan Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını tanımasını istemiştir. Heyetin isteğini olumlu bulan Sultan Abdülaziz hem Doğu Türkistan'ı tanımış hem de çok sayıda silah ve malzeme tedarikini sağlayarak onlara vermiştir. Yakup Bey'in kurduğı bu bağımsız Doğu Türkistan Devleti'ni İngiltere, Rusya ve Hindistan da resmen tanımıştır (İlku, 1997: 39).

Doğu Türkistan'ı almak isteyen Çin, 1869 yılında 89 bin kişilik ordusuyla ilk olarak Şansi'yi, 1873 yılında ise Kansu'yu ele geçirmiştir (Buğra, 1952: 26). Yakup Bey'in, Mayıs 1877'de vefat etmiş olması Doğu Türkistan için tam bir talihsizlik olmuş, oluşan kargaşadan faydalanan Çin, Doğu Türkistan'ı işgale koyulmuştur. Yakup Bey'in kurduğu bu bağımsız devlet, 16 Mayıs 1878'de Zou Zung-tang kumandasındaki bir orduyla tarihin tozlu sayfalarına gömülmüştür (Kurban, 1995: 84).

Geniş topraklarında barındırdığı zengin doğal kaynakları ile Doğu Türkistan, "Avrasya'nın kalbi" sayılabilecek kadar önemlidir (Dağcı ve Keskin, 2013: 14). Çin içinse Doğu Türkistan yalnızca ekonomik bir kaynak değil aynı zamanda batıdan gelebilecek her türlü saldırı için bir tampon bölgedir (Adıbelli, 2008: 47-48). Doğu Türkistan, Çin için yalnızca batıda bir tampon bölge değil, Türkistan üzerinden Rusya, İran ve Ortadoğu ile Tibet üzerinden Hindistan'a ulaşma imkânı veren bir kavşak noktası konumundadır.

1877 yılında Çin, Kaşgar'ı işgal edince Doğu Türkistan savunmasız kalmıştır. Bunu fırsat bilen Çin, Doğu Türkistan'ı bir eyaleti yapabilmek için Doğu Türkistan adını değiştirme yoluna gitmiştir (Bakır, 2005: 3). 18 Kasım 1884 tarihinde Çin imparatoru tarafından verilen talimat ile Doğu Türkistan ismi Çin'in 19. vilayeti olarak "yeni topraklar" anlamındaki "h-si çiyang"a dönüştürülmüştür (Hayit, 2004: 148). Kolay söylenmesi açısından Sinkiang adı Avrupa'nın diline yerleşmiştir.

1911 yılından 1943 yılına dek Doğu Türkistan Umumî Valilerce yönetilmiştir. 1943 yılından 1949 yılına dek ise milliyetçi Çin, Doğu Türkistan'da yönetime hâkim olmuş, sonrasında komünist Çin istilası başlamıştır. Çinlilerin sert yönetimine yıllarca katlanan halk zaman zaman isyan etmeye kalkışsa da bu hareketler sonuçsuz kalmıştır. Çareyi göç etmekte bulan Doğu Türkistanlılar bilinmezliğe doğru zorlu bir yolculuğa çıkmıştır. Doğu Türkistanlıların bu yolculukta durakları olacak Hindistan ve Pakistan'da 1955 yılına kadar yaşadıkları olaylar ve bu hükümetlerle ilişkileri tezin ana konusunu oluşturacaktır.

Doğu Türkistanlıların göç etmesine neden olan itici sebep bölgedeki Çin baskısı, dil, din ve kültürlerinin yok olma tehlikesi altında kalmasıdır. Göçmek için Hindistan'ı seçmelerinin sebebi ise ülkenin konumu sebebiyledir. Zaten bu insanlar göçe başladıklarında hayatlarının geri kalanını Hindistan'da geçirmeyi amaçlamamış, ya bir

gün ülkelerine geri dönmeyi ya da kardeş ülkeleri Türkiye'ye gitmeyi hedeflemişlerdir.

Daha evvel Doğu Türkistanlıların göçü ve Türkiye'ye varmaları konuları çalışılmış olmasına rağmen konunun Hindistan ve Pakistan kısımlarını derinlemesine inceleyen olmamıştır.

Tezin başlığı “1930-1955 Yılları Arasında Doğu Türkistanlılar ile Hindistan Pakistan Hükümetleri Arasındaki ilişkiler”dir. Bu bağlamda öncelikle İngiltere, Amerika ve Hindistan Milli Arşivi belgelerine yönelinmiştir. Ne yazık ki yaşanan pandemi süreci arşive giderek araştırma yapılmasına engel olmuştur. İngiltere ve Amerika Arşivlerine ulaşmak için öncelikle Beyrut Amerikan Üniversitesi ve aynı zamanda KMÜ’de öğretim üyesi olan kıymetli hocam Mehmet Çelik’in yardımı alınmıştır. Daha sonra Hindistan arşivine ulaşmak için Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde görevli kıymetli hocamız Omair ANAS’ın yardımına başvurulmuştur. Bu arşivlerden Doğu Türkistan göçmenlerinin Hindistan’daki kamp hayatı, Pakistan’da yaşadıkları, aldıkları yardımlar, Çinlilerin ve Sovyetlerin Doğu Türkistan’ı nasıl sömürdükleri gibi daha evvel Türkiye’de yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılmamış pek çok belge bulunmuş, yine de Doğu Türkistanlıların Pakistan ve Hindistan Hükümetleri ile ilişkileri üzerine umulandan daha az belge çıkmıştır. Yine de bulunan belgeler Doğu Türkistanlıların Hindistan’da ve Pakistan’da yaşadıkları zorlu günleri aydınlatmamıza vesile olmuştur. Ayrıca 1911 senesi sonrası Doğu Türkistan’da yaşanan gelişmelerin aydınlatılmasına katkı sağlayan başka belgeler de ortaya çıkarılmıştır.

Oraltay, H. (1978). Kazak Türkleri. İstanbul: Tavilli Matbaası; Altay, H. (1980). Esteliklerim. İstanbul: Otağ Matbaası; Altay, H. (1998). Anayurttan Anadoluya. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları; Gayretullah, H. (1977). Altaylarda Kanlı Günler. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası eserleri yazarlarının göçe katılması nedeniyle önemlidir. Ancak bu eserlerde zaman zaman özellikle göçe katılanların sayıları hakkında farklı bilgiler verilmiştir.

1911 senesi sonrası gelen Umumî Valiler dönemi ve bu dönemde Rusya ile Çin’in Doğu Türkistan’a hâkim olmak çabaları için Boorman, H. L. & Howard, R. C. (1967), Biographical Dictionary of Republican China. C.I-IV, New York: Columbia UP; Yang, R. (1961). “Sinkiang Under the Administration of Governor Yang Tseng-hsin,

1911-1928". CAJ, C. XI, S. 1, Wiesbaden; Forbes, Andrew D.W. (1990). Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi). Çev. Enver Can, Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları; Skrine, C. P. (1926). Chinese Central Asia. London: Barnes & Noble; Wu, A. (1940). Turkistan Tumult. London: Methuen; Nyman, L. E. (1977). Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interest in Xinjiang, 1918-1934. Malmö: Esselte Studium; Lattimore, O. (1950). Pivot of Asia. Xinjian and the Inner Asian Frontiers of China. Little, Boston: Brown & Co; Lattimore, O. (1935), "Chinese Turkestan or Sinkiang". The China Year Book; Sheng, L. (2013). Sinciang Uygur Tarihi. İstanbul: Analiz Basım Yayın, gibi eserlere başvurulmuştur. Bu eserlerde bazen öznel değerlendirmeler görmemiz mümkün olmuştur. Yine de bunlar dönemlerini anlatan mühim kaynak eserlerdir.

Doğu Türkistan'da Komünist Çin işgali sonrası dönemde yaşanan olayları ve 1949 yılında gerçekleşen göçle Hindistan'a varış yolunda çektikleri ezaları anlayabilmek için başvuru kaynaklar ise Lias, G. (1956). Kazak Exodus, London: Evans Brothers; Gayretullah, H. (2009). Uzaklara Balam. İstanbul: Toker Yayınları; Gayretullah, H. (2003). "Osman Batur ve Millî Mücadelesi", Altay Kartalı Osman Batur. İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Yayını; Kul, Ö. (2009). Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1911-1955). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi; Tuncer, T. (2015). 1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi; Çandarlıoğlu G. (2006). Özgürlük Yolu, Nurgocay Batur'un Anılarıyla Osman Batur. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı ve daha evvel bahsettiğimiz Gayretullah, Oraltay ve Altay'ın eserleri de bu noktada önemlidir.

Yüksel, F. A. (2009). Yahya Kemal Beyatlı'nın Peşaver Doğu Türkistanlı Kazak Muhacirler Derneği'nin Türkiye'ye Göç Faaliyetlerine Katkısı. *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi* (1). Yüksel, F. A. (2011, Ağustos). "Peşaver Doğu Türkistanlı Kazak Muhacirler Derneği ve Yahya Kemal Beyatlı" *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* (296). Kesici, A. K. (Şubat 2003). "Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye'ye Göçünün 50. Yılı Münasebetiyle-I", *Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi*, S. 194; Kesici, A. K. (Mart 2003) "Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye'ye Göçünün 50. Yılı Münasebetiyle-II", *Türk Dünyası Araştırmaları Tarih*

Dergisi, S. 195; Kara A. & Selvi Z. & Teyci M. (1996). Kazakların Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçü ve Osman Taştan, İstanbul: Kazak Türkleri Vakfı Yayını gibi faydalanılan eserlerdeyse 1938 yılına kadar olan Kazak göçlerinin nednelerini, Kansu'ya yerleşen Kazakların burada süren mücadeleleri ve Hindistan'a göç etmeleri ile ilgili bilgilerden yararlanılmıştır.

Bakır, A. (2005). Doğu Türkistan İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları; Buğra, M. E. (1952). Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu. İstanbul: Güven Basımevi; Buğra, M. E. (1954). Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti. İstanbul: Osmanbey Matbaası; Buğra, M. E. (1987). Şarki Türkistan Tarihi. Ankara: Ofset Matbaacılık; Alptekin, E. (1992). Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı. Kayseri: Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları; Anat, H. Y. (2003). Hayatım ve Mücadelem. Haz. Soner Yalçın, Ankara: Özkan Matbaacılık; Esir Doğu Türkistan İçin-1, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları, Haz. Ö. Kul, (2010). Ankara: Berikan Yayınevi; Esir Doğu Türkistan İçin-2, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları, Haz. Ö. Kul. (2010). Ankara: Berikan Yayınevi; Alptekin, İ. Y. (1981), Doğu Türkistan Davası. İstanbul: Marifet Yayınları, gibi eserlerden ise Doğu Türkistan'ın Komünist Çin tarafından işgalinden eveel yaşanan siyasi olaylar, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra kabilelerinin yolda yaşadığı zorluklar ve muhacirlerin sıkıntılarına çözüm olsun maksadıyla Mehmet Emin ve İsa Yusuf Beylerin devlet adamları ile yaptığı görüşmeler ve Türkiye'ye ya da başka yerlere göçlerinin kabul edilmesi için çabaları anlatılmıştır.

Tezin giriş bölümünde Doğu Türkistan coğrafyası, nüfusu, ekonomisi aynı zamanda burada geçmişten bugüne dek kurulan devletler ve yaşayan halklar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde öncelikle Çin'de Mançu Hanedanı'nın yıkılmasından sonra 1911 yılında cumhuriyetin ilan edilmesi ve Doğu Türkistan'da yaşanan baskıcı Umumî Valiler Dönemi devrin ana kaynaklarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise 1935 yılından itibaren Doğu Türkistan'da Rusya ve Çin arasında yaşanan çekişme ve Doğu Türkistan üzerinde hâkimiyet kurma çabaları anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Doğu Türkistan'dan Çin baskısı sebebiyle yaşanan ilk göçler ve Komünist Çin tarafından işgali sonrası Doğu Türkistan'dan yaşanan büyük

göçler, göçü yaşamış kişilerin anıları, dönemin kaynakları ile anlatılmaya çalışılmıştır. Bu üç bölümde de gerek İngiliz gerek Amerikan gerekse de Hindistan arşivlerinden çıkan belgelere ve basında yer alan haberlere de yer verilmiştir.

Tezin can alıcı noktası olan üçüncü bölümde ise göçler sonrasında Hindistan ve Pakistan'da yaşanan olaylar, kurulan temaslar, alınan yardımlar, muhacirlerin nasıl bir hayat sürdürdükleri gibi konular arşiv kaynaklarına dayanılarak anlatılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1911 YILINDAN KOMÜNİST ÇİN'İN İŞGALİNE KADAR DOĞU TÜRKİSTAN'IN DURUMU

1.1. Genel Valiler Döneminde Doğu Türkistan

1.1.1. Yang Tsen-hsing Dönemi

Çin'de 1911 yılında gerçekleşen ihtilalle Mançu (Qing) Hanedanlığının saltanatı sona ermiş ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Bunun sonucunda, Doğu Türkistan'daki son Mançu Umumî Valisi'nin¹ yerine ülkeye umumî vali olarak Yang Tseng-tsin atanmıştır (Kesici, 2003: 17). Bu bölgede yaşayan nüfus genelde Müslüman Dunganlardan oluşur (Skrine ve Nightingale, 2005: 212).

1911'deki Çin İhtilali'nin etkileri hızla Doğu Türkistan'a da yayılır. Nitekim 1911 Aralık ayında Çing Hanedanına karşı faaliyet gösteren gizli teşkilat Ko lao-hui ve yönetimden soğumuş Çinli subaylar liderliğinde İli Vilayeti'nde ve başkent Urumçi'de Mançu Hanedanlığına karşı isyanlar görülmüştür. Urumçi'deki isyan hızla bastırılmıştır. İsyancıların liderleri öldürülmüş ve destekçilerinin bir bölümü Doğu Türkistan'ın güneyindeki garnizonlara sürgün edilmiştir. O zamanlarda ülkenin güneyi Ko-lao-hui eylemlerinin merkezi haline gelmiştir (Yang, 1961: 281). İli Vilayeti'nde ise ihtilalciler idareyi ele geçirerek Yang Suan-hsü önderliğinde rakip bir yönetim kurmayı başarmıştır (Forbes, 1990:19).

¹ Mançu Umumî Valisi Yuan Ta-uha durumla baş edemediği için istifaya zorlanmıştır. Bk. Richard Yang, Sinkiang Under the Administration of Governor Yang Tseng-hsin, 1911-1928, **CAJ**, 1961, 270.

Çin'deki ihtilal Mançu Hanedanlığının son Umumî Valisi Yüan T-hua'nın beklediği gibi sona ermeyince Yüan, bütün yetkilerini Yang Tseng-hsin'e bırakarak Urumçi'den kaçmıştır. Yang aynı zamanda İli Bölgesi'nin askeri valiliği görevine getirilmiştir (Boorman ve Howard, 1967: 11). Yang 1912-1927 yılları arasında Doğu Türkistan halkını diktatörce ve hürriyetten yoksun olarak yönetmiştir (Hayit, 2004: 149).

1912'de Yang Tseng-hsin'in Doğu Türkistan Umumî Valiliğini kabul etmesi ile İli Bölgesi ülkeye ilhak edilmiştir (Forbes, 1990: 20). İli Bölgesi'nden sonra sıra Ko-lao-hui'lere gelmiştir. Ka-lao-hi liderleri Yang'ın karşısında durmaktan çekinmiştir. Onların liderlerini başka bölgelere sürgün etmek suretiyle uzlaşmacı bir yaklaşım içerisine girmiş gibi davranan Yang, daha sonradan bu kişileri öldürtmüştür (Skrine ve Nightingale, 2005: 243; Yang, 1961: 276-277).

Yang Tseng-hsin, Moğollarla savaşı sürdürmekten yana değildir ve Moğollar arasındaki anlaşmazlığın çözümü için Ruslar devreye girmişlerdir (Yang, 1961: 304). Rusya, Urumçi Konsolosu aracılığı ile 5 Kasım 1913 tarihinde Çin-Rus Beyannamesi vasıtasıyla sorunu çözüme kavuşturmuş ve Yang, Moğolların özerkliğini resmen kabul etmiştir (MacMurray, 1921: 1066-1067).

Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçiren askeri valiler, kendi iktidarlarını muhafaza etmek maksadı ile Mançu Hanedanlığı devrindeki siyasi ve idari sistemi devam ettirmişlerdir (Alptekin, 1992: 40). Yang Tseng-hsin ne kadar ülkede asayişini temin etmeye çalışsa bile bunu sağlayamamıştır. Yang, Rusların giderek etkilerini kuvvetlendirdiklerini anlamıştır (Alptekin, 1992: 40).

Yang Tseng-hsin, yönetimi süresince Doğu Türkistanlıların isyan etmesi endişesiyle yakınında yalnızca Yunnanlı hemşerilerini barındırmıştır (Wu, 1984: 46-47). En yakınlarının dahi düşüncelerini nadiren bildiği Yang, telgraf ofisin anahtarını yanından ayırmayıp sabah kendi açıp, gece kendi eliyle kilitlemiştir. Bilgilendirici telgrafları kendine saklamış, lüzumsuz olanları yok etmiştir. İnsanlar Yang'ı sevmese de ona saygı duymuşlardır (Davidson, 1957: 104).

Doğu Türkistan milleti Askerî valilerin mühim bir güce sahip olmadıklarını ve millî bir ayaklanma ile onları etkisiz kılabileceğini düşünmüşlerdir. Ancak onların asıl korkuları ne Çin ne de Askerî vali'dir. En tehlikeli gördükleri düşman Ruslardır. Rus istilasına yol açar endişesi ile ayaklanamayan Doğu Türkistan halkı Çin rejiminin

kendilerini memnun edecek bir siyaset takip etmesi ümidi ile sabretmeyi daha uygun görmüşlerdir (Alptekin, 1992: 40).

Yang Tseng-hsin de kendisine en büyük dış tehlike olarak Rusları görmüştür. Çünkü burada bulunan Batı Türkistan Türkleri, Doğu Türkistan halkını dinî ve siyâsî yönden XIX. yüzyıldan itibaren etkisi altına almıştır. Umumî Vali Yang, Ruslardan gelen fikirlere karşı önlem alarak, bunların ülkeye girmesini engellemeye çalışmıştır (Yang, 1961: 27).

XX. yüzyılın başlarında, merkezi Osmanlı Devleti olan Panislamizm ve Pantürkizm akımları Sinkiang'a sızmaya başlamıştır. Hacca gitmek isteyen Müslümanlar, ticaret yapmak için yola çıkan Müslümanlar, öğrenim görmek için seyahat eden gençler bu akımlarla tanışmış ve ülkelerine getirmişlerdir (Sheng, 2013: 269).

Yang Tseng-hsin, Rusların siyasi nüfuzunun Doğu Türkistanlılar arasında yayılmasından çekinmesi yerinde bir düşüncedir. 1909 yılında İngiliz Hükümeti Kaşgar Başkonsolosu George Macartney: *“Çinlilerin Doğu Türkistan Türkleri arasında dincilik hissiyatının uyanmakta olduğunu hesaba katmaları gerekir”* uyarısında bulunmuştur (Forbes, 1990: 27; Macartney, 1909: 18-19).

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda başarısız olduğunda ve Rusya'da Bolşevik İhtilali başarılı olduğunda Doğu Türkistan'daki Osmanlı etkisi azalmış fakat Rus baskısı artmaya devam etmiştir (Rossabi, 1975: 227). Bu baskıya daha fazla direnemeyen Yang Tseng-hsin, 1920 senesinde Rusların Gulca'da bir temsilcilik ile kütüphane açılmasına ve İli ve Çöğçek'te özel ticaret yapma hakkı tanınmasına müsaade etmiştir (Forbes, 1990: 33).

Sovyetlerin vereceği tepkiyi göze alan Yang Tseng-hsin, Gulca'da bulunan kütüphaneyi kapatmış, Doğu Türkistan ile Sovyetlerin temaslarını sınırlandırmak maksadıyla Rusya'ya seyahat edenlerin sayısını düşürmeye çalışmış ancak bunu başaramadığı gibi Bolşevizm'in gençler arasında hızla yayılmasına da engel olamamıştır. İş bulmak için Doğu Türkistan'dan Rusya'ya giden gençler buradaki sosyal hayattan ziyadesi ile etkilenmişlerdir (Wintage, 1929: 326).

Osmanlı'dan yayılan Turancılık akımı, Batı Türkistan'da kurulan Genç Buharalılar Teşkilatı, Kazak bozkırlarındaki Alaş Orda Milli hareketi ve Ceditçilik hareketi

Türkistan Türklerinin millî hareketlerine önderlik etmiştir. Yang Tseng-hsin'in niyeti bunları Doğu Türkistan'dan uzak tutmaktır (Yang, 1961: 31). Yang'a göre Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda yenildiği için ve Çarlık Rusya yerine Sovyet rejimi kurulduğundan Türkiye tarafından gelme olasılığı olan tehlikeler ortadan kalkmıştır. Ancak bu kez de Doğu Türkistan'da Sovyet tesirinin artabileceği korkusu ortaya çıkmıştır (Rossabi, 1975: 227).

Yabancı ülkelerin işçilerine karışmamaya çalışan Yang Tseng-hsin, yönetimdeyken Türkistan'da Ruslara karşı geniş katımlı isyanlar meydana gelmiştir. Eylül 1916'da Rusya'dan kaçarak Doğu Türkistan'a 300 bin² Kazak Türkü sığınmıştır. Bu mültecileri 1918 sonunda Rusya'ya teslim etmiş ve sınır bölgesindeki düzeni ve istikrarı korumuştur (Sheng, 2013: 237).

Yang Tseng-hsin, Doğu Türkistan da insanların birleşmesine engel olmak adına Mançu Hanedanlığında da var olan politikayı sürdürmüş, onların farklılıklarını ortaya çıkartma yoluna gitmiştir. Kuzeyde bağımsız hareket etmeye çabalayan Moğollara karşı Cungarya Bölgesi'nde yaşamlarını sürdüren Kazaklara daha hoşgörülü davranmıştır (Lattimore, 1928: 278).

Yang Tseng-hsin Çinli bir Müslüman olan Ma-Fu-xing'i³ Kaşgar Askerî Komutanlığı'na getirmiştir (Skrine ve Nightingale, 2005: 229).

Ma Fu-xing 1915 yılının aralık ayında Tungan askerlerinden meydana gelen birliği ile Kaşgar'a gitmiş, Yenişehir'de⁴ karargâhını kurmuştur. Otoritesini iyice sağlamlaştıran Ma Fu-xing rüşvet ve baskı sayesinde zenginliğini iyiden iyiye artırmıştır (Skrine, 1926: 86; Skrine ve Nightingale, 2005: 243).

² Richard Yang'da adı geçen makalesinde bu sayıları aynı vermiştir. Bk. Richard Yang, Sinkiang Under the Administration of Governor Yang Tseng-hsin, 1911-1928, **CAJ**, 1961, 270.

³ Ma-Fu-xing Yunnanlıdır. Doğu Türkistana geldiği vakit bilinmemekle beraber 1911 ihtilalinde Urumçi'de Yang komutasında kurulan Tungan birlikleri başına gelmiştir. Ma'nın Kaşgar valiliğine atanmasına dek korku ve baskı ile Doğu Türkistanın güneyinde varlığını sürdürmüş, 1924 yılında öldürülmüştür. Bk. CP Skrine ve P Nightingale, **Macartney at Kasghar: New Light on British, Chinese and Russian Activities in Sinkiang, 1890-1918**, London: Routledge, 2005, 243.

⁴ Yenişehir Kaşgar Eskişehir'in 4 km. kadar dışındadır. Yaygın olarak Müslümanların yaşadığı bir yerleşim yeridir. Şehrin nüfusu yaklaşık olarak 40.000 civarındadır. Hem Eskişehir'de hem de Yenişehir'de güvenliği sağlayabilmek maksadıyla hendekler kazılmış, gün batımıyla demir kapılar kapatılmıştır ve şehirlerin etrafı yüksek duvarlarla örülmüştür. Bk. CP Skrine ve P Nightingale, **Macartney at Kasghar: New Light on British, Chinese and Russian Activities in Sinkiang, 1890-1918**, London: Routledge, 2005, 19.

Ma Fu-xing ülkenin tüm tabii varlıklarını askerî idare için bir kaynak olarak gösterip bunları çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Aksu ve Kançigan'daki petrol kuyularını bölgedeki bakır madenleri, yeşim madenleri ile kömür ocaklarını işletmiş, halkı da zorla buralarda çalıştırmıştır. Üretim tekeli elinde bulundurduğundan bölgede rekabet yaşanmamış Ma Fu-xing çok para kazanmıştır⁵. Bu paraları desteğini kaybetmekten korktuğu Yang ile paylaşmaktan da çekinmemiştir (Nyman, 1977: 28).

Bunlar haricinde Kaşgar'daki Tungan asker sayılarını olduğundan daha çok göstererek bu askerler için ayrılan parayı da kendi çıkarları için kullanmıştır. Ma Fu-xing, öylesine zengin olmuştur ki kendine ait bir sarayı dahi vardır (Nazaroff, 1935: 78-79).

İyiden iyiye güçlenen Ma Fu-xing'in haddini aşan hareketleri artık bir ihtilale dönüşecek korkusu ile Yang Tseng-hsin, Ma Fu-xing'i görevden almıştır. Ma Fu-xing, bunu kabul etmeyerek kendisinden şikâyetçi olanları cezalandırmış ve böylelikle Doğu Türkistan halkının da gözünü korkutmuştur (Skrine, 1926: 263). Bunu duyan Yang, Aksu Valisi'ne bir emir vermiş ve 600 kişilik bir kuvvetle Yunnanlı Tungan Ma Shao-wu'yu Kaşgar üzerine yollamıştır (Skrine, 1926: 262; Tyler, 2003: 113). Tungan Subayı Ma Shao-wu, Yang'a gösterdiği itaatin karşılığını almış ve Hoten Valiliği'ne tayin olmuştur. Sonrasında ise Doğu Türkistan'da en yüksek ikinci mevki olan Kaşgar Valiliği görevini almıştır (Forbes, 1990: 43-44).

1911 Çin İhtilali'nden evvel Doğu Türkistan'a düzenli para yardımı yapılmış fakat Yang Tseng-hsin'in yönetimindeyken bu para yardımı durmuş ve bölge kendi haline terkedilmiştir. Bu durum zaten Doğu Türkistan'ı zora sokmuşken bir de dış ticaretin büyük bir çoğunluğunu oluşturan Çarlık Rusya ile ekonomik ilişkiler I. Dünya Savaşı sebebiyle alt üst olmuştur (Forbes, 1990: 44). Rusya'nın parasının değerinin kaybolması Doğu Türkistan parasına da aynı ölçüde yansımıştır. 1917-1919'da Rusya'nın iç savaş zamanında ticaret yok denilecek seviyeye gelmiş bundan da başta ülkenin güneyindeki pamuk üreticileri olmak üzere Doğu Türkistan'ın her bölgesi etkilenmiştir (Lattimore, 1950: 59).

⁵ IOR, L/P&G/12/2342, P. 4839, 1924'ten naklen Andrew D. Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri, Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi**, Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, 1990, 40.

Yang Tseng-hsin, iş başına geldiğinde doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülke ve Mançu Hanedanlığından kalma iyi bir yönetim mevcuttur. Yang, Müslüman Türklerin isyan etmelerinin önüne geçebilmek için ekonomi alanında farklı bir yol izlemiştir. 1911-1914 yılları arasında yerel yönetim biçimlerine fazla dokunmamıştır. Çünkü amacı evvela halkın güven duygusunu kazanmak olmuş ve bunda da bir ölçüde başarılı olmuştur. Fakat yönetimi boyunca Doğu Türkistan ekonomisini kendi çıkarları adına yönetmiş, etrafına güvenebileceği akraba ve hemşerilerini toplayarak ülkeyi fakirleştirmek adına elinden geleni yapmıştır. Halkı kontrolü altında tutabilmek için sıkı bir sansür politikası uygulamış, baskıdan asla çekinmemiştir (Lattimore, 1950: 209). Merkezî Çin'deki iç çekişmelerden faydalanmış, kendi adına kâğıt para bastırması ve hatta Urumçi, İli, Kaşgar ve Aksu bölgeleri için dört ayrı kâğıt ve bakır para bastırmasıdır. Bu paraların başka hiçbir yerde geçerliliği yoktur (Lattimore, 1928: 209). Bu paraları bastırmasındaki amacı halkın bu paralarla isyan hazırlığı yapmasına engel olabilmektir (Lattimore, 1962: 209). Bunlar Yang'ın akıllı biri olduğunu göstermektedir. Para olmazsa hiçbir isyan hazırlığı da yapılamazdı. Yang, büyük para transferlerinde farklı para olunca bunları kolayca fark edebileceğinin bilicindedir (Lattimore, 1950: 209). Yang'ın bastıracağı paralar sadece Doğu Türkistan içerisindeki ticaret esnasında kullanılabilirdi. Rusya ve Çin ile yapılan ticarete takas usulü mevcuttur. Doğu Türkistan'da yaşayan Çinli tüccarlar ithalat ve ihracat yapmadan gelirlerini Çin'e transfer edememişlerdir. Bu durum Batı Türkistan ile ticaret yapan Doğu Türkistan halkı için de geçerlidir. Doğu Türkistanlıların paralarını ticarete yatırmaktan başka ihtimalleri yoktur (Forbes, 1990: 47).

Yang Tseng-hsin yerli halkı dağınık halde yaşamaya teşvik etmiştir. Tarım arazilerinin olduğu yerlerde verimli arazileri halka dağıtılarak çiftçilik yaptırmış, dağlık alanlarda yaşayanlarsa hayvancılık yapmaya teşvik edilmiştir (Lattimore, 1962: 189).

Nüfusu sadece %6 olan Çin'in Sinkiang (Çin Müslümanları hariç), “özerkliği” ve Sovyet etkisini güçlendirmeye yönelik Sovyet politikasının uygulanması için Çin'deki en umut verici alan olmuştur. SSCB, Sinkiang'daki Çinli olmayan çoğunluk için hem Çinli milliyetçilere hem de Çin komünistlerine karşı özerkliği desteklemiştir⁶.

⁶ EK. 1 NARA (400.1,1950).

Yang Tseng-hsin, Sovyetlerin Doğu Türkistan ekonomisinde nüfuz sahibi olmasını istememiş fakat 1919-1925 yılları arasında Sovyetler Birliği ile Doğu Türkistan arasında Moskova'nın baskısı ile ticarî bir canlanma durumu yaşanmıştır (Nyman, 1977: 36).

1920 yılında Yang, Çin Hükümeti'nin onayı ile Sovyetler Birliği ile bir ticaret anlaşması yapmış böylece Çin'in Sovyetler ile ilk resmi teması Sinkiang üzerinden yapılmıştır⁷.

Çinli Nüfusu (Çinli Müslümanlar hariç) yalnızca yüzde 6 olan Sinkiang, Sovyet "özerkliği" ve Sovyet etkisini teşvik etme politikasının uygulanması için Çin'deki en umut verici bölge olmuştur. SSCB, Sinkiang'daki Çinli olmayan çoğunluk için hem Çinli milliyetçilere hem de Çinli komünistlere karşı özerkliği destekledi.

1912'de Çinli savaş ağalarının (Sheng Shih Tsai) araç olarak kullanılması deneyleri başarısız olduğunda, Sovyetler Birliği daha önce denenmiş sınır milliyetini kullanma politikasına geri döndü. Kasım 1944'te milliyetçi hükümet yetkililerine karşı Sovyetler Birliğince kışkırtılarak ayaklanan kuzeybatı Sinkiang'da (İli, Tahohong ve Ashe bölgeleri) özerk bir Türki rejimin (Sinkiang nüfusunun yüzde 77'sini oluşturuyor) kurulmasıyla sonuçlandı. Çin otoritesinin dışlandığı bu alanda Sovyetler Birliği, istediği takdirde tali kaynakları istediği gibi sömürdü. Türk hükümetinin Çin karşıtı tavrını, Nanking'den daha fazla taviz istemek için bir kullandı; bunlardan en dikkat çeken, eyalette bir seçme tekeli olan SSCB'de yaşayan anlaşmanın uzatılmasıydı.

Çin anakaradaki milliyetçi orduların yenilgisinden bu yana, bu kez Pei-Ping'deki Çin komünist rejimine karşı SSCB bir kez daha Sinkiang milliyetleri için bir özerklik teşvikine başvurdu. Türk ordusu, Çin komünist ordusuna ismen "birleştirildi", ancak örgütsel olarak ayrı tutuldu. Türk birlikleri, 1944 isyanından sonra işgal ettikleri kasabalarda hâlâ garnizon yapıyor. Sinkiang'ın yeni eyalet hükümetinin en üst düzey iki yetkilisi Türklere. Ayrıca, Pei-ping hükümetinin son zamanlarda eyaletin Çinli olmayan nüfusuna kayda değer bir konumsal katılım ve kültürel özerklik vaat etme konusunda kendini rahat hissetmesi de dikkate değerdir.

Sinkiang'dan Moskova'ya Türklerin Sovyet odaklı bir temsilcisi tarafından yönetilen dört kişinin gelmesi, SSCB'nin Sinkiang'daki milliyetlerin rolüne verdiği önemin bir işaretidir. Sinkiang'ın Çinli olmayan halklarının haklarını ve ayrıcalıklarını desteklemek için Sovyetler tarafından kışkırtılan sivil itaatsizlik ve hatta silahlı ulus, Sovyetler Birliği'nden eyalette istediği herhangi bir tavizi reddetmeleri halinde, Çin Komünistleri üzerinde sürekli bir tehdit olmaya devam ediyor.

⁷ EK. 2 NARA (CA. F1.116,1943).

Sinkiang'da Rusya'nın İlgisi

Temmuz 1851'de Kulja'da, Kulja, Turgatay bölgesinde Çin-Rusya arasında gelişen ticareti düzenlemek için bir sözleşme imzalandı.

Rus-Çin sınırı ele alan Pekin Antlaşması (Kasım 1860) ile Güney Sinkiang'daki Kaşgar, 1851'de İli (Kulja) ve Tarbagatai'de olduğu gibi "deneme olarak" Rus ticaretine açılmış ve Rusya'ya son iki yerde olduğu gibi bir konsolos görevlendirme ayrıcalığı verilmiştir.

1871'de Çinlilere karşı bir Mohemmaedan ayaklanmasının ardından Ruslar Kulja'ya bir ordu gönderdi ve bölgeyi işgal etti. Rusya daha sonra Çin'e bölgeyi kalıcı olarak işgal etmek istemediğini ve Çin düzeni sağlamayı başardığında geri vereceğini bildirdi.

Ancak, 1881 yılına kadar Ruslar gerçekten tahliye edilmedi ve bir Rus-Çin savaşı kıl payı önlendi. 1881 St. Petersburg Antlaşması ile Rusya, İli topraklarının çoğunu Çin'e iade etti; Çin bir tazminat ödedi ve konsoloslar ve ticaret konusunda Rusya'ya ek ayrıcalık tanımamayı kabul etti. Rusya ayrıca, on yıllık işgal sırasında İli'de mülk edinen Rusların mülklerini elinde tutmasına izin verilmesi konusunda ısrar etti. Rusya'nın İli'yi elinde tuttuğu on yıl boyunca bölge, St. Petersburg'dan özel olarak gönderilen bilim adamları tarafından araştırıldı. Baron Korff, St. Petersburg Antlaşması'nın sadece geçişin görünür yüzü olduğunu yazıyor. Ona bağlı olan düzenleme, Rusya'ya Çin kara ticaretinde önemli ayrıcalıklar veren kara ticareti, ticaret yolları, konsolosluklar, tarifeler vb. ile ilgiliydi. Bu antlaşma, Ruslara Mançurya'da ilk kez Mançurya nehirlerinde gezinme ayrıcalığı da dahil olmak üzere yeni ayrıcalıklar verdi.

Yang, Doğu Türkistan'ı sömürmeyi kendine amaç edinmiş bir kişi olarak ülkenin yer altı ve yer üstü kaynaklarını sömürmeyi Doğu Türkistan ekonomisine bir katkı olarak algılamıştır (Forbes, 1990: 50; Nyman, 1977: 36).

Yang Tseng-hsin, toplamda 17 yıl yönettiği Doğu Türkistan'ı dışa kapalı bir toplum haline getirmiştir. Sheng'e göre Yang, güvenliğin ve istikrarın korunması için yabancı ülkeler ve Çin'in diğere eyaletlerinden bağımsız bir yönetim kurmayı yeğlemiştir. Sinkiang'ın iç kesim ile arasında haberleşme, basın ve kültürel faaliyetleri kesmiştir (Sheng, 2013: 236-237).

Sinkiang'ın bir eyalet (İli'nin askeri Valiliği ve Kansu'nun Sinkiang uzantısından oluşan) haline getirilmesi ve bir sivil valinin emrine verilmesi 1882 yılına denk geliyor. (1915 yılında Altay mahallesi eklenmiştir.)

1910'da St. Petersburg Antlaşması'nın üçüncü yenilenmesi sırasında, Mançurya'da ek imtiyazlar sağlamaya kararlı olan Rusya, Sinkiang'ı sınır olarak kullanmaya karar verdi ve İli'nin işgali düşünüldü. Çin, Rusya'nın taleplerini kabul etti. 1916'da Türkistan Genel Valisi General Kurapatkin, Çar'a, Çin'in Rusya sınırının Sinkiang'daki Khan Tengri aralığından Vlediwostook'a doğrudan bir hat oluşturacak şekilde yeniden çizilmesini isteyen gizli bir not yazdı. Bu, Rusya'ya kuzey Sinkiang'ı, kuzey Moğolistan'ı ve kuzeyi Mançurya'yı verecekti.

Louis Fischer, Rusya'nın Dünya Savaşı arifesinde ciddi bir şekilde böyle bir hamleyi düşündüğünü belirterek, Rusya'nın İngiliz Hindistan'a özel ilgisi nedeniyle Kaşgar civarına dokunmaktan kaçındığını da sözlerine ekledi.

1920 yılında Sinkiang Valisi Yang, Çin Hükümeti'nin onayı ile Sovyetler Birliği ile bir ticaret anlaşması imzalamış ve böylece Çin'in Sovyetler ile ilk resmi teması Sinkiang üzerinden yapılmış ve bu eyalet ile Rusya arasındaki ticaretle uğraşmıştır. (Anlaşmanın Pekin'de açıklandığı gün, Çin Hükümeti Pekin'deki Kerensk temsilcisiyle ilişkilerini kesti.)

1922 yılında ise bu anlaşma yürürlükten kaldırılmıştır. 1922-24 döneminde Sovyet hükümeti güney Sinkiang'da tamamen temsil edilmedi. Orada yaşayan birkaç Rus, Çarlık döneminde var olan büyük kolonilerden sağ kurtuldu. Ayrıca sınır, Kaşgar bölgesine hiçbir Sovyetlerin girmesine izin vermeyen Çinliler tarafından kapatıldı.

1924 yılında Sovyetler Birliği ve Sinkiang (Yang) valisi ve bir Rus konsolosu, Temmuz 1925'te Kaşgar'da ikamet etti.

1926'da Sovyet-Sinkiang Ticaret Şirketi örgütlendi ve son yıllarda etkisini istikrarlı bir şekilde genişletiyor. (bk. Çin Yılı Kitabı 1938-1939)

1933'te, Sinkiang'da bir devrim patlak verdiğinde, Sovyetler Birliği, General Sheng Shih-tsai'ye (vali) Kızıl Rus "gönüllü" müfrezesini ve düzeni yeniden sağlamak için bazı teçhizatı ödünç verdi. "Bu gönüllüler", Çin'in Sheng rejimi güvenli bir şekilde kurulduktan sonra geri çekildi. (Rusların bu hamlesinin muhtemel nedeni, Japonya'nın Sinkiang Müslümanları arasında yer edinebileceği korkusuydu.)

1937'de Çin sözcüsü Chen Li-Fu, Sinkiang ve Rusya arasındaki bu yakın ekonomik ilişkilerin doğal olduğunu söyledi. Eyaleti komünleştirmek için hiçbir girişimde bulunulmadığını ve Nanking'e tamamen sadık olan General Sheng'in Çin çizgisinde geliştiğini belirtti.

tarih? Çin Hükümeti, kısa süre önce imzalanan Çin sovyet ticaret anlaşmasının Sinkiang Eyaletindeki Çin egemenliğini olumsuz yönde etkileyecek hükümler içerdiğine dair Japon söylentilerini yalanladı. (1939'dan önce)

Kasım 1942'den beri, Sinkiang ve Sovyet Birleşik Devletleri arasındaki tüm ticaret, Yu Hsin Şirketi (Çin) ve Sovyet Sinkiang Ticaret Şirketi (Rus) tarafından yürütülmektedir.

1942'nin sonunda gözlemciler, Sinkiang'daki eğilimin, Rusların geri çekilmesi (Rus birlikleri ve eğitimcileri geri çekildi).

Yang Tseng-hsin'in iyi bir yerel lider olmak için en önemli niteliği elinde bir askeri güç bulundurmasıdır. Bu askerler Müslümandır ve onları Doğu Türkistan'da tutma politikası sebebiyle Yang, Merkezî Hükümet tarafından resmi olarak derhal tanınmaya çalışılmıştır. Yang'ın selefi Vali Yuan'dan sonra göreve başladığında yaptığı açıklamalar, onun Doğu Türkistan'daki durumunu iyi anladığını, daha sonrada burada nasıl başarılı olabileceğini ortaya koymuştur. Doğu Türkistan konumu sebebiyle Çin'in en uzak bölgesinde bulunuyordur. Çin'de bir huzursuzluk çıktığı vakit Merkezî Hükümeti'nin gücü bu alana ulaşmadığı için yerli kabileler bağımsızlıklarını iddia etmek için bu durumdan yararlanmışlardır (Yang, 1961: 270). Sheng'e göre Yang, askerleri dağınık yönetme ve orduyu zayıflatma politikaları izlemiştir. Ona göre güvenlik askeri yollardan değil siyasi olarak sağlanabilmelidir. Çünkü Sinkiang'daki askeri güç Ruslar gibi güçlü orduları olanlarla zaten baş edemeyecek durumdadır. Aynı zamanda askeri yetkileri elinde bulunduran birisi her zaman Yang'ın otoritesini tehlikeye sokabilirdi. Yang tüm bunları düşünerek orduyu zayıflatma yolunu seçmiştir (Sheng, 2013: 239-240). Doğu Türkistan'ın yerli halkı Çinliler değil Müslümanlardır. Bu yüzden onları orduya almak akıllıca bir fikirdir. Hem sömürgeci güçlerin yerlileri asker olarak kullanması yaygın bir politikadır (Yang, 1961: 271).

Yang Tseng-hsin, Doğu Türkistan halkının dine inanmasını aptalca bulmasına rağmen bunun iyi bir şey olduğunu düşünmüştür. Uygurlar dine inanmasalar ve imamlardan çekinmeseler onları yönetmenin zor olacağını düşünmüştür. Yang, bu sebeple din adamlarına özel ayrıcalıklar tanımıştır. İmamlar aracılığı ile halkı yanlış işler yapmamaları konusunda uyarmıştır. Din, Yang yönetimine yardım etmiş, halkı kontrol eden bir mekanizmaya dönüşmüştür (Sheng, 2013: 246).

Yang Tseng-hsin, Doğu Türkistan'ı yalnızca kendisi sömürmemiş, etrafındaki Çinli idareciler de ne yazık ki bu konuda aynı yolu izlemişlerdir. Mançu Hanedanlığı döneminde idareciler bir liyakat doğrultusunda görev alırken, Yang zamanında görevler para karşılığı satılır duruma gelmiştir. Para ödeyerek geldikleri görevin acısını halktan çıkararak bu idareciler gerek rüşvet gerekse de haksız vergilerle ceplerini doldurma yolunu seçmiş, bu durum en büyüğünden en küçüğüne kadar tüm idarecilere sirayet etmiştir (Nyman, 1977: 26). Çok zengin olan Yang, altınlarını ve

mücevherlerini aile fertlerini kullanarak Çin'e ya da Manila'daki⁸ ABD'nin özel banka hesabına göndermiştir (Bosshard, 1929: 436; Lattimore, 1950: 58).

Yang Tseng-hsin'in etrafındakiler Yang'ın kaçacağını anlamış ve onu ortadan kaldırmaya karar vermişlerdir. Yang'a suikast yapmaya karar veren Urumçi Valisi Fan Yao-nan, Urumçi Telgraf Odası Mühendisi, Urumçi Hukuk Fakültesi Dekanı ve birkaç memur bir araya gelmiştir (Nyman, 1977: 74; His Excellency Yang Tseng-hsin the Late Governor General of Sinkiang, 1929: 89). Fan Yao-nan Umumî Valilik mührüne sahip olabilmek için Yang'ın evine giderek Yang'ın yardımcısı Chin Shu-jen'i yanına çağırmıştır. Fakat işler umduğu gibi gitmemiş Chin, Fa Yao-nan'ı yakalatmak için adamlarını yollamış ve Yang'dan bir gün sonra da Fa-Yao-nan da öldürülmüştür (Roerich, 1931: 119).

Yang Tseng-hsin, Doğu Türkistan halkına reva gördüğü baskı ve şiddetin bedelini ödemedi dünyadan çekip gitmiş, Doğu Türkistan halkı ekonomik bir baskı altında yönetilmesine karşın Yang döneminde isyan etmemiştir. Fakat bu durgunluk baki olmayacak, pek yakında halk suskunluğunu bozacaktır.

1.1.2. Chin Shu-Jen Dönemi

Chin Shu-jen, Yang Tseng-hsin'in Doğu Türkistan'daki varisi olmuştur. Yang ölmeden evvel onu İç İşleri Bakanı yapmıştır (Boorman ve Howard, 1967: 381).

Chin Shu-jen, Fan Yao-nan'ı öldürünce Merkezî Hükümete bir telgraf çekerek Doğu Türkistan Umumî Valiliği görevini talep etmiştir. Merkezî Hükümet'de, ani gelişen bu olayın şaşkınlığı ile Chin'i, Doğu Türkistan'ın Umumî ve Askerî Valiliği görevine almıştır. Polis istihbarat gücünü artırmak Chin'in yaptığı ilk iş olmuş, emniyet görevlilerinin maaşlarını iki kat artırmıştır. Amacı bölgede kalıcı olmayı sağlamak ve yerini sağlamlaştırabilmektir. Yang Tseng-hsin gibi Chin de yanına Kansulu akrabalarını ve dostlarını yerleştirmiştir (Forbes, 1990: 64). Yalnızca polis gücünü artırmakla kalmayan Chin, Doğu Türkistan'a seyahatler için kendi damgasını taşıyan pasaport sistemini dâhi uygulamaya başlamıştır (Forbes, 1990: 65). Chin, yabancıların bölgeye girmesini engellemek istemiş çünkü yabancılar Doğu Türkistan'a gelirse yerli halkın bir şeylerin bilincine erişebileceğinden çekinmiştir

⁸ Filipinler'in başkentidir.

(Lattimore, 1930: 304-306). Tabii tek sebep bu da değildir. Merkezî Çin yönetimi de bölgeden uzak tutulabilirdi ki yolsuzlukları ortaya çıkmasın diye düşünmüştür (Hedin, 1936: 3). Ancak tüm bu tedbirler Çin'e yetmemiş her zaman kendisini tehlikede hissettiği için makamını terk etmekten çekinmiş, dışarıya çıkabildiği ender zamanlarda da güvenlik önlemlerini had safhada tutmuştur (Févre, 1935: 261).

Yang Tseng-hsin'in baskısı ve sansürü Chin Shu-jen döneminde de şiddetini artırarak devam etmiş, insanlar kendi aralarında dahi yönetimle ilgili bir söz söyleyecek olsa bedelini en ağır şekilde ödemişlerdir (Nyman, 1977: 80). Ekonomik sömürden vazgeçmeyen Chin'in Yang'ı taklit ettiği bir diğer konu ise altın ve paralarını Urumçi'den çıkarmak olmuştur (Hedin, 1933: 348).

1.1.3. Kumul İhtilali

Chin Shu-jen göreve başladığı andan itibaren tüm Doğu Türkistan halkına karşı yanlış bir tutum içerisinde olmuştur. Zenginleri kayırmış, içindekileri korkularla fakirlere baskı yapmaktan çekinmemiştir (Cable ve French, 1943: 220). Chin, Müslümanlara karşı o kadar sert davranmıştır ki onların hacca gitmesini bile yasaklamıştır. Kesilen hayvanlardan vergi almıştır. Bu sebeplerle Müslümanlar Çin'e düşmanlık beslemişlerdir. Chin, Moğollar üzerinde de denetimi artırmak istemiş bu sebeple kuzey bölgesinde yaşayan Moğollara Çinli memurlar göndermiş, bu memurlara direnen Moğolları da öldürmüştür (Forbes, 1990: 73; Nyman, 1977: 80).

Türklerin isyan etmesine sebep olan şey 1931 yılında Kumul Bölgesi'nin ilhakı olmuştur. Hanlığın geçmişinin Ming Hanedanlığına hatta Çağatay Hanlığına uzandığı söylenir (Forbes, 1990: 74). Hanlık kıta Çin ile Doğu Türkistan'ı bağladığından mütevellit Çinliler için çok önemlidir (Schomberg, 1929: 91).

1911 Çin İhtilali sırasında Maksud Şah, Kumul Beyliği başındadır. 1928 yılında burada 25-30 bin Uygur Türkü yaşamaktadır. Maksud Şah adalet, asayiş, vergi toplamak ile ilgilenmiştir. Maksud Şah'ın bir de Kumul Eskişehir'de bir askeri birliği vardır. Bu birlik Uygur Türklerinden oluşmuştur. Ayrıca birlik Çinliler ile kıyaslandığı zaman daha iyi eğitildikleri görülür (Schomberg, 1929: 97).

Umumî Vali Yang Tseng-hsin döneminde sulh ve sükûnet mevcuttur ve bu dönemde halk rahatlık, bolluk içinde yaşamıştır (Yang, 1961: 289). Maksud Şah, Yang'a yıllık

belli bir miktar vergi ödemiş, bunun karşılığında 2.200 gümüş para yardımı almıştır. Yang, bu yardımdaki amacı esasen Kumul Beyliği'nin boyun eğmesinin devam ettirilmesi olmuştur (Forbes, 1990: 76). Yang zamanında bölge halkının rahat bir hayat sürmesi Yang'ın bir suikast sonucu ölümü ile değişmiştir. Chin Shu-jen ilk yıllarında mevcut yönetime dokunmamıştır. 1930'da Maksud Şah ölmüş yerine oğlu Nasır geçmiştir (Lattimore,1950: 67-68; Wu, 1984: 62). Kumul'un Doğu Türkistan'a bağlanmasıyla yeni bir gelir elde edip Çinli memurlara da yeni mevkilerin yolu açılacaktır. Chin, Nasır ve Yolbars Hanları Urumçi'ye çağırarak Kumul Hanlığını lağvettiğini açıklamıştır. Nasır'ın memlekete dönmesini de yasaklamıştır (Wu, 1984: 62). Yolbars Han ise Kumul'da idareyi sağlamak üzere geri yollanmıştır (Cable ve French, 1943: 220).

Kumul Hanlığı lağvedilince Çinli halkın oraya yerleşmesi sağlanmış, bu durum yerli halkın öfkelenmesine neden olmuştur (Wu, 1984: 63). Kumul'daki Uygur Türklerinin bir yıllık vergi borcunun tahsiline karar verilmiş aynı zamanda buraya yerleşecek olan Çinli halkın da iki yıl boyunca vergiden muaf olması kararlaştırılmıştır (Penikkar, Yayın Yılı Yok: 3). Uygurların verimli arazileri bölgeye yeni gelen Çinlilere vermesi konusunda zorlanmış, arazileri zorla ellerinden alınarak onlara çöl kenarlarındaki verimsiz topraklar verilmiş, bununla da kalınmayarak vergilerin eski verimli arazileri üzerinden alınması devam ettirilmiştir (Lattimore, 1950: 68). Yerli halk bu konuda merkeze başvuruda bulunsa da bir sonuç alamamış, Chin Shu-jen haksız yaptırımlarına devam etmiştir (Wu, 1984: 64). Chin'in haksız tutumlarından Mildred Cable ve Francesca French şöyle bahseder: “*Çin Türkistan'ının başkanı Chin iyi ve akli başında bir idarecinin vasıflarına sahip değildi. Onun içi korku ile doluydu ve fakire zulmederken zengini kayıran bir hükümdardı*” (Cable ve French, 1943: 220).

Chin Shu-jen'in bu haksız tutumları Uygur ve Tunganları Çin hâkimiyetine karşı bir araya getirmiştir. Chin'in hemşerisi Chang Mu isimindeki birini vergi tahsildarı ve emniyet müdürü olarak tayin edilmiş ve olayların da başlamasına neden olan kişi de bu kişidir (Forbes, 1990: 83).1931 yılında Chang Mu, bir Uygur kızına âşık olmuş ve babası Salih Dorga'dan kızını mevkiine güvenerek zorla almaya çalışır (Hai, 1956: 102). Müslüman olan kızın bir gayri Müslim ile evlenmesi mümkün olmadığı için kızını vermek istememişlerdir. Fakat Chang Mu, kıza tecavüz edince göstermelik bir nikâh merasimi yapılmış ve burada sarhoş olan Chang Mu ve beraberindeki adamları

öldürülmüştür (Lattimore,1950: 69). Bu bahane ile Çin'e karşı isyan hareketi başlamıştır (Buğra, 1952: 29).

Chin Shu-jen'in haksız tutumundan bıkmış olan Uygurlar, Çinli göçmenlerin oturduğu mahallelere saldırmış ve böylece Kumul İhtilali başlamıştır. Uygurlar Kumul'u ele geçirmek için şehre saldırmış, Çinlilerden bir kısmı Eskişehir içindeki surlarla çevrili bölgeye sığınarak canlarını zor kurtarmışlardır. Kaçamayan Çinliler ise öldürülmüştür (Lattimore, 1950: 69). İhtilalci Uygurlar Kumul'da Müslüman halkın yaşadığı bölgeyi ele geçirmiş olsa da cephanelik Eskişehir'deki kalede yani Çinlilerin ellerinde kalmıştır (Forbes, 1990: 85). Maksud Şah'ın sabık müsteşarı Yolbars Han, Hoca Niyaz Hacı ile birlikte Müslüman askerî birliklerin lideri olarak görülmüştür. Kumul'daki Tunganlar ve Kırgız Türkleri de ihtilale katılmıştır (Cable ve French, 1943: 221-223). Chin, bu civardaki bütün Türkler tarafından düşman olarak görülmüştür.

İhtilalin bütün ülkeye yayılmaması için sert önlemler şarttır (Wu, 1984: 66). Yolbars Han, Nanking'e gidip Kuomintang Hükümetiyle görüşmeye kararı vermiş ve 1931 yılı Haziran'ında yola çıkmıştır (Tuncer, 2020: 274).

Yolbars Han, Nanking'e giderken Suçov şehrinden geçmiş ve burası Ma Chung-ying'in kontrolü altındadır. Çinli bir Müslüman Ma Chung-ying, davet ettiği Yolbars Han ile Kumul hakkında görüşmüştür. Bu olayın bir rastlantı olup olmadığı bir muammadır (Cable ve French, 1943: 234). Kendisi bir İslam Devleti kurmak istemekte ve bunun için Müslümanlara ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca Doğu Türkistan topraklarını Çin'e ilerleyip saldırabilmek için istemektedir (Cable ve French, 1943: 235-236). Bu esnada Chin Shu-jen, sansür ve baskı ile bu ayaklanmaların güneydeki Türklerce duyulmasına engel olmak istemiş fakat bu konuda başarılı olamamış, güneydeki halk da da birtakım hareketlenmeler başlamıştır (Forbes, 1990: 124).

Chin Shu-jen'e yolladığı elçilerle Nanking Hükümeti tarafından Kumul'a Umumî Vali olarak atandığını söyleyen Ma Chung-ying, Kumul Garnizonu'nun kendisine teslim edilmesini istemiştir. Fakat Chin'den red cevabı alır (Petro, 1933: 203-219). 1931 Temmuz'unda üç kez hücum eden Ma Chung-ying güçleri başarısız olmuştur (Févre, 1935: 244). Ma Chung-ying'in başarısızlığı Chin'in rahatlamasına neden olmuş, güneydeki halkın durumunu önemsememiştir. Ayrıca Hindistan'da bulunan İngilizler tarafından yapılan 4 bin tüfek ve 4 milyon mermi (Lattimore, 1935: 43) yardımı onun

daha güçlü hissetmesine neden olmuş, baskıcı tutumunu kuvvetlendirmiştir. İngilizler bu yardımla bölgede etkinlik sağlamaya çalışan Sovyet etkisini kırmaya çalışmışlardır (Tuncer, 2020: 278).

Chin Shu-jen döneminde yaşanan mühim bir hadise de Batı Türkistan'da konargöçer hayat sürenleri Stalin'in yerleşik yaşamaya zorlaması ve bunun üzerine Kırgızların 1932 yılının ilk aylarında Doğu Türkistan sınırına gelerek burayı etkilemesi olmuştur. Ayrıca Chin Shu-jen 1932 yılında Moğolların Tangıt kabilesinin reisini öldürmüş, düşmanlarının sayısını artırmıştır (Caroe, 1967: 180-188).

Ma Chung-ying'in emri ile komutan Ma Şih-ming Turfan yakınlarında karargâhını kurmuştur. Burada Yolbars Han ve Hoca Niyaz Hacı ile temasa geçmiş, aynı zamanda Chin Shu-jen'in Turfan'daki askerî birliğinin kumandanı olan Ma Fu-ming'le temasları sonucu (Forbes, 1990: 458) onu da tarafına çekmeyi başarmıştır (Wu, 1984: 71-72). Ma Fu-ming taraf değiştirdiğinde Kumul tekrar Uygur İhtilalcilerine bırakılır. Ma Fu-ming komutasındaki birlikler Urumçi'ye saldırmak maksadıyla Turfan'da bir araya gelmiştir. Daha sonra Doğu Türkistan'ın güneyinde ve Karaşehir'de de ayaklanmalar baş gösterir. Karaşehir'deki ayaklanmada Ma Chan-tsang vardır ve Ma Chan-tsang 1933 yılında Kumul Ayaklanması'na liderlik eden Timur Bey (Forbes, 1990: 447) ile Bai ilçesini ele geçirmiştir (Wu, 1984: 24). Bai, Kaşgar ile Urumçi'yi birbirine bağlaması açısından mühimdir. Kaşgar Valisi Ma Shao-wu ile Chin Shu-jen arasındaki bağlantı kesilmiştir. Ma Shao-wu hem Ma Chang-tsang hem de Yolbarsa Han ile Hoca Niyaz Hacı arasında sıkışmıştır. Tarım Havzası'ndaki ayaklanmalar hızla güney kesimlere de yayılmıştır (Forbes, 1990: 132). Güney Bölgesi'ndeki isyanın farkı ise altın işçileri tarafından çıkarılmış olmasıdır. Bu işçiler çalışma şartlarının zor olması sebebiyle Çin yönetimine kızgındır (Tuncer, 2020: 279).

Hoten'de Türkler ve Tunganlar arasında yönetim konusunda bir mücadele başlamıştır. Ma Chan-tsang ile Ma Şao-vu Hoten'de Türklerin isyan ettiği haberini alınca anlaşmaya karar verirler. Çünkü Ma Şao-vu'nun anlaşmayı kabul etmemesi gibi bir durum söz konusu olamazdı. Çünkü ülkenin güney bölgesi ihtilalcilerin elinde, Urumçi kuşatma altında ve bağlantı sağlanamıyordur. Turfan, Aksu ve Yarkent kaybedilmiştir (Forbes, 1990: 141). Yapacak bir şeyi kalmayan Ma-Şao-vu, Ma Chan-tsang ile anlaşmayı kabul etmiştir. Buna göre Tunganların hâkimiyeti sağlaması kararı alınmıştır. Kaşgar'da bulunan Eskişehir'de Genç Kaşgar Partisi kurulmuştur. Partinin

ileri gelenleri Ma Şao-vu'nun Eskişehir'de bulunduğunu fakat Yenişehir'de direnişe devam ettiğini Ma Chan-tsang'a anlatmıştır. Onu ikna edip Kırgız öncüsü Osman Ali'nin şehre akın etmesi kararı alınmıştır. 1933 Mayıs'ında Timur Bey yönetimindeki Uygur İhtilalcileri, Kırgızların kabul etmesi ile şehre yerleşmiştir. Ma Chan-tsang, Çinlilerle görüşüp şehri teslim alır (Forbes, 1990: 144-145). Çinliler, Türklere teslim olmak yerine Müslüman Çinlilere teslim olmayı seçmiştir. 3 Mayıs 1933 tarihinde Doğu Türkistan'ın güneyinde Çin egemenliği sona ermiştir (Forbes, 1990: 147). Gün geçtikçe Chin Shu-jen itibarını kaybetmiştir. Beyaz Rus askerleri ücretlerinin yetersiz oluşu, cephanelerinin durumu gibi konulardan rahatsızlık duymuşlardır (Hedin, 1936: 9). Kuzeydoğu Millî Kurtuluş Ordusu yetkilileri Sovyetlerden yardıma gelmiş ve onlar Chin Şu-jen'i şikâyet edip olumlu sonuç alarak 12 Nisan 1933 tarihinde Chin'e karşı bir darbe girişimi içinde bulunmuşlardır. Bu girişim başarılı olmuş ve Chin, Sovyetler Birliği'ne kaçmıştır (Forbes, 1990: 183). Bundan sonra Liu Wen-lung Doğu Türkistan Umumî Valisi, Sheng Shih-tsai de Hudut Savunma Bakanı olmuştur (Chan, 1969: 241-242).

1.1.4. Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Kurulması

Hoca Niyaz Hacı'nın arzusu doğrultusunda Ma Chung-ying yeniden Urumçi'ye hücumu karar vermiştir. İhtilaller yüzünden sıkıntı içinde olan Chin Shu-jen, Merkezî Hükümete bildirmeden Sovyet Rusyayla anlaşmış, bunun sonucunda da Çin için değerini yitirmiştir. Ma Chung-ying, Kuomintang Yönetimi'ne itaatini bildirmiş, 36. Tümen Komutanı olarak Tungan askerlerinin başına atanmıştır (Wu, 1984: 70; Cable ve French, 1943: 227). O sırada büyük bölümü Hoca Niyaz Hacı'nın elinde olan Kumul, Ma Chung-ying'in kardeşi Ma Chung-chieh tarafından ele geçirilmiştir (Wu, 1984: 138). Kitai şehrinin de Ma Chung-chieh komutasındaki Tungan birlikleri tarafından ele geçirilmesi ile 1933 Haziran'ında Sheng Shih-tsai, Urumçi'ye geri dönmüştür (Wu, 1984: 138).

Chin Shu-jen'in devrilmiş olmasının Nanking Hükümeti'nde yaratacağı reaksiyonun bilinmezliği, batıda İli Valisi'nin Tunganlarla iş birliği içerisinde olması, Ma Chung-ying tarafında doğudan sıkıştırılmak gibi etkenler Sheng Shih-tsai'nin zor günler geçirmesine neden olmuştur (Forbes, 1990: 191; Chan, 1969: 246). İşte böyle karmaşık bir zamanda Ma Chung-ying şaşkıncu bir biçimde Urumçi'ye saldırmak fikrinden vazgeçmiştir. Sheng Shih-tsai ile Ma Chung-ying'in aralarını bulabilmek

için Nanking Hükümeti devreye girmiş fakat Sheng, Nanking Hükümeti'nin Tunganları destekleyebileceğini düşünüp Sovyet Rusya'ya yanaşmıştır (Forbes, 1990: 192-193). 16 Haziran 1933 tarihinde Hoca Niyaz Hacı ile Ma Chung-ying bir buluşma gerçekleştirmiştir. Ma Chung-ying askeri yetkiler kendisinde kalmasını talep ederken, Hoca Niyaz Hacı ise sivil konular ile ilgilenmiştir Ancak Hoca Niyaz Hacı bu teklifi hoş karşılamamıştır (Hayit, 1975: 312). Ma Chung-ying, Guçin şehrine ve Hoca Niyaz Hacı Cim Hisar şehrine saldırıp oraları almıştır ancak ele geçirilmiş olan silahların tamamını Ma Chung-ying alarak Çinlileri silahlandırmış, bu da yetmezmiş gibi Türkleri silahsızlandırmaya kalkmıştır (Buğra, 1952: 37). Her iki komutanda İslam dinine mensuptur fakat bu durum aralarında bir düşmanlık doğmasına engel olamamıştır. Sheng'de bu duruma kayıtsız kalmamış, Hoca Niyaz Hacı ile bir anlaşma yoluna gitmiştir. Hoca Niyaz, Umumî Vali Vekili olmuştur (Hayit, 1975: 312). Ma Chung-ying'in Hoca Niyaz Hacı'ya karşı şiddetli saldırıları sürmüş, bu esnada onun imdadına Hoten ve Kaşgar Hükümetleri yetişmiştir. Hoca Niyaz'ı Sheng ile imzaladığı anlaşmayı bozarak bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurmaya davet etmişlerdir (Buğra, 1952: 38). Zaten Hoca Niyaz Hacı'nın Sheng ile yaptığı anlaşma ile onun Umumî Vali Vekili olması normal karşılanmayan bir durumdu.

Kuç ve Aksu'da 10 Eylül 1933 tarihinde Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiş ve böylece Hoca Niyaz Hacı, Doğu Türkistan Umumî Valisi'nden ayrılmıştır (Kurban, 1992: 12; Hayit, 1975: 312). Hoca Niyaz bu kez de Sovyetlerle görüşmeye başladığı için hükümetin Başbakanı olan Sabit Damolla, Hoca Niyaz'dan yana pek ümitli değildir. Yine de 12 Kasım 1933 tarihinde Doğu Türkistan Türk-İslam Cumhuriyeti kurulmuştur (Bekin, 2005: 11-12; Hayit, 1975: 312).

Erkin Gazetesi sayı 13'te (15 Kasım 1933) tarihli yazıda hükümetin kuruluşu şu şekilde anlatılmıştır:

“Sonra 23 Recep Cumartesi akşamı tüm asker komutanları Vilayet Konağı Darü'l-Hükümet'e toplanarak, tertip ve nizam ile başındaki kişilere özellikle Serdar Azam Hoca Niyaz Hacim hazretlerinin emir fermanlarına itaat ile Gazi-i mezkûrdan (Hoca Niyaz Hacim) gelen nizamname ve fermanı aliye muvafık olarak Hükümet teşkilatı tertip etmek için önemle müzakereler ve münakaşadan sonra, bu yeni kurulan seçkin hükümete tam itaat etmek genel güvenlik ve asayiş için canı gönülden hizmet etmeye Kur'an-i Kerim'i öperek ant içtiler. Merkezî Komutanlığına Yusufcab binbaşı seçildi.

Doğu Türkistan'ın Millî Hükümet bayrağı için, kendimizin eski millî ve tarihî bayrağımız olan ay yıldızlı gök bayrak kabul edildi. Ertesi pazar günü tüm halk, mevcut asker ve komutanlar, mülki memurlar, ulema-i ayan ve Darül'-Muallimin talebeleri Yarbağ Taşındaki köprü önündeki meydana toplanarak saat 12.00'de büyük coşkuyla 41 adet top atışı atılarak her tarafta millî gök bayraklar açılarak sevinçli bir ruh haletinde Hürriyet-i hükümet-i muvakkate ilan edildi” (Buğda, 2013: 21-22). Doğu Türkistan Türk-İslam Cumhuriyeti ilk İslam cumhuriyeti olması ve bir anayasaya sahip olması özellikleriyle önemlidir.

Hükümetin diğer bakanlıklarına gelen isimler ise şöyledir: Dışişleri Bakanı Muhammed Kasım Hacı, Adalet Bakanı Zarif Karî, İçişleri Bakanlığına Yunus Bey Saidzâde, Savunma Bakanı Sultan Beğ Bahtiyar, Sağlık Bakanı Abdullah İshan Hoca Han, Eğitim Bakanı Abdülkerim Han Mahdûm, Maliye Bakanı Ali Ahun Bay, Ticaret Bakanı Satık Beğ İnsanüddin Zâde, Ulaştırma Bakanı Abdullah Damullah, Millet Meclisi Başkanı Tahir Beğ, Tarım Bakanı Ebulhasan Hacı, Vakıflar Bakanı Şemseddin Turdi Hacı, Başbakan Yardımcısı Canabek, Devlet Bakanı Alem Ahun'dur (Hayit, 1975: 311).

Bu hükümetin kuruluşundan itibaren Türkçü olması onun düşmanlarının artmasına neden olmuştur. Yardım bulmak için çaldığı kapılardan bir tanesi de Türkiye'dir ama yalnızca Afganistan ona karşılık vermiş, para karşılığında silah satmayı kabul etmiştir (Buğra, 1954: 40).

1.1.5. Sovyet Rusya'nın Sheng Shih-tsai'ye Yardım Etme Bahanesiyle Doğu Türkistan'a Müdahalesi

Doğu Türkistan'ın güneyinde bu gelişmeler olurken Sheng Shih-tsai yalnız kalmış ve çareyi Sovyet yardımına başvurmakta bulmuştur. Halihazırda Doğu Türkistan'daki olaylardan oldukça rahatsız olan Sovyet Rusya hemen bu yardım talebini kabul etmiştir (Forbes, 1990: 207). Rusların rahatsız olduğu durumlardan biri güneyde Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin varlığı diğeri ise de Japonların destelediği Ma Chung-ying'in Urumçi'yi tehdit etmesidir. Almanlar ve Japonların Türkistan'a müdahale etmesi Sovyet Rusya'nın isteyeceği son şey olsa gerektir (Dallin, 1948: 95).1933 yılının sonlarına doğru Sovyet liderleri Doğu Türkistan'a doğrudan müdahale etmeye karar vermişlerdir (Lattimore, 1950: 72). Orduda bir temizlik

başlatılmıştır. Kuzeydoğu Millî Kurtuluş Ordusu'na mensup 20 kadar subay kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Gizli Polis Teşkilatı, Sovyet memurlar idaresinde kurulmuştur (Chan, 1969: 247). Sovyet karşıtlığı sebebi ile 50'ye yakın Çinli memur görevden alınmıştır (Boorman ve Howard, 1967: 122; Dallin, 1948: 98).

1934 yılı ocak ayına gelindiğinde 7 bin kişilik Sovyet Tugayı Doğu Türkistan'a girmiştir (Beloff, 1966: 235). Tunganların Sovyetlere karşı gösterdiği direniş beyhude bir çaba olarak kalmıştır. Ma Chung-ying Urumçi'den Davan Çeng'e çekilmiştir (Forbes, 1990: 214-215). Sovyetler Birliği Kaşgar Hükümeti'nden de kurtulmak istemiş çünkü onların fikirlerinin Batı Türkistan'a yayılma ihtimali Sovyetler için endişe kaynağı olmuştur. Sovyetler bu işe Hoca Niyaz Hacı ile iletişime geçerek başlamışlardır. Kaşgar Hükümeti ile Hoca Niyaz Hacı'nın arasını açmak için ona tehdit oluşturmayacak kadar silah temin edilmiş ve bu hamle de başarıya ulaşılmışlardır (Forbes, 1990: 216). 13 Ocak 1934 tarihinde Hoca Niyaz Hacı Kaşgar'a gitmiştir. Onun Sovyetler ile uzlaşmasına karşı olmasına rağmen hükümetin Başbakan'ı Sabit Damolla onu iyi karşılamıştır⁹. Hoca Niyaz Hacı'nın Kaşgar'da fazla durmadan Yenihisar'a gitmesi Kaşgar'da bir panik haline neden olmuş, herkes kaçırmaya başlamıştır. Böylece Kaşgar şehri kan dökülmeden Tunganların eline geçmiştir (Buğra, 1952: 43).

Kaşgar'ın 1934 Şubat'ında kaybedilmesinden sonra ihtilalciler önce Yenihisar'a gitmiş ve hükümeti burada kurmuşlardır. Nur Ahmet Can ve Sabit Damolla'nın mücadeleleri olmuşsa da bunlar da başarısız olmuştur. Nur Ahmet Can şehit edilmiştir (Forbes, 1990: 220). Yenihisardan İrkeştam'a geçen Hoca Niyaz Hacı, Mart 1934'te Kaşgar Hükümeti üyelerine bir mektup yollayarak Kaşgar Hükümeti'ni dağıtılmalarını istemiştir. Onun Sovyetlerle anlaşma yaparak böyle bir istekte bulunması bağımsız Doğu Türkistan Hükümeti'nin sonu demektir (Hayit, 1975: 319). Bu hareket üzerine Hoca Niyaz Hacı hain ilan edilmiş (Forbes, 1990: 220) ve Hoca Niyaz Hacı bunun üzerine harekete geçip Sabit Damolla başta olmak üzere hükümetin ileri gelenlerini ele geçirip idam etmiştir (Buğra, 1952: 52).

⁹ (IOR, L/P&S/12/2332, PZ. 2850.1934 (Kashgar Diary, January 1934); IOR, L/P&S/12/2364, PZ. 1627.1833 (letter, HMCCK-GOI, 18/1/1934)'ten naklen Andrew D. Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri, Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi**, Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, 1990, 216-217.

Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'ndeki en geniş çevreye sahip olan kişilerinden Mehmet Emin Buğra Tunganlara barış teklif etmiş ama reddedilmiştir. Ma Chung-ying Kaşgar'ın ardından Yenihisar ve Sarıgözü de işgal etmiştir (Forbes, 1990: 222). Artık Doğu Türkistan'ın güney bölgeleri üzerinde Tunganlar hâkimiyeti ele geçirmiştir. Mücadele sırası Ma Chung-ying ve Sheng Shih-tsai'ye gelmiştir. Ma Chung-ying Sovyetlere sığınmış yerine Ma Hu-shan geçmiştir. Tunganlar 1934 yılının Eylül ayında Çin ile ateşkes imzalamış, düşmanlık geçici olarak sona ermiştir (Forbes, 1990: 228).

1.2. Doğu Türkistan'da Güçler Çekişmesi

1.2.1. Sheng Shih-Tsai Dönemi

1933'de Sinkiang'daki devrim patlak verdiğiinde Sovyetler Birliği, General Sheng Shih-tsai'ye Kızıl Rus Gönüllü Müfrezesi'ni ve düzeni sağlamak için bazı teçhizatı ödünç vermiştir¹⁰. Doğu Türkistan'da Sovyet destekli Sheng Shih-tsai ve Ma Hu-shan'a bağlı Tungan Birlikleri iki kuvvetli güç olarak karşı karşıya kalmışlardır. Ma Chung-ying askerleri Hoten'e gelip Mehmet Emin Buğra'yı yenip burayı istila edince, buradaki halk arka arkaya hicret etmiştir (Alptekin, 2010: 275). Ma Hu-shan, bu bölgede hâkimiyet kurmuş ve orada kalan Türk ahali de Tungan hâkimiyetine girmiştir.

Müslüman Ma Hu-shan Sovyet aleyhtarı olarak, Sovyetlerin Tarım Havzası ve İli'yi Ruslaştırma politikası uyguladığı zaman dinî duygularla hareket etmiş ancak bölge yönetiminde bunu ön plana çıkarmamıştır (Nyman, 1977: 109). Bölge halkı için Tungan hâkimiyeti altında yaşamak kolay olmamıştır. Ma Hu-shan bölgenin en güçlü ordusunu kurmak maksadıyla sürekli asker sayısını artırma yoluna gitmiştir. Bu askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması yükü halkın omuzlarına verilmiş, bu vaziyette yaşamak istemeyen Uygur halkı zaman zaman ayaklanmaya kalksa da Ma Hu-shan'ın askeri gücüne karşı koymaları mümkün olmamıştır (Fleming, 1936: 263).

Sovyetler, Sheng Shih-tsai'ye güvenmediklerinden güney bölgelerde hâkim olan Tunganları destekler gibi görünmüştür. 1935 senesinde Çarlık Bölgesi'nde Uygurlar, Tunganlara karşı bir isyan başlatmış, bu isyanı askerler arasında çıkan bir başka isyan

¹⁰ Bk. EK. 2 NARA (CA. F1.116).

takip etmiştir (Fleming, 1936: 267). Bunlar Ma Hu-shan'ın hızla zayıflamasına sebep olmuştur.

1.2.1.1. 1937 İhtilali ile Doğu Türkistan'da Sovyet Rusya Etkisi

Sheng Shih-tsai, Sovyet desteği ile Ma Chung-ying'i yenmiş ama o Sovyetlere sığınınca askeri güç Ma Hu-shan'a geçmiştir. Sözde Çin'e bağlı aslında Sovyet yanlısı bir hâkimiyet kurulmuştur (Tursun, 2020: 234).

1936 senesine geldiğimizde Doğu Türkistan'da okullarda yabancı dil olarak Rusça okutulurken, kız öğrencilerinde olduğu bir grup Doğu Türkistanlı genç, Batı Türkistan'a eğitim almaya gönderilmiştir. Eğitim, inşaat, sağlık ve askeri alanda Sovyetlerden gelen pek çok uzman, Doğu Türkistan'da çalışmaya başlamıştır (Dallin, 1948: 100). Mühendis, teknisyen, müşavir Ruslar bütün müesseselere yerleşmişlerdir. Bütün idarede Ruslar hâkim olmuş ve yönetmeye başlamışlardır (Alptekin, 1985: 268).

Doğu Türkistan'ın güneybatısında Sovyet birliklerinin sayısı azdır. Türkçülük ve İslamcılık akımları bölgede etkili olmuştur. Sheng Shih-tsai, Ma Hu-shan'ın 1934 sonbaharında Tarım Havzası'nın güneyine çekilmesinden ve Kaşgar Hükümeti'nin dağılmasından sonra Kumul ve Turfanlı Uygurları sakinleştirmek maksadıyla onların kendi içlerinde lider gördükleri Mahmut Muhitî'yi Kaşgar Tümen Komutanlığı'na getirmiştir. Yolbars Han, Kumul'da Bölge Amiri ve Garnizon Komutanı olmuştur. Hoca Niyaz'a ise Urumçi Hükümeti Başkan Yardımcılığı görevi verilmiş, Sheng Shih-tsai nezaretinde Urumçi'de kalmıştır (Boorman ve Howard, 1967: 226). Ma Shao-wu ise valilik görevine getirilmiştir.

İsa Yusuf Alptekin, Mahmut Muhitî'nin Türkistan'ın önemli münevver ve tüccarlarından olan Muhammed Ali Hacı'yı yanına çağırıp: *“Doğu Türkistan şu an sözde Çin idaresi altında gözükse de fiilen Rus işgali altındadır. Beni Ribalkin adlı bir Rus komuta ediyor. Benim tevkif edeceklerimi bana söyleyip yapmamı istiyor. Bu insanların suçu Pantürkist olmak. Sen de bunlardansın. Buradan kaç İsa Yusuf'u bul. Benim durumumu anlat. Ülkeyi Rus istilasından, Rus zulmünden kurtarsın”* diyerek Muhammed Ali Hacı'yı kendisine yolladığını anılarında anlatır (Alptekin, 1985: 281).

Sheng Shih-tsai yaptığı atamalardan bir ay sonra vazgeçerek Ma Shao-wu ve Mahmut Muhiti'yi görevden alıp Vali ve Komutanlık görevine Liu Pin'i getirmiştir. Liu Pin ortamın daha da karışmasına neden olmuştur. Çünkü kendisi Hristiyan'dır ve izlediği politika İslam'a ters düşmüştür (Forbes, 1990: 246).

Kabil'de¹¹ Kaşgar Hükümeti'nin yurt dışına kaçabilen üyeleri ya da göç eden üyeleri bir araya gelmiştir. Amaçları Doğu Türkistan'ın içerisinde bulunduğu vaziyeti değerlendirip dışardan gelebilecek bir destek bulmaktır. Bu görüşmelere Mehmet Emin Buğra da katılmış, hatta Japon elçisi ile görüşmüş, onların desteği olursa Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni nasıl kuracaklarını anlatmış ve devletin lideri olarak da General Mahmut Muhiti'yi önermişti (Hayit, 1975: 313).

Umumî Vali Sheng Shih-tsai dinsizlik kampanyasını ülkenin güneyine yaymayı başarmıştır (Hedin, 1938: 300). Buna engel olmak için çabalayan Mahmut Muhiti, 1937'de Kaşgar'dan Hindistan'a kaçmıştır (Alptekin, 1985: 285). Sheng'in Mahmut Muhiti'yi yakalama kararı ve Mahmut Muhiti'nin kaçması halkın ayaklanmasına neden olmuştur. Mahmut Muhiti'ye bağlı askerler Yarkent ve Yenihisar'da isyan etmiştir. Bu isyanla Sovyet taraftarı olduğu düşünülen memurlar da öldürülmüştür. Sonrasında Abdul Niyaz ve Küçük Ahun tarafından bağımsız Türk yönetimi kurulmuştur. Bu isimler Mahmut Muhiti'nin subaylarından (Hayit, 1975: 324). Li Sheng bu durumu: *“Abdul Niyaz adlı kişi ve yandaşları bağımsız bir Doğu Türkistan kurma bayrağı açarak ‘İslamiyeti korumak için mücadele’ sloganı atarak ve omuzlarında cihat’ı simgeleyen Allah için savaşalım yazısı taşıyarak kısa ömürlü bir bölücü isyan başlattı”* diyerek anlatır (Sheng, 2013: 280).

1937 yılındaki ihtilal bastırılmış, Tunganların Tarım havzası güneyindeki hâkimiyeti de sona ermiştir. Sheng yönetimi ele aldığından beri ilk defa Doğu Türkistan'da hâkimiyet kurabilmiştir diyebiliriz. Fakat bunu kendi başarısı olarak görmek yanlış olacaktır (Karahoca, 1960: 16). Sovyetlerin Sheng Shih-tsai'yi desteklemesinin en önemli nedeni Japonya'nın Türkistan'a geleceğinden korkmasıdır. Onların nüfuz alanı oluşturup kendilerini savunabileceklerini düşünmüşlerdir (Lattimore, 1950: 80).

¹¹ Afganistan'ın başkenti.

1937 ilkbaharında Sovyet askerinin Kumul'a yerleşmesi Doğu Türkistan'ın Sovyet işgaline uğramasının başlangıcı olmuştur. Nanking Hükümeti'nin Japonya Hükümeti ile yaşadığı gerginlik sonrası Temmuz 1937'de Pekin civarlarında Marco Polo Köprüsü yakınlarında yaşanan çatışmalar artarak devam etmiş ve olay II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Çin için Japon istilasıyla sonuçlanmıştır¹². Japonya'nın bu hızlı ilerleyişi Sovyetleri rahatsız etmiş, bu yüzden Çin'e yardım etmeye başlamıştır. 21 Ağustos 1937'de Çin-Sovyet Rusya Saldırmazlık Anlaşması imzalanmış, Sovyetler Çin'e uçak, pilot ve askeri birlik göndermiştir (Chung-cheng, 1956: 78).

Sovyetler, İngilizleri Doğu Türkistanlı isyancılarla iş birliği yapmakla suçlarsa da aslında İngilizler, ülkenin güney bölgesine hâkimdir ve buranın Çin'de kalmasını istedikleri için bölgede çıkan isyanlarda hep Çinlilerin yanında olmuşlardır (Chen, 1977: 184). Sovyetler, İngilizlerin Doğu Türkistan piyasasındaki yerini azaltmak için Doğu Türkistan'a düşük fiyat politikası ile mal göndermiştir (Forbes, 1990: 262).

Ruslar, Doğu Türkistan'daki tüm askeri işlerini müşavir adını verdikleri generallerle halletmişlerdir. Hükümet dairelerini, hastaneleri akla gelebilecek her şeyi Rus mütehassıslar idare etmiştir. Gizli Polis Teşkilatı kurmuşlardır. Rusya'dan gelen yargıçlar siyasî itham ile hapse atılanları gece yarısından sonra yargılamışlardır. Çok çeşitli ve ürkütücü işkence şekilleri vardır. Basın yayın dahi Rusların elindedir. Rus jeolojistleri ve mühendisleri dört heyet halinde iki buçuk yıl Doğu Türkistan'ı karış karış gezip iktisadî ve stratejik haritalarını hazırlamışlar ve Kara Vusun'daki (Şiho'daki) petrol madenini, Araşan'daki volfram madenini ve Altay'daki altın madenini Ruslar kendileri işletmişlerdir. 1930 yılında halk sermayesiyle kurulan bez fabrikasını Rus bez pazarına zarar verdiği gerekçesi ile 1935 yılında yıkmışlardır (Buğra, 1952: 48,49). Rusların Doğu Türkistan halkına baskıları günden güne artmıştır. Çin otoritesinin dışlandığı bu alanda Sovyetler Birliği, istediği küçük kaynakları istediği gibi sömürmüştür¹³.

Ülkede yapılan düzenlemeler genelde Sovyet yanlısıdır. Sheng Shih-tsai'nin politikasıyla 435 muhalif öldürülmüştür. Bunların içinde Hoca Niyaz Hacı, Mahmut Muhitî, Ma Shao-wu, Ma Hu-shan'da vardır (Sheng, 2006: 179-180). Bu yıllarda

¹² (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi [DBTDA], Yer: 515/7525-39465- 1, s. 1).

¹³ Belgenin Türkçe çevirisi için Yang Tseng-hsin dönemine bk. **EK. 1** NARA (400.1,1950).

halkın ileri gelenleri, din adamları ya idamla cezalandırılmış ya da altın madeni gibi ağır işlerde çalıştırılarak eziyet edilmiştir. Bu kişilere yapılan muamele halka örnek gösterilmiş, bize karşı gelenin sonu böyle olur imajı verilmeye çalışılmıştır (Forbes, 1990: 279). Yine de dağlık bölgelerde yaşayan halk yani göçebe Kırgız ve Kazaklar bu durumdan fazla etkilenmemiştir. Bu insanlara sözünü geçiremeyen Sheng Kazaklarla uğraşmak zorunda kalmıştır (Hayit, 1975: 211; Sheng, 2006: 181). Sovyet baskısından kaçmak zorunda kalan Kazaklar önce Cungarya Bölgesi'ne yerleşmiş, 1934'te Sovyet müdahalesi Doğu Türkistan'da yine etkili olunca bu kez de Gasköl Bölgesi'ne yerleşmişlerdir (Karahoca, 1960: 18). Bu Kazaklar arasında üç merkez oluşmuştur. En önemli direniş Altay Bölgesi'nde Osman Batur tarafından verilmiş, diğerleri Alibek Hâkim ve Yunus Hacı tarafından Tanrı Dağı Bölgesi'nde verilen direniş ve Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif Teyci'nin Gasköl Bölgesi'nde verdiği direniştir (Boorman ve Howard, 1967: 46-47; Karahoca, 1960: 17-18).

Sheng Shih-tsai'nin hüküm sürdüğü yıllarda yani 1934-1942 yılları arasında Sheng'in siyaseti Sovyet siyasetine benzer. Sheng'in siyasetinde Stalin etkisi dikkat çekicidir (Forbes, 1990: 274). Stalin, Sheng'i Ağustos 1938'de Moskova'da üç kez kabul etmiştir. Sheng ayrıca bir istisna olarak SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) üyeliğine alınmıştır (Sheng, 2013: 252).

Bölgede Sovyet hâkimiyeti 1940 senesinde imzalanan Kalay Madeni Anlaşması ile en üst noktasına ulaşmış sonra bölgede etkisi yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. 13 Nisan 1941 tarihinde Japonya ve Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmıştır (Viale, 1988: 25-26). 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması da önemli bir gelişmedir.

1941'de Sovyetler, Almanlar karşısında büyük kayıp verdiği için, hükümetin yeni başkenti olan Chunking Hükümeti'ne haber verip askeri yardımları kestiğini bildirmiştir (North, 1953: 18). Bu durum Altay Bölgesi'ndeki Kazakları yeniden harekete geçirmiştir (Karahoca, 1960: 18).

1943 yılında Rusya, 1930'larda Doğu Türkistan'a gönderdiği birlikleri, danışmanları, teçhizatı geri çektiğinde Çin, Çin-Sovyet sınırındaki bu uzak Türkistan eyaleti

üzerinde tam kontrol kurma fırsatına sahip olmuştur¹⁴. Chunking'deki yüksek mevkideki bir gözlemciye göre, Doğu Türkistan Umumî Valisi Sheng Shih-tsai büyük

¹⁴ **EK. 3 NARA** (097.3Z1097 No.29115, 16 Şubat 1945).

Devlet Bakanlığı Referans Bölümü

Dosya Kopyalama

Stratejik Hizmetler Ofisi

Araştırma ve Analiz şubesi

16 Şubat 1945

Çin Türkistan'da İsyân

1943'te Rusya, 1930'larda Sinkiang'a yerleştirdiği birlikleri, danışmanları ve endüstriyel teçhizatı geri çektiğinde Çin, Sovyet sınırındaki bu uzak Orta Asya eyaleti üzerinde tam kontrol kurma fırsatına sahip oldu. Ancak yakın zamanda isyancıların Sinkiang'ın üçüncü büyük şehri olan Ining'i (Kuldja) ele geçirmesiyle doruğa ulaşan büyüyen bir isyan dalgası, Chunking'in bölgenin ekonomik, etnik ve politik sorunlarını çözmedeki başarısızlığına tanıklık ediyor.

1942'de, Sovyetler Birliği'nden Chunkin Merkezi Hükümeti'ne doğru ani bir yönelim değişikliğiyle, eski Vali Sheng Shih-tsai eyaletin ekonomik organizasyonuna kaos getirdi. O zamandan beri, Hükümetin Çinli olmayanlara karşı baskıcı önlemleri ve bölgeyi Çinlileştirmeye yönelik kararlı çabaları, ağırlıklı olarak Müslüman nüfus ile Çinli azınlık arasında hâlihazırda mevcut olan temel bölünmeleri ciddi şekilde ağırlaştırdı. Kazaklar, Türkler, Tatarlar ve Beyaz Ruslardan oluşan isyancılar, iki yıldır nüfusu il çapında bir Müslüman birliğine dayalı bir "Doğu Asya Türk Cumhuriyeti" mücadelesine katılmaya teşvik etmeye çalışıyorlar.

1931 yılındaki kötü yönetim, Çinli yönetici azınlık ile Müslüman sakinler arasındaki kadim gerilimi kırılma noktasına getirdi. Başkent Tihwa'da (Urumçi) şiddetli Tungan (Çinli Müslüman) isyancılar tarafından kuşatılan Vali Sheng Shih-tsai, dışarıdan yardım aramaya zorlandı. Sivil çekişmelerle parçalanan Çin'de yardım bulamayan Sheng, 1934'te Sinkiang'daki yabancı etkiyi (muhtemelen İngiliz veya Japon) engelleme arzusu müdahalede ilgisini çekmeye yeten Sovyetler Birliği'ne döndü. İsyân, Sovyet birliklerinin yardımıyla bastırıldıktan sonra, halk arasındaki gerginliğin azalması ve yaşam standardının yükselmesinin gösterdiği gibi, kapsamlı bir siyasi ve ekonomik iyileşme dönemi başladı. Rus teknik danışmanlığı ve sermayesi ve yeni Turksib demiryolunun yakınlığı ile Sinkiang, büyük ölçüde izole edilmiş bir vaha ekonomisinden Sovyetler Birliği ile ticarete bağımlı bir ekonomiye dönüştü. Bir Sovyet ticaret ajansı olan Sovintorg, Sinkiang'ın tüm ihracat ticaretini yönetiyordu; Ruslar bir otoyol sistemi ve sulama projelerinin planlanmasına yardımcı oldu, eyalet ordusunu eğitti ve petrol kuyuları ve bir rafineri inşa etti.

Sheng 1942'de Sovyet yanlısı politikasını tersine çevirdiğinde ve bunun yerine Sinkian'ın Chunking'deki Merkezi Hükümet ile ilişkilerini sıkılaştırmaya çalıştığında, Ruslar tüm danışmanlarını ve ekipmanlarını geri çektiler ve ticaretini durdurdular. Sonuç olarak eyalet, sarsıcı bir enflasyonla birlikte keskin bir mali krize sürüklendi. Alımlar yüksekti ve temel mallar kıtlı. Lend-Lease malzemelerini Çin'e taşıyabilecek olan Meshed yolunun kapatılması da dahil olmak üzere Rusya'nın tamamen geri çekilmesi, muhtemelen Çinlilerin umduğundan daha fazlasıydı. Bununla birlikte SSCB, sanayi tesislerini muhtemelen düşman bir hükümetin ellerine bırakma niyetinde değildi, kendi savaş gereksinimlerinin baskısı altındaydı ve belki de gönüllü emekliliği ile dünyayı etkilemekten memnundu. Sovyetler, ayrıca Çin'in Rus yardımı olmadan çalışamayacağını kanıtlamak için Çin'in Sinkiang gelişimini engellemeyi ummuş olabilir. Politikadaki bu keskin değişikliğin neden olduğu sıkıntı, çok sayıda kabile isyanına yol açtı ve Çin'in Rusya'nın geri çekilmesinden sonra Çin geleneklerini halka dayatma çabalarıyla daha da şiddetlendi. Bütün okullar Kuomintang'ın denetimine verildi ve orta ve üst okullarda sadece Çince konuşuldu. Çinli yerleşimciler getirildi ve daha önce Kazaklar tarafından kışın otlak olarak kullanılan arazinin bir kısmı bunlara verildi. Sheng, özellikle Rus yanlısı olduğundan şüphelenilen insanları kontrol etmek için giderek daha fazla baskıcı önlemler kullandı. Kuzeydeki Kazakların geçmişte olduğu gibi il sınırlarını serbestçe geçmelerine izin verilmedi.

Ağustos 1944'te Sheng Shih tsai'nin yerine yeni bir vali olan Wu Chung-hsiu'nun geçmesiyle, halk iyimser bir şekilde yaşam koşullarının iyileşeceğine ve binlerce siyasi mahkûmun serbest bırakılacağına inanıyordu. Ancak Wu'nun Sinkiang'da ırk eşitliğini ve barışı sağlama sözüne rağmen, ayrımcılık sona ermedi, mahkûmların çoğu serbest bırakılmadı ve maddi sıkıntı azalmadan devam etti.

Ining'de yakın zamanda ortaya çıkan isyancı işgali, Çin garnizonunun çoğu seferdeyken gerçekleşti. Ining'in konumu sayesinde Tihwa'dan buraya olan ana ulaşım dar dağ geçitlerinde kolayca engellenir. Bazı haberlere göre, stratejik geçişler isyancılar tarafından kontrol edilmektedir ve

ölçüde özerk ve Rus etkisi altındaki eyaletini Komingtang ve Merkezî Çin Hükümeti'nin yetkisi altına almaya Chunking tarafından ikna edilmiştir¹⁵. Ekim 1943'te Sovyetler kuvvetlerini bölgeden çekmiştir (Sheng, 2006: 264-266). Rusların tüm danışmanlarını ve ekipmanlarını geri çekmesi ve ticareti durdurması eyaleti

Tihwa'dan ulaşım tamamen kesilmiştir. Bazı haberlere göre ise Çinliler Inning'e yaklaşmaktadır ve yakında şehri alacaktır.

Mevcut isyanın yayılması, isyanı zorla bastırmadıkça veya halka kendi dil, eğitim, serbest ticaret ve belirli bir miktarda özyönetim hakkını geri verecek bir uzlaşma sağlamadıkça, merkezi hükümetin kontrolünü tehdit etmektedir. İkinci yol, görünüşe göre yerliler arasında popüler olan daha önceki Sheng politikasına dönüşü gerektirecektir. Bununla birlikte, Lanchow ve Tihwa'dan gelen raporlar, Sinkiang'a ek binlerce Çin askerinin gönderildiği ve Çan Kay-şek'in görünüşe göre Kuomingtang yönetimini zorla sürdürme politikasını devam ettirmeyi planladığı söylentisini doğrulamaktadır.

¹⁵ **EK. 4** NARA (097.3 Z1092 NO.340, 25 Ağustos 1942).

Stratejik Hizmetler Ofisi

Araştırma ve Analiz Şubesi

R&A no: 340 25 Ağustos 1942

Çin'de Haftanın Gelişmeleri

Chungking, Sinkiang'daki Rus etkisine meydan okuyor

Chunking'deki yüksek mevkiideki bir gözlemciye göre, Sinkiang valisi Sheng Shih-tsai büyük ölçüde özerk ve Rus etkisi altındaki eyaletini Komingtang ve merkezi Çin Hükümeti'nin yetkisi altına almaya Chunking tarafından ikna ediliyor. Sheng, ilindeki tüm ulaşım konularının Chungking Hükümeti personeli tarafından denetlenmesi önerisine şimdiden razı olduğunu gösterdi. Çin ile Rusya arasında henüz resmi bir anlaşma imzalanmamış olmasına rağmen, gözlemcimizin bildirdiğine göre kısa süre içinde gerçekleşecek olan ve Çin stratejik malzemeleri için Rus petrolünün yakında değiş tokuş edilmesi, Sinkiang iletişiminin kontrolünü Chungking için çekici hale getirecek; dahası Sinkiang, Rus ekipmanlarıyla ayda yaklaşık 25.000 galon petrol üretiyor ve üretim muhtemelen hızlandırılabilir. Gözlemcimize göre, tüm gelişme, SSCB'nin Sinkiang'ın petrol ve iletişimini elde etmek için mevcut zayıflığından yararlanma çabasıdır.

Sheng Shih-tsai'nin Chungking ile iş birliği yolunda ne kadar ileri gideceği belli değil. Sinkiang, Çin ile ilgili olarak uzun süredir pratik olarak özerktir ve 1930'da Türk-Sib demiryolunun tamamlanmasından bu yana ekonomik olarak Rusya'ya bağlıdır. Sheng, 1933'te büyük ölçüde Rus yardımı ile iktidara geldi ve konumunu pekiştirmek için sürekli olarak Rusya'nın para, malzeme ve teknik yardımından yararlandı. Rus birlikleri, Tunganların veya yerel Türk çoğunluğunun ayaklanmasına karşı Sheng'e yardım etmek için ara sıra müdahale etti ve bugün eyaletin çeşitli kasabalarında Rus garnizonları bulunuyor.

Bununla birlikte, birkaç faktör Sheng'i Chunking'e doğru eğilmeye zorlayabilir. Çin Merkezi Hükümet birlikleri artık Chunking'in Sinkiang üzerindeki etkisine doğrudan katkıda buldukları Kuzey Kansu'da konuşlandı. Dahası, Sheng'in kendi bölgesindeki komünist gruplarla sorunları olduğu görülüyor. Gözlemcimize göre, Kansu veya Şensi'dekilerin aksine bu komünistler doğrudan Rus desteğine sahipler, çok güçlüler ve açık alanda faaliyet gösteriyorlar. Sheng, kendisini bu rakiplerden kurtarmak için Chungking'i kullanıyor olabilir ve aynı zamanda, kendisini Chunking'e çok fazla boyun eğmekten kurtulmak için Rusya'nın yakınlığına güveniyor. Çan Kay-şek'in Lanchow'da Sheng ile konferansta olduğu söylentisi, önemli müzakerelerin şu anda sürmekte olabileceğine işaret ediyor.

Çin'in Kiangsi ve Chekiang'daki kazanımları

Chunking, Kuang-feng, I-yang, Heng-feng, Kuei-chi ve Shang-jao dahil olmak üzere Hangchow-Nanchang demiryolu üzerindeki birçok kasabanın geri alınmasını talep etti. Chunking ayrıca Chekiang'ın güneydoğusundaki önemli bir liman olan Wenchow'un ele geçirildiğini ve birkaç hafta önce Amerikan ordusu uçaklarının bombaladığı Kiangsi'deki Japon üssü Lin-ch'uan'ın (Fu-chou) ele geçirildiğini duyurdu. Bu çeşitli Çin iddiaları, doğruya doğru Chekiang sahiline ve Nanchang'a doğru oldukça genel bir Japon çekilmesini gösteriyor gibi görünüyor. Chunking, Çin birliklerinin Chekiang'ın merkezindeki demiryolu ve havaalanı şehri olan Ch'u-hsien'e baskı yaptığını duyurdu. Japonların bu bahar ve yaz Chekiang'da elde ettikleri kazanımların çoğunu silmeye istekli olmaları bekleniyordu.

keskin bir mali krize sürüklemiştir¹⁶. Ancak Sheng Shih-tsai'nin bu durumdan vazgeçmesi fazla uzun sürmemiştir. Sovyetlerin desteği olmadan bölgede güçsüz olduğunu gören Sheng, 11 Ağustos 1943'de memurlarını toplamış ve Kuomintang Hükümeti ile ilişkisi olan kimseyi cezasız bırakmamıştır (Clubb, 1971: 329; Lattimore, 1950: 80). Ancak Sheng, Sovyetlerden beklediği desteği görememiş ve 29 Ağustos 1944'te yerine General Chu Shao-liang, Kuomintang Hükümeti'nce atanmıştır (Clubb, 1971: 330). Vali değişikliği olunca herkes daha huzurlu bir ortam olacağını zannetmiş ama yeni Vali Sheng'ten farklı bir tavır sergilememiştir. Halk yaşam koşullarının iyileşip binlerce siyasi mahkûmun serbest bırakılacağına inanırken mahkûmlar sebest bırakılmamış, Wu, Sinkiang'da barışı ve eşitliği sağlama sözünü tutmamıştır¹⁷. Hem merkezden sürekli asker sevk etmiş hem de Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme işine hız vermiştir. Türkleri Çinlileştirebilmek için aynı millet olmalarına rağmen şive ve boy farkı gibi özelliklerini kullanarak halk arasında Kazak, Uygur, Kırgız, Özbek gibi ayrı millettensiniz imajı yaratmaya çalışmıştır (Buğra, 1954: 41). 22 Şubat 1945 tarihli Washington'a yollanan bir telgrafta da United China Relief'in¹⁸ Çin'de tasarladığı yardım projelerinden biri olarak Doğu Türkistanlı göçebelerin geleneksel olarak kullandıkları topraklara Çinli çiftlik mültecilerinin yerleştirilmesi durumunda bunun bir huzursuzluğa yol açacağı ve buna gerek olup olmadığı sorgulanmıştır¹⁹. Ayrıca bölgenin tüm askeri işleri de Chan Kai-shek'in başkanlığındaki Çin Askeri İşler Komisyonluğuna bağlanmıştır (Clubb, 1971: 330). Sheng'in 10 yıl hüküm sürdüğü Doğu Türkistan macerası böylece sona ermiştir.

1.2.2. Doğu Türkistan'da Komünist Çin Hâkimiyeti

2 Ocak 1950 tarihli "çok gizli" etiketi ile yazılan bir belgeye göre: "*Sinkiang, Orta Asya'nın çoğu gibi, ırksal grupların ve çatışan çıkarların bir mozağıdır. En büyük çatışma, Sinkiang üzerinde kontrolü sürdürmeye çalışan Çinliler ile bu kontrolü ortadan kaldırmaya çalışan huzursuz Müslüman Türk grubu arasında olmuştur*"²⁰.

¹⁶ Belgenin Türkçe çevirisi için 1937 İhtilali ile Doğu Türkistan'da Sovyet Rusya Etkisi başlığına bk. **EK. 3** NARA (097.3Z1097 No.29115, 16 Şubat 1945).

¹⁷ Belgenin Türkçe çevirisi için 1937 İhtilali ile Doğu Türkistan'da Sovyet Rusya Etkisi başlığına bk. **EK. 3** NARA (097.3Z1097 No.29115, 16 Şubat 1945).

¹⁸ United China Relief, 1941 yılında, ulusal kriz zamanlarında Çin halkına yardım etmek için fon toplamak amacıyla New York'ta kurulmuş bir yardım kuruluşudur.

¹⁹ **EK. 5** NARA (893.48/2-2245, 22 Şubat 1945).

²⁰ **EK. 6** NARA (320.2049, 02.01.1950).

General Chu Shao-liang Doğu Türkistan'a Umumî Vali olarak atanınca Doğu Türkistan 1911'den beri ikinci kez Merkezî Çin idaresi kontrolüne geçmiştir. Bu demektir ki 1944 yılında Doğu Türkistan idaresi Kuomintang Partisi Yönetim Kurulu'na ve Başkanlığını yaptığı Jiang Jie-shi'ye geçmiştir (Lattimore, 1950: 81-82). Chunking Hükümeti tarafından 1944-48 yılları arasında Umumî Valilik sistemi kaldırılıp, bunun yerine Hükümet Başkanlığı Sistemini getirilmiştir. Ekim 1944'te Wu Chung-hsin ilk başkan olarak göreve başlamıştır. Göreve başlayınca önce Sheng Shih-tsai'nin Kuomintang Yönetimi ile ilişkisi olduğu için cezalandırılan memurlarını hapisten çıkarmıştır (Lattimore, 1950: 86). Wu Chung-hsin'e göre Çin sınırları içerisinde yaşayan her millet Çin Devleti içerisinde erimek zorundadır (Lattimore, 1954: 41).

Wu Chung-hsin'in idaresine dek, yani Sheng Shih-tsai'nin Doğu Türkistan'dan ayrılıp Wu Chung-hsin'in başa geçtiği tarihe dek arada 17 gün geçmiştir. Bu 17 günde Polis Şefi Li Yingqi, Doğu Türkistan hapisanelerinde 400-500 civarında bir kişiyi öldürtmüştür. Kuomintang bu cinayetlerden dolayı Li Yingqi'yi cezalandırmayınca halk bu kişilerin katledilmesinde Kuomintang'ın parmağı olduğu kanaatine varmıştır²¹.

Mehmet Emin Buğra Wu Chung-hsin'den şöyle bahseder: *“Eskiden kardeş olarak yaşayan Türk oymaklarını birbirinden ayırmaya çalışıldı, eski kafalı ve fena adamları yükseltmek ve münevver gençleri ezmek için maarif ve medeniyet işlerimize darbe indirildi. İktisadi işler bozguna uğradı ve bu siyaset İli Ayaklanması ve Rus müdahalesi ile neticelendi”* (Buğra, 1954: 42).

Wu Chung-hsin bozuk bir ekonomi devralmıştır. Halk ekonomik olarak zaten çıkmazda iken Kuomintang Yönetimi bir de her yere Çinli askerlerini yerleştirmiş,

1930'ların başlarındaki kanlı Müslüman ayaklanması sırasında Kremlin, sözde Altay Ordusu aracılığıyla, Sovyet yardımıyla Türk Müslüman isyanını bastırmayı ve Sinkiang'ın savaş ağası olarak kendini kanıtlamayı başaran Çinli General Sheng Shih Ttsai'nin imdadına yetişti. Bu müdahalenin bir sonucu olarak, SSCB eyalete maksimum nüfuz etme dönemine girmeyi başardı. Sovyet garnizonu, bir Sovyet ticaret örgütü olan Sovintorg, Hami'de kuruldu, ekonomik hayatı kontrol etti. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Sovyet enerjileri başka yerlerde yoğun bir şekilde meşgul olurken, Sinkiang kademeli olarak Chunking'e yöneldi. 1943 ortalarında, Sovyetlerin Sinkiang'dan ikinci büyük geri çekilmesi gerçekleşti. Hami'deki Sovyet Garnizonu geri çekildi, Sovintorg dağıtıldı ve sayısız Sovyet danışmanı ve teknisyeni eyaleti terk etti.

²¹ (IOR, L/P&S/12/2359, EXT. 2314.1945, s. 2'den naklen Andrew D. Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri, Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi**, Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, 1990 299-300.

onlarda vergi adı altında halkın ürünlerine el koymuştur (Chen, 1977: 204-206; Lattimore, 1950: 85). Bu dönemde Doğu Türkistan'da Türk halkını Çinliler arasında eritmek için Çin halkı, Kitai Bölgesi ve yoğun olarak Kazakların yaşadığı Cungarya Bölgesi'ne yerleştirilmiştir. Çinliler gelince Kazaklar topraklarından zorla çıkartılmıştır (Clubb, 1965: 364-365). Bunu yapmaktaki amacın ise tarımı artırmak olduğu Kuomintang tarafından iddia edilmiştir (Lattimore, 1950: 179-180).

1.2.3. Kazakların Altay Ayaklanması ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Kurulması

1940 yılından sonra Kazak isyanları Osman Batur önderliğinde genişleyerek devam etmiştir. Sheng Shih-tsai, 1942 senesinde Sovyetler ile arasının bozulmasından evvel Kazakların Altaylardaki karargâhı bile Çinlilerin eline geçmiştir. Kazaklar Altayların yüksek bölgelerine çekilip 1942-43 kış aylarını Türkistan-Moğolistan sınırındaki Tayınkö'l'de geçirmiştir (Boorman ve Howard, 1967: 47; Forbes, 1990: 308-309). İli, Çöğçek ve Altay Bölgesi'ndeki hâkimiyet, Sovyetler için önemlidir. Çünkü burada zengin tabii kaynaklar vardır ve Sovyet nüfuzunun devam etmesi gerekmektedir. İşte bu yüzden Kazakları desteklemeye karar vermişlerdir. Böylece Kazaklar, Sovyet birliklerinin hava ve kara saldırılarından kurtulmuşlardır (Forbes, 1990: 308-309).

1943 senesinde Osman Batur, Moğolistan Halk Cumhuriyeti Vekilleri ve Sovyetler tarafından Kazakistan'dan yollanan iki vekil görüşmüşlerdir. Görüşmenin ardından Moğolistan sınırında Kazaklar için güvenli bir bölge tahsis edilmiş, ayrıca da silah desteğinde bulunulmuştur (Boorman ve Howard, 1967: 47).

Hatta Osman Batur'da Moğollara biraz hayvan vermiş ve onların Doğu Türkistan'ın bazı bölgelerinde hayvanlarının otlamasına müsaade etmiştir (Hayit, 1975: 328). Yine 1943 yılında Sheng'e ve Kuomintang Hükümeti'ne muhalefet amaçlı Doğu Türkistan Türkleri Millî Kurtuluş Komitesi (DTTMKK) kurulmuştur.

İli Vadisi demir filizi, linyit kömürü, uranyum, petrol, altın gibi önemli maden yataklarına sahip bir yerdir (Benson, 1990: 21). 1944 sonbaharında İli Vadisi'nde Uygur, Kazak ve Kırgızların katıldığı büyük bir ihtilal olmuştur. Buna daha sonraları Üç Vilayet İhtilali adı verilmiştir. Böyle bir ihtilal daha evvel Doğu Türkistan'da görülmemiştir. Bu ihtilale Beyaz Rus, Moğol ve Tunguz hatta bazı Çinliler de katılmıştır (Benson, 1990: 21). İli Ayaklanması'nı Nilka ve Gulca'daki isyanlar

izlemiştir (Kurban, 1992: 66). Nılkı Ayaklanması muhtemelen mahalli bir ayaklanmadır. DTTMKK ya da Sovyetler ile ilgisi yoktur (Chen, 1977: 211). İhtilalcilerin önce bir lider eksiği var ise de sonra bu eksikliği Ahmedcan Kasımî ile gidermişlerdir.

İsa Yusuf Alptekin, Ahmedcan Kasımî'den bahsederken onun Batı Türkistan'da doğmuş olduğunu, orada yüksek tahsil görüp Ruslar tarafından yetiştirildiğini daha sonra da Doğu Türkistan'a sokulduğunu anlatır. Onu yaman bir adam, usta bir diplomat olduğundan bahseder (Alptekin, 1985: 445). Kasım 1944'te Nılkı İhtilalcileri Kuomintang birliklerini yenmiş, bunun üzerine Kuomintang yönetimi Gulca'da terör hareketleri başlatsa da ihtilalciler şehri kontrol altına alıp, geçici bir Hükümet kurmak amacıyla çalışmışlardır (Chen, 1977: 214).

15 Kasım 1944'te Gulca'da Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiş, başkanlığına Alihan Töre getirilmiştir. Kısa bir süre sonra DTTMKK'nın ilerici lideri Ahmedcan Kasımî ortaya çıkmıştır (Mingulov, 1962: 184)²². Yeni hükümete Başkan Yardımcısı Hakimbek Hoca, Maliye Bakanı Enver Musabay olmuştur (Kurban, 1992: 66).

İli İhtilali'nin başarılı olmasının ardından diğer bölgelere de ihtilali yaymak isteyen ihtilalciler Altay ile Çöğçek bölgelerinde ilerlemişlerdir. 30 Ocak 1945'te sonuç başarılı olunca ihtilal Cungarya Bölgesi'ne sıçramıştır. Bu esnada Osman Batur zaten Altay'da ayaklanmıştır. Kuomintang, İli'deki olaylarla uğraşırken o da Altay ve Çöğçek bölgelerini ele geçirmiştir. Altay'da karargâh kurmuş, Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Altay Valiliği görevini üstlenmiştir (Forbes, 1990: 331). Doğu Türkistan hızla Kuomintang kontrolünden çıkmış, Çinliler ise bu ihtilalin başarılı olmasının sebebi olarak Sovyetler Birliği'ni²³ görmüştür. Kremlin ise bunun doğru olmadığını iddia etmiştir (Lattimore, 1950: 89). Yeni kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti döneminde vergi sistemi değiştirilmiş, yeni Hükümet adına para bastırılmış, ordu güçlü bir hale getirilmiş, halk desteği ile bir savunma fonu

²² (IOR, L/P&S/12/2360, F/15550/324/10, s. 3'ten naklen (Forbes, 1990: 320).

²³ Pek çok Çinli, Sovyetler Birliği'nin Sinkiang'daki etkilerini yeniden ortaya koymak için bu zorluklardan yararlanabileceğinden korkuyor. FO ([F 4171/186/10], Jul 7, 1945).

oluşturulmuş, kısaca gerçek bir devlet olma yolunda hızla ilerlenmiştir (Demirağ, 2014: 241).

Kuomingtang, ihtilalcilerin başarısından Sovyetleri sorumlu tutunca, Kremlin arabuluculuk yapmaya hazır olduklarını bildirmiş, ihtilalcilerle Kuomingtang arasında ateşkes ilan edilmesinde önemli rol oynamıştır (Lattimore, 1950: 89). 14 Eylül 1945 tarihinde Sovyetler Birliği tarafından bir memur Gulca'ya yollanmış, sonrasında Çinlilere Doğu Türkistan Hükümeti'nin görüşmek istediğini, onların da arabulucu olacağını bilgisini vermiştir (Clubb, 1971: 367). Sovyetler Birliği'nin arabuluculuk yaparak Doğu Türkistan'dan vazgeçmesinin en önemli sebebi 1945 yılında Çin ile imzaladığı, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kabul ettiği ve Mançurya'da bazı ayrıcalıklar sağladığı anlaşma sebebiyledir. Doğu Türkistan Hükümeti adına Rehimcan Sabırhacı, Abdulhayır Töre ve Ahmedcan Kasımî'nin oluşturduğu bir heyet (Kurban, 1992: 78) Urumçi'ye gitmiştir. Görüşmeler aylarca sürmüş, Kuomingtang Yönetimi İli Ordusu yerel bir güç olarak kalsın demiştir. Ancak askerlik konusu ve diplomasi ilişkilerinin tamamen kendilerinde olması gerektiğinde ısrar etmiştir. İli Heyeti Doğu Türkistan'a özerklik verilirse bağımsızlık fikirlerinden vazgeçeceklerini söylemişlerdir (Lattimore, 1950: 88-89). 2 Ocak 1946'da taraflar uzlaşmış, 11 maddeden oluşan anlaşma imzalanmıştır. Yeni hükümetin 15'i Doğu Türkistanlı 10 kişi de Çinli olarak 25 kişiden kurulmuştur. Doğu Türkistan'da yaşayanlara dinde hür olma, yayın yapabilme, cemiyet kurabilme, toplantı düzenleme serbestliği tanınmıştır. Yerel memurlar genel seçimle atanacak, Çince'nin yanında Uygurca ve Kazakça da resmi dil olacak, ilköğretimde kendi dillerinde eğitim yapabilecekler ancak orta öğretimde Çince zorunlu dil olacak, her kesimin kültür ve sanatı özgürce gelişecek noktalarında anlaşılmıştır (Lattimore, 1950: 89).

1.2.4. Komünist Çin İstilasından Önceki Doğu Türkistan

1 Temmuz 1946'da Kuomingtang Yetkilileri ile İhtilalciler arasında imzalanan ikinci ek belge yürürlüğe girmiştir. Chang Chih-chung bir radyo programında Sovyetlere minnettarlığını bildirmiş, Doğu Türkistan'daki sıkıntıların barışçıl yollarla çözüleceğini bildirmiş ve Doğu Türkistan halkının da bu konuda çaba sarf etmesi gerektiğini bildirmiştir (Forbes, 1990: 360). Chang'ın başkanlığında yeni Koalisyon Hükümeti göreve başlamış, Ahmedcan Kasımî, Başkan Yardımcısı olmuştur (Boorman & Howard, 1967: 44). Alihan Töre ve Osman Batur gibi milliyetçi isimlere

bu hükümette görev verilmemiştir (Lattimore, 1950: 91). Kurban'a göre bu bir barış anlaşması değil Çin ile Sovyetlerin Doğu Türkistan halkını kışkırtmak için yaptığı bir oyundur (Kurban, 1992: 69).

Doğu Türkistan'ın İli, Çöğçek ve Altay Bölgeleri Sovyet nüfuzu altındadır. Diğer yedi vilayet Çin nüfuzu altındadır ve Çinli memurlarca yönetilmiştir. Çin tarafından Mesut Sabri Baykozî Hükümet Başkanlığına, İsa Yusuf Hükümet Genel Sekreterliğine atamış, Rus yanlısı üyeler hükümetten çekilmiştir. Doğu Türkistanlıların Hükümet Başkanlığına atanması o zaman dek pek de görülmemiş bir olaydır. Kuomintang Hükümeti'nin Doğu Türkistanlıları Hükümet Başkanlığına atamasının amacı İli Vadisi'ndeki Sovyet taraftarı Uygurlar ile Doğu Türkistan'ın güneyindeki Sovyet aleyhtarı Uygurlar arasında çatışma yaratmaktır (Forbes, 1990: 386).

Chang Chih-chung yatıştırıcı ve uzlaştırıcı bir tavır sergilemiş, bu durum halkı memnun etmiş ancak Kuomintang Yönetimi'nin hoşuna gitmemiştir (Lattimore, 1950: 91). Üç bölgede Türkler arasında Sovyetlere taraftar olup olmama konusunda siyasi çekişmeler yaşanmıştır. Akıbetinin belli olmadığı Alihan Töre, diğer milliyetçiler gibi Çinliler ile aynı masaya oturmayı reddetmiş, ateşkes yapıldığı vakit buna itiraz etmiştir (Forbes, 1990: 364).

İli Bölgesi'nde hâkimiyeti DTTMKK üyeleri alınca Alihan Töre gittikten sonra Hâkim Bey Hoca onun yerini almıştır (Barnett, 1963: 269). Doğu Türkistan Çin ve Sovyetlerin elinde ikiye bölünmüş, milliyetçiler yönetimden uzaklaştırılmıştır (Boorman ve Howard, 1967: 47; Barnett, 1963: 276). Sovyetlerin arabuluculuk yaparak Kuomintang Hükümeti ile ateşkes ortamı oluşturması Kazaklar arasında ayrılıkların çıkmasına neden olmuş, Osman Batur gibi milliyetçi Kazaklar, Gulca Yönetimi'ne sırt çevirmiş Ebulhayr Töre gibi liderler Sovyet yanlısı yönetimi desteklemişlerdir (Barnett, 1963: 275).

Ocak 1946'da Doğu Türkistan Hükümeti Kuomintang ile ilk uzlaşmayı sağlamışken güneybatıda birkaç ay evvelde mahalli bir ayaklanma başlatan ihtilalciler bu kez de Yarkent'e saldırmıştır (Forbes, 1990: 374). İhtilalcileri durdurmak isteyen Sovyetler zekice bir hamleyle bölgeye Tacik ve Kırgızlardan oluşan birliklerini göndermiş, bu yolla kısmen de olsa başarılı olmuştur (Lattimore, 1950: 139).

1.2.5. Mesut Sabri Baykozî'nin Hükümet Başkanlığı'na Getirilmesi ve Yaşanan Çekişmeler

1946 Mart ve Nisan'ında 300 bin Sovyet askeri Mançurya'dan geri çekildiği halde Moskova, Çin'den umduğu tavizleri koparamamıştır. Ancak Çin topraklarından 9 milyar Amerikan doları savaş ganimeti elde etmiştir (Clubb, 1971: 355-356).

1946-1947 yıllarında Chang Chih-chung herkesi memnun edebilmek maksadıyla ılımlı bir politika izlemiş ama Doğu Türkistanlılar üzerinde de Kuomintang üzerinde de saygınlığını yitirmeye başlamıştır. Doğu Türkistan'ı gezip tutarsız konuşmalar yapması Doğu Türkistan halkının tepkisine neden olmuş, diğer yandan da Koalisyon Hükümeti'nin Türklerle iş birliğinden hoşlanmaması Çinlilerin Chang'a karşı tepkilerine neden olmuştur (Forbes, 1990: 380). Doğu Türkistan'ın Çin nüfuzu altındaki diğer yedi vilayetinde Çin milletinin üstünlüğünü savunan Çinli memurlar, Üç Vilayet Vekillerine karşı tekrar harekete geçip Doğu Türkistan'da Chang Chih-chung devrinin sonuna kadar Kuomintang Partisi üye sayısını artırmaya çalışmışlardır (Boorman ve Howard, 1967: 44; Lattimore, 1950: 92-93).

Çinliler, Müslümanlar arasındaki siyasal çekişmeler sayesinde nüfuzlarını artırmışlardır. 1946 yılının ağustos ayında Osman Batur Üç Vilayet'e karşı bir hücum başlatmış ve Altay geçici olarak işgal etmiştir. İli Millî Ordusu yardıma gelerek Osman Batur'u Altay Bölgesi'nden sürmüştür (Barnett, 1963: 276). Urumçi'de 1946 Ocak ve haziran aylarında Çinli yöneticilerle yapılan anlaşmalar sonrası Doğu Türkistan halkı bir rahatlama yaşanmasını beklerken Çinliler yapılan anlaşmaları hiçe saymıştır (Boorman ve Howard, 1967: 44). Bu durum 1947 Şubat'ında Urumçi'de büyük bir isyana yol açmıştır (Chen, 1977: 254).

Ülkede Sovyet etkisi artınca Merkezî Hükümet 19 Mayıs 1947'de Doğu Türkistan Eyaleti Başkanlığı'na Mesut Sabri Baykozî'yi getirmiştir (Kul, 2019: 377)²⁴. Kuomintang'ın Mesut Sabri'yi başa getirmesinin en mühim sebebi, İli Vadisi'ndeki Sovyet destekçisi Uygurlar ile ülkenin güneyindeki Sovyet muhalifi Uygurların aralarını bozmaktır. Ama düşünemedikleri bir şey vardır, o da Mesut Sabri'nin ülkenin

²⁴ İsa Yusuf Alptekin de Genel Sekreterliğe getirilmiş kendisi bu durumun sebebini Çinlilerin, Ruslara hedef olarak Mesut Sabri ve kendisini göstermek olduğunu aynı zamanda hata yaparlarsa millet nezdinde kötü görünmeleri için olduğunu bildirmiştir (Alptekin, 1985: 507).

güneyinde bir desteğinin olmayışdır (Hayit, 1975: 330; Barnett, 1963: 256-257; Chen, 1977: 251).

Doğu Türkistan Meclisi'nde 90 üyenin 60 tanesi Mesut Sabri'nin hükümetin başına gelmesine karşı çıkmıştır. Meclis dışında gösteriler düzenlemiş, Sovyet destekçisi Gulca Vekilleri boş durmamış, Baykozî aleyhine bildirimler dağıttırmışlardır (Hayit, 1975: 330; Barnett, 1963: 252-253). Temmuz 1948'de Meclis içerisinde de huzursuzluk başlamış, 27 üye Baykozî Hükümeti ile olan çekişmeleri nedeniyle Urumçi'den ayrılıp Gulca'ya gitmiştir. 26 Ağustos'ta Kasımî başta olmak üzere İli Bölgesi'nin bütün vekilleri Urumçi'den ayrılıp Gulca'ya yöneldiler (Lattimore, 1950: 98). Artık Urumçi ile Gulca arasında doğrudan bir temas olmamış, Baykozî'nin gelişi Urumçi'deki Türk-Çin Koalisyon Hükümeti'ni de ülkenin güneybatısındaki halkı da ikiye bölmüştür. Burada beyler ve toprak ağaları Urumçi'yi desteklerken, çiftçi kesim Gulca İdaresi'ni desteklemiştir. Dindar kesim ve ulema sınıfı ise tarafsız kalmıştır (Lattimore, 1950: 97).

1.2.6. Osman Batur ve Baytik Boğda Olayı

Osman Batur'un Moğolistan sınırında faaliyete geçmesi Moskova'yı rahatsız etmiştir. Bu yüzden Osman Batur'un, Altay'ın güneyi ile Kumul'un kuzeyindeki birliklerini ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Osman Batur ise 1946 yılında Baytik Boğda Bölgesi'nde karargâh kurmuştur (Forbes, 1990: 388). Bu bölgedeki meralar Mançu İmparatorluğu ve sonraki Kuomintang dönemlerinde Kerey Kazakları ve Batı Moğol göçerleri tarafından kullanılmıştır. Osman Batur hem Moğollar hem İli Millî Ordusu ile mücadele etmiştir (Lattimore, 1950: 100).

Baytik Boğda Olayı denilen olayda Moğollar, Sovyetlerden aldıkları yaklaşık 500 asker ve dört ya da beş uçakla Osman Batur kuvvetlerine saldırmışlardır (Barnett, 1963: 267; Clubb, 1971: 321). Rus Tass Haber Ajansı Rusya'nın Moğollara yardım ettiğini yalanlamış²⁵ ancak buna kimse inanmamıştır. Çin, askeri birlikler yollayıp olaya müdahale etmeye çalışmış (Barnett, 1963: 236) ancak Sovyet-Moğol ittifakı karşısında duramamış ve bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır (Clubb, 1971: 369). Sovyetlerin Moğollara yardım etmesi Çin basınında tepkiyle karşılanmıştır. “Dış

²⁵ Chang Chih-chung'un Sinkiang olayı hakkında Hükümete rapor vermesi haberi ve Rus TASS Haber ajansı'nın iş birliğini reddettiği haber için bk. **EK. 7**.

Moğol birlikleri Sinkiang topraklarımızı işgal ediyor ve Sovyet uçakları savaşa katılıyor. Görünüşe göre bu planlı bir askeri saldırı. Bu olaydan fazlasıyla çileden çıkan biz Çinliler, Sovyet yetkililerinin dikkatini özellikle Çin-Sovyet anlaşmasının ruhuna ve ayrıca Sinkiang'ın içişlerine hiçbir müdahaleyi taahhüt etmeyen Sovyet muhtırasına çekmek istiyoruz. Dış Moğol birliklerinin hiçbir gerekçe göstermeden başlattığı askeri saldırganlığı derhal durdurmalılar. Çin topraklarının ve egemenlik haklarının bütünlüğü ve bağımsızlığı ilkesinde ısrar ediyoruz”²⁶. Diye haber yaparak kendi toprakları dahi olmayan Doğu Türkistan’a başkası el uzattığında bağımsızlık diye nasıl da ikiyüzlü bir siyaset izlediklerini görmekteyiz.

Baytik Boğda Olayı yerel manada Moğol galibiyeti ile sonuçlanmıştır (Barnett, 1963: 266-267; Clubb, 1971: 369). Baytik Boğda Olayı’nın kökünde Çin ve Sovyetler Birliği’nin Türkistan’a hâkim olma çabası yatar. Çin zayıf olduğunda Manas Nehri ve Baytik Boğda Bölgesi’nin kuzeyi fiili Çin-Sovyet sınırını oluşturur. Osman Batur, Baytik Boğda’dan çıkarılınca da Çin’i dolaylı bir biçimde baskı altında tutarak, Merkezî Çin Hükümeti ile de bozuşmadan, Mesut Sabri Yönetimi’ni sıkıştırmayı amaçlamıştır. Bu olaydan karlı çıkan taraf Sovyetler Birliği’dir (Kul, 2009: 224).

1.2.7. Komünist Çin’in Doğu Türkistan’a Hâkim Olması

Ahmedcan Kasımî 18 Ağustos 1949’da aldığı bir mektup ile Kuomintang Partisi’nin gerici yönetimine karşı savaştığını söyleyen ve neredeyse Çin’de yönetimi ele geçirmek üzere olan Halk Kurtuluş Ordusu’nun davetiyle Yeni Ulusal Halk Siyasi Danışma toplantısının eylül ayı içerisinde düzenlenecek olan toplantısına çağırılmıştır. Mektupta Sinkiang’ın kurtuluşunun artık uzak olmadığı ve beş temsilci ile eylül ayı başlarında Beijing-Pekin’de olmaları gerektiği yazılmıştır (Sheng, Sinciang Uygur Tarihi, 2013: 331). 27 Ağustos 1949 tarihinde Kasımî ve beraberindekilerin bindiği uçak düşmüş ve kazada herkesin öldüğü duyurulmuştur (Bakır, 2005: 90; Chen, 1977: 275)²⁷.

Seyfettin Azizî, Ahmedcan Kasımî’nin olduğu uçağa binmeyerek hayatta kalmış, Üç Vilayet’in hâkimiyeti onun eline geçmiştir (Boorman ve Howard, 1967: 5). Urumçi’de

²⁶ Bu konuyla ilgili örnek olarak verilen bu ve başka haberler için bk. **EK. 8** NARA (no.366, 12 Haziran 1947).

²⁷ Olayın bir kaza mı suikast mı olduğuna dair net bir bilgi olmasa da ölen kişilerin Sovyet taraftarı olması nedeniyle ölümlerinin Çinlilerin işine geleceği ve Sovyetleri üzeceği de aşikardır.

ilk komünist hükümet 18 Aralık 1949 tarihinde kurulmuş, askeri yapılanma tamamen Çinlilerin eline geçmiş, Burhan Şehidî Hükümet Başkanı olmuş, Seyfettin Azizî Başkan Yardımcılığı görevine getirilmiştir (Clubb, 1971: 371-372). Sinkiang'ın yerlisi olan ve yakın zamana kadar Cumhurbaşkanı Chiang Kai-shek'in siyasi danışmanlarından biri olan Şehidî, bu nedenle Mesud Sabri'nin ardından sınır eyaletinin valiliğini üstlenmiştir²⁸.

29 Ekim 1949 tarihinde Çin gazetelerinde art arda aynı başlıklar atılmış, Sinkiang halkının dileğinin gerçek olduğu, Sinkiang'ın barış yoluyla kurtulduğu, Sinkiang'ın sadece bir eyalet değil Çin halkına ait bir depo olduğu ve bu deponun kurtuluşa erdiği gibi haberler yer almıştır²⁹. Mesud Sabri'nin görevden alınması, birçok çevrede,

²⁸ **EK. 9** FO (F2042, 25 Ocak 1949).

²⁹ **EK. 10** NARA (No. 981, Eylül 29, 1949)

ÇİN BASIN İNCELEMESİ

Amerikan Başkonsolosluğu, Şanghay, Çin 29 Eylül 1949

No. 981

EDİTÖR YORUMLARI

Sinkiang'ın Kurtuluşunu Kutlayın

Ta Kung Pao (ed. by Wang Yun-sheng), Shanghai

Eylül 29, 1949

Halkın Siyasi Danışma Konferansı coşkulu bir şekilde toplanırken ve tüm ülke dünya barışını korumak için çalışan Çin Halk Cumhuriyeti'nin doğuşunun sevincini yaşarken, bize bir güzel haber daha geldi. Sinkiang halkın oldu.

Sadece birkaç gün önce, PPCC'nin Sinkiang delegesi Sai Fu-ting, lidere derin saygılarını ifade etmek için Başkan Mao Tse-tung'a Ouigour kabilesinin baş giysili bir kostümünü sundu. General Tao Chih-yo ve Burhan, halkı ele geçirmek için şu anda harekete geçmekle kuşkusuz büyük bir bilgelik sergilediler. Ancak, eylemlerinin arkasında, kalpleri Çin Komünist Partisi'ne ve halkın lideri Başkan Mao'ya gitmiş olan milyonlarca Sinkiang halkının dileğinin yattığı belirtilmelidir. Bu gelişmeye katkıda bulunan önemli bir faktördür.

Sinkiang, 1.640.000 kilometrekarelik bir alana sahip Çin'in en büyük eyaletidir. Şimdi barışçıl bir şekilde özgürleştirildi. Lanchow ve Singing ele geçirildi ve Nihsia teslim oldu. Sinkiang'ın şimdi halkın olmasıyla, Büyük Kuzeypati'nin tamamı tamamen özgürleşti. Kızıl bayrak tüm nehirlerle ve tüm ovalara dikildi. Yeni Çin ne kadar heybetli bir cephe kuruyor!

General Peng Teh-huai ve General Lung'un güçlü kuvvetleri artık kalan haydutları ezmek için Szechuen'e sefer için serbest bırakılabilir.

Sinkiang, Sovyetler Birliği'ne komşudur. Direnme Savaşı sırasında, Henry Wallace ilk olarak Çin ziyareti sırasında Sinkiang'a ayak bastı. Bölgeyi Çin'in arka kapısı olarak adlandırdı. Bu kapı artık açıktır. Yeni Çin'in yeni bir uluslararası iletişim hattına erişimi var.

Sinkiang, Çin'de ırkların en karışık olduğu bölgedir. Çok eski zamanlardan beri, ırk anlaşmazlıkları sayısız olmuştur. Mançu Hükümeti tarafından izlenen idari politika, özellikle Çinliler ve Müslümanlar arasında kasıtlı olarak ırkçı nefretin kışkırtılmasıyla belirlendi. Her birkaç on yılda bir düzenli olarak büyük bir katliam sahnelendi ve sayısız trajedi sahnelendi ve derin ırksal nefret yaratıldı.

Kuomintang gericileri Sinkiang'a ulaştığında, sözde bir Müslüman Vali olarak atandı, ancak fiili uygulamada, ülkedeki karşılaştırmalı-feodal-Faşist yönetim Sinkiang'a kadar uzanıyordu. Tek kelimeyle, Sinkiang'daki tarihi ırk sorunları asla çözülmedi ve "Büyük Han Doktrini" altında sonsuza kadar çözülmemiş kalacaklardı. Ama şimdi Yeni Çin doğuyor. Yeni Demokrasi'nin ırk politikası, temel olarak Çin'deki çeşitli ırk gruplarını büyük, mutlu bir aileye dönüştürmeyi amaçlar. Bu politikanın uygulanmasında, çeşitli ırk grupları saflarında halkın ortak düşmanlarına ve dışarıdan emperyalizme muhalefet edilmektedir. Aşırı milliyetçiliğin herhangi bir "Üstün Irk Doktrini"ne yönelik eğilimlerine de muhalefet edilmektedir. Azınlıkların bölgesel özerkliği ve dini inançları korunmalıdır. Bu doğru

Ağustos 1947'de İli liderlerinin Doğu Türkistan'dan çekilmesine yol açan eyalette uzun süredir devam eden bir hayal kırıklığının çözümüne yönelik büyük bir adım olarak görülmüştür³⁰. Sonuç olarak Çinliler Doğu Türkistan Cumhuriyeti sorunundan kısmen kurtulmuşlardır.

Komünist Çin'in hâkimiyeti ele geçirmesi sonrasında Mehmet Emin Buğra ile İsa Yusuf Alptekin, 1949 Ekim'inde Hindistan'a göçmek zorunda kalmışlardır. Böylece Çinli Komünistlere direnebilecek kişiler Kazak Lideri Osman Batur ile Kumullu Yolbars Han kalmıştır (Tuncer, 2015: 87).

Çin, Komünistlerce ele geçirilince Kuomintang Hükümeti 1950 Nisan ayında Yolbars Han'ı Doğu Türkistan Umumî Valisi ve Başkomutanı olarak atadığını bildirmiştir. Yolbars Han, komünistlerle mücadele etme yolunu seçmiş olsa da komünist birlikleri karşısında başarısız olmuştur (Forbes, 1990: 413). Burhan Şehidi derhal Çinli Komünistlere teslim olsa da Osman Batur da Yolbars Han gibi mücadele yolunu seçmiştir. Osman Batur ve Yolbars Han'ın amacı yönetimi devirmek değil kendilerine olan saldırıları durdurmaktır. Mücadeleye daha sonra Canımhan Hacı ve Alibek Hâkim'de katılmışlardır. Alibek Hâkim'in ve Osman Batur'un kuvvetleri Komünist Çin'e karşı direniş hareketlerinde bulunmuşlardır (Boorman ve Howard, 1967: 47). Osman Batur grubu altı ay daha mücadeleye devam ederken Alibek Hâkim grubu başarısız olacağını öngörünce Aralık 1949'da Kökülük'ten ayrılıp Gasköl Bölgesi'ne doğru hareket etmek zorunda kalmıştır (Tuncer, 2015: 88). 1950 yılı

politika, İç Moğolistan'da ırksal iş birliğinin meyvelerini şimdiden verdi. Bu nedenle, bu politika, Sinkiang'da ve kurtarıldıktan sonra Tibet'te de başarıyla uygulanacaktır.

Çünkü dünyanın ırksal sorunları artık boş "ırksal eşitlik" sloganıyla çözülemez. Dünyanın ırksal sorunları artık proletarya devrimine bağlanarak ve proletarya devriminin temellerine oturtularak çözülemez. Yeni Çin'in ırk politikası bu yolu izliyor. İç Moğolistan'daki ırk sorunu başarıyla çözüldü. Sinkiang ve Tibet'teki ırk sorunları da aynı şekilde çözülecek. Uzun süredir baskıdan muzdarip olan ırk grupları şimdi özgürlüklerine kavuşuyor. Çin Halk Cumhuriyeti olan büyük ailede birçok ırk var, ancak bir daha asla ırk sorunları olmayacak. Asla daha fazla ırksal problem olmayacak. Artık birbirlerinden asla nefret etmeyecekler.

Sinkiang sadece coğrafi bir terim değildir. Çin halkına ait zengin bir depodur. Halk özgürleştirildiğinde ve çeşitli ırk grupları arasında iş birliği gerçekleştirildikten sonra, bölgenin ekonomik olarak yeniden yapılandırılmasının parlak bir geleceği olacaktır. Yeniden yapılanma ve Ningsia sorunu, şimdi Çin Halk Cumhuriyeti ile karşı karşıyadır. Sinkiang'ın kurtuluşu ile Yeni Çin'in en parlak bölgeleri için gerekli faktörleri tamamladık.

Sinkiang'ın kurtuluşu için tebrikler sunuyoruz. Sinkiang'ın çeşitli ırk gruplarını Çin'in büyük ailesine katılmaya davet ediyoruz. Sadece Çin Komünist Partisi liderliğinde, Guomindang'ın baskısından kurtulabilir ve Sinkiang'a yönelik Anglo-Amerikan emperyalist saldırganlığı tehlikesini önleyebiliriz. Sinkiang'ın kurtuluşu, halkın Siyasi Danışma Konferansına değerli bir hediyedir. "Barış mücadelemizi" pekiştiriyor.

³⁰ EK. 11 FO (F2042, 371/75800 25 Ocak 1949)

ilkbaharında Alibek Hâkim grubu Kuruk Dağ ve Lop Nor Bölgesi'ni geçip çok zor şartlar altında Gasköl'e ulaşmışlardır (Clark, 1954: 625-626).

Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci gibi Kazaklar önce Sheng Shih-tsai baskısından kaçıp Barköl Bölgesi'ne Elishan Batur, Zayıf Teyci kabileleri gibi Kansu Bölgesi'ne göçmüştür. Kansu'ya gelenler Hindistan'a göç etmeyi düşününce Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif Teyci kabileleri yeni bir göçü kaldıramayacaklarını düşünüp Kansu'dan ayrılmışlardır. Sultan Şerif Teyci Qinghai'ye, Hüseyin Teyci kabileleri Gasköl'e gitmiştir. Böylece 1949'dan sonra Doğu Türkistan'da yaşanan olaylardan uzak kalmışlardır (Tuncer, 2015: 88). Osman Batur da maiyetiyle altı ay sonra Kanambal'a gelmiş, Yolbars Han'a gelince o da Osman Batur kabilelerine katılmıştır (Kul, 2019: 235).

Alibek Hâkim, Gasköl'de kalmıştır. Komünist Çin 1951'de Kanambal Kayız'a düzenlediği bir saldırıyla Osman Batur ve Canımhan Hacı'yı ele geçirmiş ama diğer Kazak Liderleri Tibet'e kaçmıştır (Boorman ve Howard, 1967: 47)³¹. Çin'in iddialarına göre Sinkiang'da iki antikomünist lider Osman ve Canımhan diz çökmüş durumdadır. Bu, Kazakların Komünist Hükümet'e karşı duygusal direnişinin sonunu getirmek anlamına gelir. Ancak bu, elbette Doğu Türkistan'daki Çin sorunlarının tamamını çözmez³².

Osman Batur ve Canımhan'ı karşı devrimcilik ile suçlayıp idam etmişlerdir³³. Yolbars Han 1951 yılının ocak ayında Lahsa'ya gitmiş, diğer liderlerde zorluklar içerisinde Ladak sınırına ulaşmayı başarmıştır (Boorman ve Howard, 1967: 60).

Aralık 1949'da Mao ve Stalin arasındaki görüşmelerin ardından Çin Başbakanı En-lai, Moskova'ya gitmiş ve Doğu Türkistan'daki petrol ve madenlerin işletilmesi hususunda kuracakları iki şirket konusunda anlaşmışlardır (Beloff, 1953: 100).

³¹ Boorman-Howard çalışmasında geniş çaplı harekâtın Gasköl bölgesine yapıldığını söylemiş ama Ömer Kul araştırmaları sonucunda bu hareketin Gasköl'e değil Kanambal-Kayız'a yapıldığı sonucuna vardığını kesin bir dille söylemektedir bk. Ömer Kul, **Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1911-1955)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2009, 235.

³² **EK. 12** FO (FC1016/a, 23.2.1951).

³³ Karşıt görüş olarak Jack Chen eserinde Osman Batur'un idam edilmediğini mücadele esnasında öldürüldüğünü yazar (Chen, 1977: 270).

Üç Vilayet Bölgesi'nde 1950 yılı sonbaharında bir değişikliğe gidilmiş ancak göreve yeni gelenler de Sovyet sempatanları olmuştur. "Doğu Türkistan'da Barış ve Demokrasiyi Koruma Birliği"nin dağıtılmadan duruyor olması birliğin Gulca Yönetimi'nin siyasi kolu olması sebebiyle önemlidir (Forbes, 1990: 420). Rusların muhtemelen uzun vadeli hedefleri olan vilayetler için tam bir özerklik politikası (ki bu açıkça Türk çoğunluğu tarafından kontrol edilecek) üzerinde ısrar ettikleri görülüyor³⁴.

1954 yılından sonra Çin Komünist Partisi Doğu Türkistan üzerinde bir hâkimiyet sağlamıştır (Forbes, 1990: 422). 1954 Eylül'üne kadar Şive Özerk İlçesi, Tacik Özerk İlçesi, Barköl Kazak Özerk İlçesi kurulmuştur. 23 Haziran 1954'te Bayingolin Moğol Özerk İli kurulmuştur. Temmuz 1954'te Kızılsu Kırgız Özerk İli, Bortala Moğol Özerk İli kurulmuştur. 27 Kasım 1954'te çoğunluğu Kazaklardan oluşan İli, Tacheng ve Altay olmak üzere üç yöreyi kapsayan ve ilk özerk mülki idare birimi olan İli Kazak Özerk İli kurulmuştur (Sheng, 2013: 354-355).

1 Ekim 1955 yılında Komünist rejimce kurulan ve başkenti Urumçi olan Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi ilan edilmiştir. Bölge birkaç milletvekili, bir Halk Komitesi (hükümet) ve 15 daire, 10 idari makam, dört komite ve üç daire ile idare yönetilmeye başlanmıştır (Hayit, 1975: 336).

³⁴ EK. 13 FO (371/92207, 22 Ocak 1951).

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DAN BÜYÜK GÖÇLER

2.1. Doğu Türkistan'ı Terk Ediş

2.1.1. Doğu Türkistan'dan İlk Kazak Göçleri

Türk milleti için vatanını geride bırakıp gitmek hiç kolay değildir. Ancak dillerini, dinlerini, kültürlerini korumak mesele olunca ve hatta işin ucunda hür yaşamak varsa yapılması gereken şey göç etmektir. Kazak Türkleri de vatanlarından hicret etmeye mecbur kalmışlardır.

1911'de Mançu Hanedanlığının yıkılıp Çin Cumhuriyeti'nin kurulması ile Doğu Türkistan'ı Umumî Valiler keyfi olarak yönetmiş, Türkler üzerinde hâkimiyetlerini güçlendirmek için baskılarını gün geçtikçe artırmışlardır¹.

2.1.1.1. Aduvbay Bayğazanoğlu Kafilesi

İlk göç kafilesinin önderi Kumul İhtilalinde 80 mücahidi ile şehit olan Alp Batur'un oğlu Elishan Batur'un amcazadesi "Aduvbay Bayğazanoğlu" kafilesidir. Barköl'den Kansu'ya göçen bu ilk kabile 1.170 kişiden mütevellittir (Altay, 1998: 302-303). Bu kabile hiçbir Çin engeline takılmadan Kansu'ya varmıştır. Bunun sebebi Çin'in halkın göç edebileceğine inanmadığı için herhangi bir tedbir almamış olmasıdır (Kesici, 2003: 19).

¹ İlk bölümde bu baskılardan etraflıca bahsetmiştik.

2.1.1.2. Elishan Batur Kafilesi

Elishan Batur kafilesi ise ikinci göç eden kabile olmuştur. Barköl'den Kansu'ya gerçekleşen göçün 1934, 1935 veya 1936 yıllarında gerçekleştiğini söyleyen kaynaklar vardır². Bu hicret hiç kolay gerçekleşmemiş, Elishan Batur kafilesi yol boyu Vali Sheng Shih-tsai'nin kuvvetlerinin saldırılarına maruz kalmıştır (Kara, 2018: 208). Kafile Şin Şin Sa yolu üzerinde 1935 Mart'ında Çinlilerle Dongbastav³ Savaşı'nı yapmıştır (Altay, 1998: 305; Gayretullah, 1977: 28). Elishan Batur kafilesi Çinlilerden sayıca ve silah bakımından azdır ama ölümün ucunda şehitlik mertebesi olduğu inancıyla mücadeleye girişmişlerdir. Savaş esnasında yaklaşan bir toz bulutunu Çinliler kabileye yardım geldi olarak algılamış, kabiledekiler ise Çinlilere yardım geldiğini zannetmiştir. Çinliler çok kayıp verdiklerini düşünüp teslim olma yolunu seçmişlerdir. Ama bu gelen toz bulutu sadece yaklaşmakta olan bir koyun sürüsüne aittir (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 26; Gayretullah, 1977: 29). Kafile burada su ihtiyacını karşıladıktan sonra fazla zaman kaybetmeden Kansu'ya doğru yollarına devam etmiş ama Bestam'da⁴ yeni bir Çin saldırısına uğramıştır. Bu savaştan da galip çıkan kabile Kansu'ya doğru yollarına devam etmiştir (Gayretullah, 1977: 32). Bu esnada Kansu'ya giden elçiler geri dönmüş, Kansu'daki Müslümanlar, kafilenin Kansu'ya hicret etmesi durumunda askeri yardım yapamayacaklarını ama ellerinden gelen yardımı yapacaklarını, sığınma hakkı tanıyacaklarını belirtmişlerdir. Kafile Tula, Kaşkarbel mevkiindeki Aduvbay kafilesine katılmıştır (Altay, 1998: 307).

2.1.1.3. Zayıf Teyci Kafilesi

Zayıf Teyci, Barköl'de bir yandan ortalığın yatışmasını beklerken diğer yandan Barköl'ün tamamen boşalmasını istememiştir. Ayrıca Kansu'ya giden Elishan Batur'dan ne durumda olduklarını haber almadan da yola çıkmak istememiştir. Gayretullah eserinde Zayıf Teyci'nin oğlu Osman Taştan'ın söylediklerini aktarmış, Çinliler tarafından, Elishan Batur'un göçünden Zayıf Teyci'nin sorumlu tutulduğunu ama nedense Zayıf Teyci'nin baskılara rağmen tutuklanmadığını söylemektedir (Gayretullah, 1977: 32).

² Abdulvahap Kara 1936 baharını işaret ederken, Hasan Oraltay 1934 yılını söylemiş, Ancak Tekin Tuncer göç edenlerle yaptığı mülakat sonucu tarihi 1935 yılı olarak vermiştir.

³ Dongbastav su kaynaklarının bulunduğu bölgenin adıdır.

⁴ Bestam (Şin-Si-Sa) Kumul, Barköl ve Kansu eyalet hudutlarının kesiştiği yerdir.

Çin baskısından bunalan Zayif Teyci, Kansu'daki Elishan Batur'dan iyi haberler gelince Ağustos 1936'da 312 aile 1.565 kişiyle göç etmeye karar vermiştir (Altay, 1998: 309). Göç yolunda Çinli kuvvetlerin saldırıları püskürtülmüş, pek çok zorluk yaşanmış ancak Zayif Teyci kafilesi 1936 yılı eylül ayında Tula Kaşkarbel'de önceki kafilelere katılmıştır (Kesici, 2003: 19).

1937 senesinin sonuna doğru Elishan Batur, Ma Pu-fang (Tungan/Döngen Generali) ile konuşmak için Şingay'a gitmiş burada Nanking'den gelen Uygur lideri İsa Yusuf Alptekin ile karşılaşmıştır. İki lider arasında heyecanlı ve duygulu bir konuşma yaşanmıştır. Ma Pu-fang onlara maddi, manevi yardımcı olacağı sözünü vermiştir (Alptekin, 1985: 312-313).

2.1.1.4. Nur Ali Bey Kafilesi

Barköl Kazaklarının Kansu'ya göçünden sonra Sheng Shih-tsai geride kalan Kazaklara baskısını artırmıştır. Doğu Türkistan'ın Altay bölgesindeki Kazak liderleri 1938 Kasım'ında Nur Ali Bey'in evinde biraraya gelmişlerdir⁵. Bu görüşmeye Çin tarafından Anganbay adlı bir Kazak Türkü gözlemci olarak yollanmıştır. Anganbay burada kabile reislerinin gelip gelmediğini Çin'e bildirmesi için burada bulunduğunu, Çin'in amacının bunları yok etmek olduğunu ancak kendisi de bir Türk olduğu için bunu vicdanen saklayamayacağını belirtmiştir (Altay, 1998: 315). Nur Ali Bey durumu diğer liderlere anlatmış, göç etmek fikrinde herkes mutabık kalmıştır (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 30). 26 Kasım 1938 akşamı Çinlilere pusu kurularak püskürtülmüş ancak sabah olunca Çinli piyadeler ve uçak filosu ile geri dönmüştür.

1 Aralık 1938 günü göç başlamıştır. Bu kabile önceki göç kafilelerinden çok daha büyüktür. Göç kafilesinin korunması savaşın en zorlu kısmını oluşturmuştur. Göç kafilesi mücahitlerin ardından iki günlük mesafeden yolu takip etmiştir. Kafilenin arkadan geldiğini fark eden Çinliler silahsız kabileye uçaklardan bomba yağdırmaya başlamıştır (Gayretullah, 1977: 38-39). Bu yolculuk herkes için oldukça zorlayıcı

⁵ Toplantının tarihini Zafer Selvi, Mansur Teyci ve Abdulvahap Kara, **Kazakların Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçü ve Osman Taştan**, İstanbul: Kazak Türkleri Vakfı Yayınları, 1996, 30. da Kasım 1938 olarak verirken; Hızırbek Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1977, 61.'de 20 Kasım 1937; Halife Altay, **Anayurttan Anadolu'ya**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, 315. de ise 25 Kasım 1938 olarak vermiştir.

geçmiş, pek çok şehit verilmiş, pek çok hayvan telef olmuştur. Göçün kış mevsiminde gerçekleşmesi durumu daha da zorlayıcı kılmıştır.

Gündüzleri uçaklar kafilayı bombaladığı için gece yol almak zorunda kalmış, çocuklar; atlar ve develer ile taşınmış, Kazak kadınları da göçebe hayata alışık olduğundan göçe katkı sağlamışlardır. Çok dayanıklı yapıda olan bu kadınlar, ata binip silah kullanmış, ani saldırılarda hızlı bir biçimde çocukları ve eşyaları toplayıp yola devam edebilmişlerdir (Oraltay, 1978: 89).

Kafile liderleri, Moğol engelini bildikleri halde Moğolistan sınırında bulunan İnez Dağı'nı geçerek Kansu'ya ulaşmayı hedeflemişlerdir. Çünkü önceki kafilelerin geçtiği Şin Sin Sa güzergâhını Türklerin göç güzergâhı olarak bilen Çin, burada tedbirlerini çoktan almıştır (Oraltay, 1978: 89; 1998: 319). 11 Aralık'ta İnez Dağı Bölgesi'ne yani Moğolistan sınırına gelen kafile Çin'in hava saldırılarından kurtulmuştur. Sınırdaki bir Moğol kuvveti ile karşılaşmış, bu mücadelede kısa zamanda kazanılmıştır. İnez Dağı'nda geçirilen üç günde kafile dinlenip at otlatmak için iyi bir fırsat yakalamıştır. Kafiledekiler bu süreçte hayvanlarının çoğunu kaybetmiş, yolda oldukça fakirleşmişlerdir (Altay, 1998: 320-325). Üç gün sonra yola çıkan kafile sıkıntılar çekmeye devam etmiş, en çok su yokluğundan dolayı çaresiz kalmış, 23 Aralık 1938 tarihinde nihayet Elishan Batur ve Zayıf Teycilerin bulunduğu Uyurhun Tula Bölgesi'ne ulaşmışlardır (Altay, 1998: 446).

2.1.1.5. Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci Kafilesi

Barköl'de harekete geçen başka bir kafile Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci kafilesidir. Onlar en büyük kafile olma özelliği taşır (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 30). Bu kafile 5 Aralık 1938'de yola çıkmıştır. Ancak bu kafilenin diğerlerinden farkı çoktur. Çünkü bunlar Barköl Bölgesi'ni geçici değil kalıcı bir yerleşim yeri olarak görmüş, bu yüzden toplanmaları çok zor olmuştur. Ayrıca bu kafilenin diğerleri kadar çok binek hayvanı yoktur. Maddi anlamda güçsüz olan ailelerin fazlalığı da göçü zorlu kılmıştır. Hazırlıksız yakalandıkları bu göçe bir de zorlu kış koşulları eşlik edecektir. Nur Ali Bey kafilesinin yolundan giden kafile İnez Dağı Bölgesi'ne 11 günde ulaşmış ama Nur Ali Bey kafilesinden daha çok sıkıntı çekmiştir. Çünkü kafile büyüktür ve bu da uçak saldırılarında daha fazla zayıflık verilmesine neden olmuştur. Hayvanların telef olması

ve daha kalabalık olmalarından dolayı daha fazla açlık çekmelerine neden olmuştur (Altay, 1998: 331). Tüm zorlukları atlatan kabile Kansu'ya ulaşmayı başarmıştır.

Kabileler Kansu'ya gelince Çin zulmünden kaçmış olmanın rahatlığı olsa da onları fakirlik ve açlık beklemektedir. Yolda hayvanların çok büyük bir kısmının kaybedilmiş olması fakirliğin en büyük nedenidir. Ayrıca Merkezî Çin Hükümeti'nin göçen Kazakları orada rahat ettirmeyeceği aşikârdır. Kansu idarecilerine yaptıkları baskılarla göçmenlerin atlarına el konmak istenmiştir. Bir de yerli halk olan Tibetliler bu göçmenlerin varlığından rahatsız olunca zaman zaman onlara baskınlar yapıp öldürmek yoluna gitmişlerdir (Altay, 1998: 334).

Muhacirler, mahalli idarecileri durumlarından haberdar etmiş ancak bir sonuç alamamışlardır. Tibetliler hem canlarına hem mallarına kastetmeye devam etmiştir. İki yıl boyunca muhacirler her an saldırı korkusuyla tetikte beklemişlerdir (Kesici, 2003: 21; Altay, 1998: 76-77; Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 33).

2.2. Elishan Batur ve Zayıf Teyci Göçü

2.2.1. Elishan Batur Kafilesinin Hindistan'a Göçü

Kansu Bölgesi'ne çok zor şartlarda gelen muhacirler, burada huzuru bulamamış, başka bir ülkeye gitmenin daha iyi olacağına karar vermişlerdir. Baskılar iyice artmış, halk Çin baskısından kurtulayım derken kendini yeni bir kaosun ve can korkusunun içinde bulmuştur. Akıllarına ilk gelen ülkeyse Hindistan olmuştur. Kansu'da yaşamının artık mümkün olmadığını gören Elishan Batur evvela Hindistan'a gitmeye sonrasında Türkiye'ye geçmeye karar vermiştir (Gayretullah, 1977: 76).

Elishan Batur'un evinde Zayıf Teyci, Sabırbay, Jilkışı, Alpıs Teyci, İlyas, Sekey, Karmış, Kakadıl, Tanjan, Beksultan Begey, Ali Hacı, Hamza, Sadey, Şakbakbay, Yusuf Akın, Davutbay, Ömer, Koca Akın, Savurbay, Dele Zengi, Ahmad Müftü, Koyçu Batur, Angalbay, Alkan, Boğdabay, Hasan Batur, Abdeş, Şerikbay Aksakal, Abdurrak, Mardan Ökürday, Alibay, Tokay Kabibayoğlu, Koşuvit, Kayısbay, Şaşay, Afızbay, Ömer Molla, Nurgalam, Bisan Hacı, Tobacan, Ibraykan, Kara Molla ve Mukay Beyler toplanmış ve toplantı büyük bir gizlilik içinde yapılmıştır. Toplantıda çıkan kararlar şu şekildedir;

- 1) General Ma Pu-fang ile aralarının kesinlikle açıldığının anlaşılması,

2) Ana vatana dönmek mümkün olmadığına göre, Kansu'dan ayrılıp Tibet'ten Hindistan'a ve sonrasında Türkiye'ye gitmek için hazırlık yapılmasına,

3) Göç etmek istemeyenlerin Kansu'da kalabilmeleri ya da anavatana dönebilmeleri,

4) Her liderin kendi göç grubunu göçe hazırlaması, önceden belirlenen istikamette yola çıkılması,

5) Göç yollunun; Uyırkın-Irkadan, Dolanşan, Sur, Aksu, Saydam Ovası, Altınşöke, Tibet üzerinden Hindistan ve oradan da Türkiye'ye olarak belirlenmesi kararlaştırılmıştır (Gayretullah, 1977: 39).

Elishan Batur kafilesi Mayıs 1940'ta Dolanşan'dan Altınçöge'ye doğru yola çıkmıştır (Kesici, 2003: 21; Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 34).

Çin Hükümeti bu insanların özgürlüğüne kavuşmasını diye Umumî Vali Ma Pu-fank'a baskı yapmış, o da Ma Lu-jang'ı Elishan Batur ile görüşmeye yollamıştır. Altınçöge'deki Elishan Batur'a Kansu'ya dönüp Uyurhun Tula'da yaşayabileceklerini, silahlarının alınmayacağı söylenmiştir. Elishan Batur bunu Ma Lu-jang'ın Kur'an-ı Kerim'e el basması şartıyla kabul etmiş ancak dönüşte Saydam Ovası denilen yerde Ma Lu-jang, Elishan Batur ve arkadaşlarını tutuklamıştır (Gayretullah, 1977: 51). Ma Lu-jang, Elishan Batur'u tutuklamakla kalmamış, muhacirlere yönelik baskılarını daha da arttırmıştır. Çinli Müslüman askerler Ma Lu-jang'ın ihanetini kaldıramamış, çok fazla tutuklamalar hatta ölümler olacağını muhacirlere anlatmışlardır. Muhacirler bu noktada adım atılması ihtiyacı hissetmiş ve Osman Bey, Hocahun gibi isimler tutuklu Elishan Batur ve arkadaşlarının kurtarılması için bir plan hazırlamışlardır. Silahları ellerinden alınan Kazak halkı taş, kürek, sopa ne bulursa gece Çin çadırlarına saldırmışlardır (Oraltay, 1978: 92; Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 35). Bu saldırı sonucunda Elishan Batur kurtarılsa da pek çok Kazak şehit olmuştur (Kesici, 2003: 21; Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 35-36).

Muhacirlerin Ma Lu-jang'ı öldürüp esirleri kurtardığını öğrenen Çinliler hemen kafilenin peşine düşmüş, Çinlilerden aldıkları silahları toparlamayı dahi başaramamış kafileye ağır makineli tüfeklerle saldırıp çocuk, yaşlı, kadın demeden pek çok insanın ölümüne sebep olmuşlardır. Dört gün sonra Altınçöge'de toplanan kabile (Kesici,

2003: 21; Gayretullah, 1977: 55-56) Tibet yoluyla Hindistan'a gitmeye karar vermiştir. Elishan Batur'un 200 hanelik kafiləsi hareket etmiş, Sabırbay başkanlığındaki 200 hanelik kafilə ise yollarını karıştırarak batıya doğru yol almıştır (Altay, 1998: 434-441).

2.2.2. Zayıf Teyci ve Elishan Batur Kafilelerinin Göçe Birlikte Devam Etmesi

Elishan Batur kafiləsi Çinlileri atlatıp gidince Kansu'da kalanlar bir yandan Ma Lu-jang'ın ölümünden kıvanç duymuş diğər yandansa Çinlilerin alabileceği intikamdan korkmuş, bu nedenle Zayıf Teyci yeni durumu görüşmek maksadıyla ileri gelenlerle evinde bir toplantı yapmıştır. Toplananların kararı Elishan Batur kafilésinin ardından gitmek olmuştur (Gayretullah, 1977: 57). Yalnız bu toplantıda Sultan Şerif Teyci ve Hüseyin Teyci kafileleri tekrar bir göçü kaldıramayacaklarını çünkü en kalabalık grup kendilerinin olduğunu bu nedenle Kansu'da kalmak istediklerini belirtmişlerdir (Kul ve Kırkıl, 2011: 108-109).

Zayıf Teyci kafiləsi 1939 Eylül'ünde 1.500 hane olarak yola çıkmıştır (Altay, 1998: 345; Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 37). Bu kafilədəki ailelerin durumları genel olarak oldukça kötüdür. Göçe başladıklarında elinde olan hayvanları kaybetmiş bu aileler Kansu'da daha da fakirleşmişlerdir. Kimisinin attan başka hayvanı dahi neredeyse kalmamıştır (Kesici, 2003: 22).

Kafilə yola çıkışının beşinci gününde Sadım Ovası'na ulaşmış, burada hep tuz katmanları olduğu için zor ilerlemişlerdir. Gece burada konakladıktan sonra Altınçöğ'e'ye gitmiş, burada kokuşmuş cesetler ile karşılaşınca Elishan Batur kafilésinin Çinlilerle mücadele ettiğini anlamışlardır. Bunun üzerine tedbirleri daha da artırmışlardır (Altay, 1998: 346-347).

Kafilenin Tibet Bölgesini geçmesi zordur. Çünkü bölgenin yüksekliği oksijen azlığına neden olmuştur. Ayrıca soğuk hava ciddi hastalıkları da beraberinde getirmiştir. Gayretullah "Is" adı verilen bu hastalığı şöyle anlatmıştır: *"Is, Tibet'e has bir hastalıktı. Kafilemiz bu hastalıktan kırılıyordu. İklimde yabancı hayvanlarımız da yaprak dökümü gibi dökülüyorlardı. İnsanlar da balon gibi şişiyor, birkaç saat içinde ölüp gidiyorlardı. Bu hastalıktan ötürü ailemizden dört kişi kaybetmiştik. Üstelik ben de isa yakalanmış balon gibiydim. Bu afete yakalanmamanın tek çaresi, bol bol insan idrarı içmek, Tibetin yak öküzünün veya "kulan" adı verilen yabani atların etini*

yemektir. Hastalığının devamı müddetince amcamın bütün idrarını içtiğimi hatırlıyorum” (Gayretullah, 1977: 141).

Kafile hastalık nedeniyle perişan olsa da yoluna devam etmeye çalışmıştır. Kafilede hastalık yüzünden ölenler buzla ve karla kaplı bölgede gömülememiş, yakınları cenazelerini yanlarında taşımak durumunda kalmışlardır. Hasta olan insanlarda kafileyi oldukça yavaşlatmıştır. İnsanların yumuşak toprak bulduğunda ölülerini gömmek istemeleri ve hasta olanların dinlenme ihtiyacı sebebiyle kafile dağılmaya başlamış, kimisi yola devam ederken kimisi geride kalmıştır. Bu da Çin’in işine gelmiş, Dimarsan Bölgesi’nde ani Çin baskınıyla pek çok şehit verilmiş, pek çok insan esir düşmüş, pek çok hayvan telef olmuştur (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 38; Kesici, 2003: 22). Dimarsan’da pek çok kişinin esir düşmesi üzerine Zayıf Teyci ve arkadaşları bu esirleri kurtarabilmek için 500 kişilik bir kuvvetle geri dönmüştür. Ama bu saldırı başarısız olmuş, düşmana zayıf verdirilerek Kızılırmak geçilip kafileye tekrar yetişmişlerdir. Kafile Tibet’in içlerine iyice ilerlemiştir. Tibet’in rakımı yüksek olduğu için kurak bir bölgedir. Bu da hayvanların otlatılmasına manidir. Kafile Nakşa’ya doğru ilerlerken yorgun, hasta ve aç olan insanların çoğu vefat etmiştir. Toprağın buzla kaplı olması definleri engellemiş, gün boyu birkaç kişi uğraşmasına rağmen sadece tek kişilik mezar yeri açabilmiş, bu insanlarda hasta olunca iş iyice eziyete dönmüştür (Altay, 1980: 60).

Elishan Batur kafilesi ile Zayıf Teyci kafilesinin birleşmesine engel olmak için Nakşa’ya yaklaşmışken kafileyi Tibet Hükümeti durdurmuştur. Bu bölgeden Tibet Hükümeti’nin izni olmadan geçemeyeceklerini söylemiş ve silahlarını teslim etmelerini istemişlerdir. Kafile bir kısım silahı saklamış diğerlerini teslim etmiş, merkezden gelecek izni beklemeye başlamıştır. Ama o izin bir türlü gelmek bilmemiştir. Zaten sefil bir halde olan insanlar ısınmak için dahi etrafta yakacak bir şey aramak istese askerlerin sert müdahalesine maruz kalmış, bu yaşananlar bölgeyi terk etme kararı vermelerine sebep olmuştur. Ancak Tibetli askerler kafilenin geldikleri yöne gitmesini istemiş aralarında çarpışmalar yaşanmıştır. Savaşmayı beceremeyen Tibetliler kafilenin arka kısmında sivil halka saldırmış, yaklaşık otuz silahsız sivil şehit etmişler ama kafileyi yollarından alıkoyamamışlardır (Gayretullah, 1977: 59-60). Zayıf Teyci ve Elishan Batur kafilesi birleşmiş ve Hindistan’a doğru hareket etmiştir (Oraltay, 1978: 94). Şimdi zorlu bir göç daha başlamıştır. Dokuz aylık

göç boyunca Tibetlilerin saldırıları hiç durmamış, masum insanlar sebepsiz yere ölmüş bir de zaten ellerinde oldukça az kalan hayvanları da telef olmuştur. Bütün bu sıkıntıların yanında bir de Zayıf Teyci ölmüştür. Zayıf Teyci ölmeden evvel kabilesindekilere şöyle bir nasihatte bulunmuştur: “*Zayıf öldü başsız kaldık diyerek, Böke Batur’un yiğitleri gibi geri dönmeyin, birlik ve beraberliklerinizi muhafaza edin ve göçü tamamlayın!*” (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 41).

İnsanların hali içler acısıdır. Ne kendilerini ne yüklerini taşıyacak hayvanları kalmamış, yoksulluk bir yandan soğuk bir yandan zavallı halkı iyice yıpratmıştır. Yorgun düşenler kafilenin gerisinde kalmış, pek çoğu soğuktan donarak ölmüş, birkaç saat içerisinde yağın karın fazlalığı nedeniyle cesetlerine dahi ulaşamamıştır (Altay, 1998: 366). Nihayet bahar gelince kafilde hastalıklar azalmaya başlamıştır. Tibetliler ile mücadeleler ise devam etmiştir. Çin Hükümeti Eylül 1941’de kafileyi durdurmak için Lahsa’dan⁶ asker sevk etmiştir. Ancak tüm çabalara rağmen bu saldırıda başarılı olamamıştır (Altay, 1998: 378).

Tibet-Hindistan sınırında kafileyi yeni bir sürpriz beklemektedir. 1941 yılı itibariyle Hindistan’ın kontrolünü elinde tutan İngilizler, bir kafilenin geldiği haberini alınca asker yollayıp önlem almıştır. Kafilenin bunlarla baş etmesi mümkün değildir. İlk çatışmada esir düşenlerden biri derdini anlatmış, Çin zulmünden kaçtıklarını söylemiş ve bu kafilenin amacının sığınmacı olmak olduğu anlaşılmıştır (Kesici, 2003: 22; Oraltay, 1978: 94-95). Böylece Hindistan Hükümeti bu kafilenin ülkeye girişine izin vermiş ve bu uzun göç pek çok şehit verilerek, zorlu yollardan geçilerek sadece 3.039 kişi ile Hindistan’a getirilmiştir. Göçün en uzun ve sıkıntılı dönemi böylece son bulmuştur (Kesici, 2003:22; Altay, 1998, 380).

2.3. Komünist Çin’den Sonra Doğu Türkistan’da Yaşananlar

2.3.1. Osman Batur’un Verdiği Mücadele

Sheng Shih-tsai döneminde yaşanan baskılara daha önce değinmiştik. Sheng halkın isyan etmesini önlemek için halkın sevip saydığı kişileri ya tutuklamış ya da ortadan kaldırarak halkın isyan etmesine mâni olmaya çalışmıştır (Çandarlıoğlu, 2006: 15).

⁶ Tibet’in merkezi.

Sheng Shih-tsai döneminde onun siyasetine karşı çıkan ilk kişiler Osman Batur⁷ ve Nogaybay'dır. İki kişi ile başlayan bu amansız mücadele zamanla büyüyerek masum halkın umudu olmuştur (Kurban,1992: 6).

Sheng Shih-tsai bir yandan Osman Batur'un mücadelesini engellemeye çalışmış diğer yandan halkın üzerindeki baskısını giderek artırmıştır. Sheng'in baskıları yalnızca onun yönetime olan nefreti artırmakla kalmış, halkı sindirememiştir. Osman Batur'a katılanların sayısı gün geçtikçe artınca Sheng, Osman Batur'a anlaşma teklifinde bulunmuştur. Hatta bunun için Osman Batur'un sevdiği arkadaşı Canımhan Hacı'yı görevlendirmiş, onun Osman Batur ile yalnız kalmasını önlemek içinse sürekli Canımhan Hacı'yı gözlem altında tuturmuştur (Hayit, 2004: 325-326; Çandarlıoğlu, 2006: 33).

Sheng Shih-tsai'nin müzakere adı altında yaptığı oyunu iki kere atlatan Osman Batur'a Şubat 1942'de Halil Teyci'nin oğlu Zayıf (25 kişi, iki silah ile); Keles Batur (30 kişi, üç silah ile) katılmıştır (Oraltay, 1978: 121).

1943 senesinde II. Dünya Savaşı sırasında Ruslar, Almanlara mağlup olunca askerlerini geri çağırmaya başlamış, Sheng Shih-tsai'de Rusların desteğini çekmesi üzerine⁸ yeniden Kuomintang Hükümeti ile temasa geçmiştir. Rus askerleri çekilince Osman Batur kuvvetleri rahat hareket edebilmiş ve Sheng kuvvetlerini defalarca mağlup etmiş, neredeyse Altay'ın tamamını ele geçirmiştir (Clubb, 1971: 366).

Kuomintang Yönetimi, 29 Ağustos 1944'te bölgedeki gücünü iyice yitiren Sheng Shih-tsai'nin yerine geçici olarak General Chu Shao-liang'a görev vermiştir (Lattimore, 1950: 80-81). Halk, Vali değiştiği için rahat ve huzurlu bir ortam olacağını zannederken onunda Sheng'den farksız olmadığını kısa bir süre sonra anlamıştır.

Yeni Vali'nin gelişi ile artan Çinli göçmenler sebebiyle halk elindeki arazilerden olmuş, Çinli askerlerin beslenmesi de yerli halktan beklenince zaten yüksek vergiler altında beli bükülen halk iyice zor duruma düşmüştür. Yerli halk bir yandan Çinlileştirilmeye çalışılmış öte yandan ağır vergiler altında ezilmiştir. Tüm bunlar

⁷ Osman İslamoğlu, halk nezdinde çok mühim bir isim olduğundan Batur yani kahraman olarak anılmaya başlanmış ve kendisine bu nedenle Osman Batur denilmiştir.

⁸ Sinkiang, 1937'den 1942'ye kadar neredeyse bir Sovyet himayesiydi; bu yıl, Çin Merkezî Hükümeti, Rusya'nın batıdaki zorluklarından yararlanarak, eyaletteki otoritesini yeniden ilan etti ve Sovyet nüfuzunu tamamen geri çekmeye zorladı. FO ([F 4171/186/10], Jul 7, 1945).

yetmezmiş gibi bir de Çinlilerin namuslarına göz dikmesi halk arasında Çin nefretini giderek büyütülmüştür (Lattimore, 1950: 86). Bu nefret isyana dönüşmüş önce Nılkı'da 1944 Eylül'ünde isyan başlamış (Chen, 1977: 208-210; Dallin, 1948: 364). Altay, İli, Tarbagatay bölgeleri ele geçirilerek 1944 Kasım ayında Şarki Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Osman Batur da Alihan Töre'nin yanında olup Altay'ın bir bölümünü Çinlilerden temizlemiş, ayaklanma güneye de sıçrayınca Çinliler iyice zor durumda kalmıştır (Mingulov, 1962: 184). Bu sırada Ruslar devreye girmiş, Alihan Töre aniden ortadan kaybolup yerine Rus yanlısı Ahmedcan Kasımî getirilmiştir. Bu da önemli makamlara Rusların kendi adamlarını yerleştirmesi anlamına gelmektedir (Forbes, 1990: 350). Rusya'nın arabuluculuğuyla Ocak 1946'da bir anlaşma imzalanmış, Şarki Türkistan Hükümeti lağvedilmiş ve yerine hem Çinlilerden hem de Türklerden oluşan karma bir Hükümet kurulmuştur (Hayit, 1975: 330; Chen, 1977: 246)⁹.

2.3.2. Üç Efendiler

Mesut Sabri Baykozi¹⁰, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra Türkistan halkı tarafından Üç Efendiler olarak tanınmaktadır.

1931'de Kumul Ayaklanması'nı bastırmak isteyen Çin, Rusya ile anlaşınca, İsa Yusuf Alptekin 1932'de Nanking'e¹¹ gitmiştir. İsa Yusuf Alptekin'in amacı Milliyetçi Çin Partisi'nin programında yer alan söze uygun olarak Doğu Türkistan'a özerklik sağlamak ve Çin Umumî Valisi'nin Ruslarla imzaladığı anlaşmayı feshettirerek Doğu Türkistan'da olası bir Rus istilasını önlemektir (Kırkıl ve Tuncer, 2019: 296). Ayrıca İsa Yusuf Bey, Türkistan Avazı, Altay ve Tiyaşan isimleri ile Türkçe ve Çince yayınlar çıkarmıştır (Alptekin, 1985:)

⁹ Çinlilerin Rus nüfuzunu kırmak için başa Doğu Türkistanlı milliyetçileri getirdiği önceki bölümde uzunca anlatılmıştır.

¹⁰ Mesut Sabri Baykozi 1886'da zengin bir ailede İli'de doğmuştur. İstanbul'da eğitim almış ve 1944'te Doktor olarak mezun olmuştur. 1915 yılında Doğu Türkistana dönmüştür. Eğitim işleri ile uğraşırken Çin tarafından hapsedilmiştir. 1937 senesinde Hindistan'a iltica etmek zorunda kalmıştır. Oradan Çin'e geçmiştir. Buğra ve Alptekin ile mücadelesine devam etmiştir. Önce Kuomingtang Partisinin bir üyesi olarak algılanmış Owen Lattimore, **Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China**, Boston: Little, Brown & Co, 1950, 97, sonra Rusya tarafından aşırı milliyetçi ve Türkçü olmakla suçlanmıştır Ahmet Kemal İlkul, **Çin Türkistan Hatıraları, Shanghai Hatıraları**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997. Hayatı mücadele içinde geçen Baykozi'nin hayatı için bk. Haşim Vahidi ve Sabit Uyguri, **Dr. Mesut Sabri Baykozi Hakkındaki Doğrular ve Hakikatler**, Almatı, 1991.

¹¹ O dönemde Nanking Çin'in başkentidir.

1932’de İsa Yusuf Alptekin, 1934’te Mesut Sabri Baykozî, 1943’te Mehmet Emin Buğra, Çin’de çalışmalar yapmaya başlamış bu da 1945 yılına dek sürmüştür. 1945 yılında İli İhtilali’nin sonunda anlaşma yapılıncaya üç lider tekrar anavatanlarına dönebilmişlerdir (Karahoca, 1960: 25; Alptekin, 2010: 469). Böylelikle üç lider davalarını memleketlerinde yürütme şansını elde etmişlerdir. 1946 Temmuz’unda Altay Neşriyat Evi’ni açmışlar, İsa Yusuf Alptekin müdür, Mehmet Emin Buğra başkanlık görevini yürütmüştür. Böylelikle halk kültür ve fikir olarak canlı tutulmaya çalışılmıştır (Karahoca, 1960: 25; Alptekin, 2010: 469).

17 Mayıs 1947’de Merkezî Çin Hükümeti Karma Hükümet’i görevden alarak yönetime milliyetçileri getirmiştir. Hükümet Başkanlığı’na Mesud Sabri Baykozî, Tamirat Bakanlığına Mehmet Emin Buğra, Genel Sekreterliğe ise İsa Yusuf Alptekin getirilmiştir (Forbes, 1990: 386). Üç Efendilerin yaptıkları ilk iş Rus yanlılarını hükümetten temizlemek olmuştur. Ayrıca eğitimde Türkçe ve milliyetçi bir eğitim modeline geçmişlerdir (Alptekin, 2010: 521-524). Rusya, bu yeni yönetimi Pantürkist olmakla suçlamış, aleyhlerinde propagandalar yapmıştır (Lattimore, 1950: 112).

Mesut Sabri Baykozî Kuomintang Yönetimi tarafından 17 Temmuz 1948’de geri çağırılarak Burhan Şehidî¹² Doğu Türkistan Hükümeti Başkanlığına, Mehmet Emin Buğra’yı da onun yardımcılığına atamıştır. Kuomintang Yönetimi, Komünist Çin’in Doğu Türkistan sınırına dayandığını, bu durumdan istifade etmek isteyen Rusların Doğu Türkistan’a müdahale edebileceğini, bu görev değişikliğine sebep olarak göstermiştir (Hayit, 1999: 145).

Mehmet Emin Buğra, Burhan Şehidî Hükümeti’nin yardımcılığı görevini kabul etmek istemese de bu konuda İsa Yusuf’un sözleri onun bu görevi kabul etmesinde etkili olmuştur. *“Hükümetten, üç milliyetçi birden ayrılmasın. Hükümete getirdiğimiz çok milliyetçiler var. Onların korunması, himayesi lazımdır. Sizin himayenize ihtiyaçları var. Ben başkan yardımcılığı kabul edersem, kardeşlerim kırılacak mı, gönülleri kalacak mı demeyin. En önemli mesele, böyle önemli bir mevkie gelmek suretiyle,*

¹² Tatar asıllı Burhan Şehidî tahsilini Berlin üniversitesinde yapmış, askerlik çağrısından ya da Rusya’da olan iç savaştan kaçarak 1918 senesinden evvel Doğu Türkistan’a gelmiştir. Yang Tsen-hsing döneminde hükümette işe girmiş, Dışişleri Bakanlığı yapmış, Andican’da ve Kazakistan’da Doğu Türkistan Konsolosu olarak görev yapmıştır. Mesut Sabri Baykozî’nin görevine geçince 1955 yılına kadar bu görevde bulunmuştur. Bk. Andrew D. Forbes, **Doğu Türkistan’daki Harp Beyleri, Doğu Türkistan’ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi**, Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, 1990, 439.

bizim yürüttüğümüz icraatı yürütmeye, milliyetçileri muhafaza ve müdafaa etmeye gayret etmenizdir” (Alptekin, 2010: 536). Ancak Mehmet Emin Buğra'nın bu görevi fazla uzun sürmemiştir. Mayıs 1949'a gelindiğinde Şehidi'nin başkomutan yaptığı Çinli Komutan Tao Chi-yüeh, daha evvel anlaşarak komünistlerin Doğu Türkistan'a girmesinin yolunu açmış, 1949 Eylül'ünde Komünist Çinliler hiç zorluk yaşamadan Doğu Türkistan'a girmişlerdir (Karahoca, 1960: 23). Komünist Çinlilere silahlı bir direniş yapmanın Doğu Türkistan için beyhude bir çaba olacağına inanan milliyetçiler için artık tek çıkar yol vardır. Göç etmek.

2.4. Alibek Hâkim Kafilesinin Hüseyin Teyci Kafilesiyle Birleşmesi

2.4.1. Alibek Hâkim Kafilesinin Manas-Savan'dan Göçü

Burhan Şehidi'nin Umumî Vali olması ve Komünist Çin tarafından Doğu Türkistan'ın işgal edilmesinden sonra Alibek Hâkim, Nisan 1949'da Kazak liderlerini Koçtu'da toplantıya davet etmiştir (Oraltay, 1978: 185). Toplantının konusu Komünist Çin işgali gerçekleştirdiğinde ne yapılacağı ve mücadele edilip edilmeyeceğidir. Sonuç olarak Alibek Hâkim'in Karaşehir'e göç etmesini sağlamaya, toplantıda alınan kararları Osman Batur'a ve Uygur liderlerine bildirmeye karar vermişlerdir. Ayrıca Urumçi'de bulunan Amerikan Konsolosluğu ile irtibata geçmeye, Çinli Komünistler ülkeye girerse Güney Türkistan'a çekilmeye, Pakistan, Hindistan ve Afganistan'dan yardım istemeyerek Milliyetçi Çin kuvvetlerini komünistlerle mücadele etmek konusunda temasa geçmeye karar vermişlerdir (Oraltay, 1978: 185-186). Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki Alibek Hâkim'in etkisi, Manas Savan'da yaşayan Kazaklar üstündedir, başka bölgelerde yaşayan Kazaklar da vardır. Bu dönemde Kazaklar üstündeki en derin etki Canımhan Hacı ve Osman Batur'undur. Ayrıca mücadele edip edilmeyeceği konusunda Kazaklar kadar Uygurlarında fikirleri de önemlidir. Alibek Hâkim'in toplantısından ziyade Urumçi'de yapılan toplantılarda esas kararlar verilmiştir (Tuncer, 2015: 166).

Toplantıda alınan kararlar doğrultusunda Alibek Hâkim 1949 Nisan'ında Osman Batur'u ziyaret etmiş, Osman Batur da verilen kararı uygulayacağını söylemiştir. Mayıs 1949'da Urumçi de Üç Efendi ve Canımhan Hacı ile görüşmüştür. Hatta buradayken Burhan Şehidi'yi de ziyaret etmiştir.

Alibek Hâkim, Amerikan Konsolosunun Vekili olan Mr. Douglas Mackiernan ile de görüşmüş, 20 Temmuz 1949'da Mackiernan, Osman Batur, Canımhan Hacı ve Alibek Hâkim'in bir görüşme yapmasını uygun bulmuştur (Oraltay, 1978: 187). Alibek Hâkim, Canımhan Hacı ile görüşmek için 10 Temmuz'da hareket etmiş, onlar önce Osman Batur'la konuşup Mackiernan'la daha sonra görüşmeyi düşünmüştür. Ama Osman Batur takip edilme ihtimaline karşı gelmeyeceğini bildirmiştir (Çandarlıoğlu, 2006: 152). Yaklaşık iki hafta kadar Canımhan Hacı'nın evinde misafir olarak başka Kazak liderleri ile görüşen Alibek Hâkim, onlara komünistlere karşı ortak hareket etmeleri gerektiğini söylemiştir (Oraltay, 1978: 195).

Komünist Çinlilere hiçbir direniş gösterilmeden ülkenin teslim edilmesi doğal olarak bir panik havası yaratmıştır. Doğu Türkistanlılar birkaç kez toplantı yapmış ve sonuç olarak ülkeden topluca hicret etmeye karar vermişlerdir. 1949 yılındaki bu göç kararından sonra Alibek Hâkim bir grubu, Osman Batur, Delilhan Canaltay, Canımhan Hacı, Nurgocay Batur başka bir grubu oluşturmuştur. Bunların ilk hedefleri 1938'de Gasköl'e yerleşmiş Hüseyin Teyci ile birleşmektir (Oraltay, 1978: 202). Diğer taraftan İsa Yusuf Alptekin ile Mehmet Emin Buğra'nın kabileleri de vardır. Hazırlıklarını tamamlayan kabileler Eylül 1949'da Hindistan'a ulaşmak için yollara düşmüşlerdir (Buğra, 2005: 92).

Alibek Hâkim kabileleri için yolun en zorlu yanı Gobi Çölü idi. Alibek Hâkim halkının su sıkıntısı çekmesini istemediğinden kar yağışı olsun diye beklemeyi uygun görmüştür. Ancak beklemek düşmanında saldırı ihtimalinin artması demektir. Alibek Hâkim zaman kazanabilmek için göçmeyeceklerine Çinlileri inandırması gerektiğini düşünmüştür. Burhan Şehidi'ye bir mektup yollamış, bu mektupta göç etmeyeceğini hatta bir müddet sonra kendisiyle görüşmek için yanına geleceğini yazmış, Burhan Şehidi'yi kendisine inandırmayı başarmıştır (Boorman ve Howard, 1967: 47).

Alibek Hâkim, Bağraş Gölü Bölgesi'nde de su olmadığını öğrenince yapacak bir şeyi kalmayarak daha emniyetli olduğuna inandığı Kökülük Bölgesi'ne doğru kabilelerini hareket ettirmiştir. Kabile bir süre burada beklerken öncü bir grup Lopnor Nehri'nin olduğu yerleri incelemeye gitmiş ve geri dönüp nehrin buz tutmaya başladığını ve Çin askerlerinin bölgede olmadığını haber vermiştir (Oraltay, 1978: 200).

Göç etmek istemeyenler vatanında kalmış, göçmek isteyenler Gobi Çölü'nü geçerken kolaylık olsun diye hayvanlarını satıp develer satın almış, hazırlıklar tamamlanmış ve kabile 23 Aralık 1949'da¹³ harekete geçmiştir (Oraltay, 1978: 202).

Bu çok uzun, zor ve yorucu bir yolculuk olacaktır. Lopnor Gölü'ne 13 günde varılmış, Lopnor denilen bölgeden geçit bulmaları bir hafta kadar sürmüştür. Su içmeye göle giden hayvanların bir kısmı buzun çatlaması sonucu boğulmuş, kalanlar ise sürekli yol almak zorunda olduklarından ve civarda otlak olmamasından ötürü güçten düşmüştür. Köncü Kaymakamı olan Emin Damolla da kabileye katılanlar arasındadır (Oraltay, 1978: 203-204; Gayretullah, 1977: 137-138).

Gobi Çölü'nü geçebilmek için yapılması gereken şey nehri geçebilmektir fakat nehir yeterince buz tutmamıştır. Nehrin diğer kıyısına geçebilecek bir yer bulduklarında kabiledekiler hemen geçmeye başlamış fakat öğlene doğru havanın ısınması ile buzlar erimeye başlayınca herkes karşı kıyıya geçememiştir. Karşıya geçebilenler hem dinlenmiş hem de geride kalanları beklemiştir. Ama iki gün geçipte gelen olmayınca kabiledekiler yola devam etmeye karar vermişlerdir (Oraltay, 1978: 205).

Gobi Çölü'ne doğru harekete geçen kabilede ne yazık ki yolu bilen kimse yoktur. Yalnızca Alibek Hâkim'in elindeki bir haritayla yol tahmini yapılarak gidilmiştir. Emin Damolla ve onunla gelen birkaç kişinin kabilede iki gün önce gitmesine ve su bulmasına, gittikleri yollara işaret bırakmasına ve bir kişinin de bu öncü grupla arkadan gelen kabilenin arasında haberci olmasına karar verilmiştir. Su ihtiyacını karşılamak o kadar önemlidir ki kabiledekiler hayvanlarına buz yüklemiştir. Kafile yola çıkınca gelen haberci ilerde hiç su olmadığını, hatta toprağın kalın ve siyah olduğunu, hayvanlarının ayaklarının kan içinde kaldığını bu yüzden ilerlemekte zorluk yaşadıklarını anlatmıştır. Kafile yola devam etmiş ama öncülerden olumlu bir haber gelmeyince yanlış yolda olduklarını düşünüp yönlerini değiştirmişlerdir (Gayretullah, 1977:138; Oraltay, 1978: 207).

Geriye dönüp su alma yolu bile denendiyse de bir çözüm olamamış, kabilede üç günlük susuzluk yüzünden kimse de derman kalmadığı gibi hayvanlar susuzluktan birbirlerini

¹³ Gayretullah bunu Kasım ayı olarak vermiştir bk. Hızırбек Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1977, 137.

ısrırmaya başlamıştır. Hayvanlarını kesip kanını içenler dahi olmuştur. Kafile bitkin ve sessizce yoluna devam etmiştir (Oraltay, 1978: 207).

Alibek Hâkim dürbünle etrafı izlerken bir bayır olduğunu görmüş, kafile buna sevinmiştir. Çünkü bayırda kamışlar da vardır. Bu da su olduğuna dair bir işarettir. Bitkin haldeki insanlar sonunda aradıkları suyu bulmuş ne var ki bu da tuzlu bir sudur. Hepsi hayal kırıklığı içinde üzülürken, kafileden biri buzların tuzsuz olduğunu söyleyince herkes buz yemeye başlamış ve canlanmışlardır. Geriden gelenlere de bu buzlardan götürülmüştür (Oraltay, 1978: 111).

Zorluklar içinde yoluna devam eden kafile artık çölden kurtulmuş fakat buraya gelene kadar da çoğu hayvanını kaybetmiştir. Alibek Hâkim bu bölgede bir yol olması gerekli deyince yol arayıp bulunmuş ama bu yolda da kamyon izleri görülmüştür. Bu da etrafta düşman olabilmesi ihtimali var demektir. Burada birkaç gün dinlemeye karar verilmişken Alibek Hâkim'in öncüleri iki yabancı kişi ile çıkagelmiştir. Bunlar Hüseyin Teyci kafilesindedir. Bu insanlarla konuşunca Alibek Hâkim kafilesinin Hüseyin Teyci kafilesine birkaç günlük mesafede olduğu anlaşılmıştır (Oraltay, 1978: 214-215).

İki günlük yolculuk sonunda 1950 Şubat'ında kafile Gasköl'e ulaşmış, onları Hüseyin Teyci ve arkadaşları karşılamıştır. Bu buluşma her iki tarafı da sevince boğmuştur (Çandarlıoğlu, 2006: 184). Hüseyin Teyci kafilesi kendilerine yardım elini uzatsa da bu Alibek Hâkim kafilesine yetmemiştir. Çünkü kafiledekiler aşırı derecede sefalet içerisindeyler. Burada iklim oldukça serttir. Açlık ve hastalıklar başlamıştır. Bu demektir ki kafilenin sıkıntıları Gasköl'e gitmekle de bitmemiştir (Tuncer, 2015: 179).

2.5. Osman Batur ve Canımhan Hacı Göçü

2.5.1. Göç Kararı

Alınan göç kararının ardından Canımhan Hacı 11 Eylül 1949 tarihinde Urumçi'yi terketmiş Kuçenze Kasabasına gidip Osman Batur ile birleşmiştir (Kul, 2009: 361). Ekim 1949'da Kumul Bölgesi'ne gelmişler bölge halkının da onları güzel karşılamasıyla beş ay kadar burada kalmışlardır. 1949 yılı Kasım'ında Urumçi'deki Amerikan Konsolos Yardımcısı Douglas Mackiernan ve yanındaki birkaç kişi Doğu Türkistan'ın Komünist Çinlilerce işgal edilmesi üzerine Nurgocay Batur kafilesine

sığınmış, sonra bu kabile Osman Batur kafilesiyle birleşmiştir (Çandarlıoğlu, 2006: 153-154). Amerikan Konsolos Yardımcısı Mr. Douglas Mackiernan, Osman Batur ile Canımhan Hacı'dan yardım talep edince, Osman Batur'da onlara yardım edebilecek kişinin Hüseyin Teyci olacağını düşünüp bir mektup ile Karıygabey, İsa Batur ve Zelabayları yanına verip Hüseyin Teyci'ye göndermiştir (Gayretullah, 2003: 14-15).

1950 yılı ocak ayında Kumul'da bulunanlar büyük bir toplantı tertip etmişlerdir. Osman Batur'un evindeki toplantıya Uygur Liderleri, Kuomintang Komutanları ve Beyaz Ruslar katılmıştır. Burada 8 bin kişilik bir birlik kurulup Osman Batur'un başa geçmesine, onun yardımcılığına da Yolbars Han'ın getirilmesine karar verilmiştir (Oraltay, 1978: 221). Bunun yanı sıra komünizme karşı olan yaklaşık 200 Beyaz Rus askerinin de Osman Batur'a katılması kararlaştırılmıştır (Çandarlıoğlu, 2006: 167). Heyet, Gasköl'de Alibek Hâkim ile görüşmüş daha sonra da Hüseyin Teyci'nin ayarladığı sekiz atla Hindistan'a hareket etmiştir. Hatta bu yolculuk sonunda İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra'ya ulaştırılması için Alibek Hâkim tarafından kendisine bir de mektup verilmiştir. Mackiernan yolda öldürülmüş ama kâtabi Basseis¹⁴ mektubu İsa ve Mehmet Emin Beylere götürmüştür. Mektupta Alibek Hâkim durumlarından bahsederek: *“Bizleri hatırlığınızdan çıkarmadan, biz kardeşlerinizin hâlimden haberdar olmanızı ve harici devletlerle anlaşarak bizim için olacak yardımlarınızı esirgemeyiniz. Hepimiz Türk evladınız. Bizleri kendinizden saymanızı, ülkenin komünist zulmünden kurtulması için bir çare bulmanızı, bize gerekli haberlerin yetiştirilmesini rica ederiz. Bizi bu hususta habersiz bırakmayın. Akıl ve yol göstermenizi bekliyoruz. Hürmetler. Yoldaşlarınız: Alibek, Hüseyin Teyci, Salis, Hamza, Takman, Mart 1950.”* Diyerek mektubunu sonlandırmıştır¹⁵.

2.5.2. Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın Yakalanışı

10 Şubat 1950'de 18 bin kişiden oluşan Komünist kuvvetler Kuvarşa adı verilen yerde saldırıya geçmiş, üç gün üç gece devam eden mücadeleyi Osman Batur kazanmıştır.

¹⁴ Mackiernan öldürüldüğünde yalnız değildir. Yardımcısı haricinde yanında Frank Bessav adlı Amerikalı bir öğrenci ve bir Beyaz Rus öğrenci vardır. Bu öğrenciler 1 yıl sonra Amerika'ya vardığında basın haberler yapmış, Mackiernan'ın ölümü hakkında *“Tibet sınır muhafızları 13 Nisan'da Nakstang'ın sondaj karakoluna yanlışlıkla kendi taraflarına ateş açarak Sinkiang'ın başkenti Urumçi'deki eski ABD konsolosu Douglas Mackiernan'ı öldürdüğünde hayatta kalan tek kişi onlardı”*. Diyerek Mackiernan'ın ölümünün bir kaza olduğunu bildirmişlerdir. (New York Times, 1950: 23).

¹⁵ **EK. 14.** Ayrıca Alibek Hâkim'in *“Hepimiz Türk evladınız bizi de kendinizden sayın”* sözü Türklerini Uygur, Kazak gibi nasıldaki kabilecilik anlayışında yönetildiğinin, yıllarca bunun kendilerine nasıl empoze edildiğinin açık bir kanıtıdır.

Bir buçuk ay süren savaşta Çinliler sıkışınca Ruslardan yardım istemiştir (Gayretullah, 2003: 31). Bu sayede Osman Batur kuvvetleri sıkıştırılmaya başlanmış, kış mevsiminin bastırması da işleri zora sokmuştur. Osman Batur ve Canımhan Hacı yeni bir planla bin kişilik kuvveti alıp Baytik Dağı'na çekilince, komünistler de onları takibe almıştır. Böylelikle plan başarılı olmuş, Kumul üzerinde komünist baskısı azalmış, bölgeden asker toplamak kolaylaşmıştır (Çandarlıoğlu, 2006: 167). Osman Batur ile Canımhan Hacı bir kısım kuvvetlerini Baytik Dağı'nda bırakmış ve asker toplamak için Kumul'a dönmüşlerdir. Ama onların Kumul'a döneceğini bilen komünistler Kumul'un etrafını kuşatmış ama onlar yine de tüm engelleri aşır Kumul'daki Biysan Dağı'na çıkabilmişlerdir. Ancak komünistler onların Kumul'daki milliyetçiler ile irtibatını kesmeyi başarmış, yapacak bir şeyi kalmayan Osman Batur ve Canımhan Hacı, Haziran 1950'de Gasköl'de bulunan Hüseyin Teyci ve Alibek Hâkimlerin yanına gitmeye karar vermişlerdir (Gayretullah, 2003: 28).

Kafile 23 Temmuz 1950'de Daraktı denilen yere varmış, dinlenmek için durmuşlardır. Ama düşman pusudadır ve bir anda saldırıya geçmiştir. Osman Batur ve Canımhan Hacı birbirlerinden ayrılmışlardır. Pek çok asker ve çoluk çocuk esir düşmüştür. Canımhan Hacı dağa doğru kaçmıştır. Komünistler onun kim olduğunu anlayarak peşine düşmüşlerdir. Üç oğlu çabalasa da yaşı epey ilerlemiş olan Canımhan Hacı'yı kurtaramamışlardır (Oraltay, 1978: 224; Çandarlıoğlu, 2006: 184; Kul, 2009: 374).

Canımhan Hacı, komünistlerce önce Kumul'a götürülmüş, elleri bağlanarak halk içinde dolaştırılmış, halktan onun yüzüne tükürülmesi istenmiştir. Ancak o herkesin sevdiği hem bir milliyetçi hem de dindar bir insandır. Bunu kimse kabul etmemiş, Canımhan Hacı'nın yüzüne tükürmeyenlerde tutuklanmıştır. Urumçi'de yüzü siyaha boyanmış vaziyette gezdirilen Canımhan Hacı'nın boynuna "hain" yazılmış, sokaklarda gezdirilirken İngiliz Konsolosu Mr. George Fox Holmes'te onu görmüş, Çin askerleri ona da neden yüzüne tükürmüyorsun diyerek çıkmışlardır (Oraltay, 1978: 226). 1951'de idam edilmiştir.

Canımhan Hacı'nın oğulları Delilhan, Hamit ve Mecit, Osman Batur'la birlikte Kumul'dan kaçmış, sonra Canımhan'ın oğulları burada kalmayarak Alibek Hâkim'in yanına Kızıldaş'a geçmiştir. Osman Batur komutasındaki askerler ve Yolbars Han'ın komutasındaki askerler Tibet'e doğru gitmiştir (Boorman ve Howard, 1967: 47). Salis Emreoğlu (Genel Sekreter), Abdülkerim İntikbayoğlu (Şair), Adil Sesenoğlu (Kazak

ileri geleni) Yolbars ile hareket etmek için Alibek Hâkim kafilesinden ayrılmış, Alibek Hâkim'in kafilesi ise Osman Batur'un gelişini beklemiştir. Bu aydınlar Yolbars Han'ın kafilesine katılmış sonra ilginç bir olay yaşanmıştır. Alibek Hâkim'e üç çocuk getirmişlerdir. Bunlar Salis'in 12 yaşındaki oğlu Abdülsatır, Adil'in 12 yaşındaki oğlu Abdülkadim, Abdülkerim'in dokuz yaşındaki oğlu Toktoga'dır. Bu kişiler Yolbars ile birlikte 1950 Eylül'ünde Tibet'in başkenti Lahsa'ya gitmek üzere Gasköl'den ayrılmışlardır. Keşmir'de bu çocukları dinleyen Alibek Hâkim'e çocukların anlattıkları oldukça ilginçtir. Çocukların anlattığına göre Yolbars'ın emri altındaki bir Çinli tabanca ile babalarını vurmuş, duruma itiraz eden Emin Damolla, Yolbars'ın çadırına ne yapıyorsunuz demek için gitmiş burada o da öldürülmüştür. Üç çocuk babalarının silahlarını alıp kaçmış, Yolbars onları aramış, gelirlerse onlara bir şey yapmayacağını söylemiş ama çocuklar saklandıkları yerden çıkmamışlardır. Gece çökünce çadırlara geri dönüp babalarının cesetlerinin ortada bırakıldığını, çadırlarının yakıldığını görmüş, kendilerine ait üç deveyle oradan kaçmışlardır. Tibetli askerlerin bulduğu çocuklar Dalay Lama'nın karşısına çıkarılmış, ayrıca Yolbars'ta huzura getirilerek neden yaptığı sorulmuştur. Yolbars olaydan haberinin olmadığını, adamlarının yaptığını söylese de Dalay Lama ona çok kızmış ve onu öldüreceğini söylemiştir. Yolbars, Budist olacağını söyleyerek bu işten sıyrılmış, çocuklar komünist askerlere verilip Urumçi'ye yollanmalarını istenmiştir (Lias, 1973: 330-332). Bu çocuklar sonra Hindistan'a gelmiş ama Abdülkerim ve Salis'in oğlu komünist propagandasına inanıp Lahsa'da kalmıştır (Oraltay, 1978: 230).

1951 yılında Kazak Türkleri üç bölgede bulunuyorlardır. Osman Batur ve Cenabil Kanambal Makay'da; Sultan Şerif Teyci, Delilhan Canaltay ve Hüseyin Teyci Tacnor'da; Alibek Hâkim Kızıltaş'tadır. Alibek Hâkim kış geçince Tibet'e gitmeyi düşünmüş, Tacnor'dakiler ise Kansu'dan alışveriş yaptıktan sonra Tibet'e gitmeyi düşünmüşlerdir. Alibek Hâkim bunun tehlikeli olduğuna inanmıştır. Çünkü Kansu'da komünistler vardır. Alibek Hâkim bu düşüncesinde haklı çıkmıştır. Çünkü ikinci gidişlerinde komünistler alışverişe gelenleri tutuklamış, aynı günde bu Kazakların bulunduğu üç bölgeye saldırmışlardır (Çandarlıoğlu, 2006: 193; Oraltay, 1978: 238).

Komünist birlikleri Osman Batur ve Alibek Hâkim gibi komünizm düşmanlarını yakalamak için 8. Kızıl Alay'ı görevlendirmiştir (Gayretullah, 2003: 35). 17 Şubat'ı 18 Şubat'a bağlayan gece Osman Batur yakalanmıştır. 23 Şubat tarihli bir İngiliz

raporu Osman Batur ve Canımhan'ın yakalanışının Kazakların Komünist Hükümet'e direnişinin sonu olarak yazmıştır.

“Çin'in iddialarına göre Sinkiang'da iki antikomünist lider Osman ve Canımhan diz çökmüş durumda. Bu, Kazaklıların Komünist hükümete karşı duygusal direnişinin sonunu getirmek anlamına gelirdi, ancak bu, elbette, Sinkiang'daki tamamen Çin sorunlarından hiçbirini çözmez. Çünkü yeni komünist rejim, gücü Kazaklara ve Uygurlara devrederek, yakın geçmişte olduğundan çok daha sıkı ve belki de geri dönüşü olmayan bir şekilde Çinli olmayan unsurların ellerine teslim ediyor. Gerçekten de denilebilir ki, Sovyet Orta Asya Cumhuriyeti'ndeki hakimiyeti her zaman diğerlerinden daha az eksiksiz olan Komünist, Osman ve Canımhan'ın faaliyetlerinin Çinlilerden çok Sovyetler için çok daha büyük bir üzüntü kaynağı olmuştur”¹⁶.

Kaynaklara bakıldığında Osman Batur'un kaçabileceken kızı Azapay'ı kurtarmak için geri döndüğünü, onu atının terkesine aldıktan sonra atını donmuş Kayız Gölü'ne sürdüğünü ancak atın ayakları kayınca yere düşüp çatışmaya devam ettiğini ve ne yazık ki çok kısa bir zaman sonra da düşmana esir düştüğünü yazmaktadırlar (Gayretullah, 1977: 98; Kurban, 1992: 82; Çandarlıoğlu, 2006: 204).

Yakalandığı vakit “kimsin?” diye soran Çinli subaya gur ve cesur sesiyle “Osman Batur” cevabını veren büyük kahramanın yakalanması savaşı bitirmiş, 8. Kızıl Alay geri çekilmiştir. Osman Batur'un üç oğlu 1953'e kadar dağlarda Kazak çeteleri başında direnişi sürdürmüş sonra oğul Şerziman'ın Sarsümbe'ye Vali olması ile silahlarını bırakmışlardır (Gayretullah, 1977: 99).

Osman Batur, Urumçi'ye götürülmüş, kendisine pek çok işkence yapılmıştır. Onun idamına neden olarak 230 kişiyi öldürdüğü, 1.175 kişinin ölümünden sorumlu olduğu, 340 bin hayvan çaldığı ve çaldırdığı, binlerce insanın çadırına zarar verdiği sebepleri gösterilmiştir (Çandarlıoğlu, 2006: 205). İdam edilirken yüzünde korkudan eser olmayan Osman Batur'un son cümlesi: “*Ben ölebilirim ama benim kavmim mutlaka yurdunu geri alır*” olmuştur (Kul, 2009: 384). Büyük Türk kahramanı Osman Batur 29 Nisan 1951 günü kurşuna dizilerek öldürülmüştür (Gayretullah, 2003: 19; Forbes, 1990: 471; Lias G., 1956: 180; Boorman ve Howard, 1967: 47; Alptekin, 1981: 290).

¹⁶ FO (C1016/a, 23 Şubat 1951).

2.5.3. Osman Batur'un Yakalanışı Alibek Hâkim Kafilesini Harekete Geçiriyor

Çinliler elbette Osman Batur'u ele geçirmekle diğer Kazak liderlerinin peşini bırakmayacaktır. Alibek Hâkim tedbirli bir insan olduğundan etrafa nöbetçiler yerleştirmiş, ani bir baskına karşı hazırlıklı davranmıştır. 1 Şubat 1951 tarihinde Alibek Hâkim'in oğlu Hasan, otlatmak için bıraktıkları hayvanlara bakmaya gidince hızla bir atının yanaştığını görür. Bu kişi Gasköl İmamı Nur Muhammed'dir. Nur Muhammed, düşmanın üç koldan yaklaştığını haber verince kafiye hemen Himalaya Dağlarına doğru yola çıkmıştır. Kafiye başta dağılsa da sonra Kunsu'da toplanmıştır. Kışın soğuşunda Himalayalara gitmek tercih edilebilir gibi görünmese de Kazaklar düşman tarafından öldürülmektense soğuktan ölmeyi tercih etmiştir (Oraltay, 1978: 238-242).

Komünistlerce Ali Bek Hâkim'e bir Uygur elçiyle mektup yollanmış ve teslim olması istenmiş, Tibet'te de onu askerlerin beklediği yazılmıştır (Gayretullah, 1977: 140). Alibek Hâkim, kafilesinden geri dönmek isteyenlere yol vermiş ve onlarla Çinli Komünistlere bir cevap yazarak asla dönmeyeceğini ölene dek komünizmle savaşağını söylemiştir (Oraltay, 1978: 243-244).

6 Şubat 1951'de Eşekbattı mevkiine ulaşan kafiye is hastalığı nedeniyle çok zor durumda kalmış ve burada iki gün kadar konaklamıştır. Kafilede doktor yoktur, hastalığın bilinen bir çözümü de yoktur ve hastaların inleme sesleri kafiledekilerin moralini iyice bozmuştur. Daha evvel Böke Batur¹⁷ ile göçe katılan Hasan Batur hastalığın tedavisinin¹⁸ çok güç olduğunu söylemiştir (Lias, 1973: 296).

Bu iki günlük bekleme süresi düşmanın kafileye iyice yanaşmasına sebep olmuş, mecburen yollarına devam edip oldukça rüzgârlı olan Minbulak adı verilen yere ulaşmışlardır (Gayretullah, 1977: 141). Burada bir hafta bekleyen kafilede is hastalığı yüzünden günde en az iki, üç kişi ölmüştür. Hatta Alibek Hâkim'in yeğeni Kapan'da bu hastalığa yakalanmış, ayağı bir çuvala sığmayacak kadar şişmiş, vücudunda

¹⁷ Günümüz kaynaklarında Osman Batur'un Böke Batur'un yanında yetiştiği söylenir. Ancak Böke Batur ile Osman Batur arasında uzaktan bir akrabalık bağı mevcut olup her ikisinde Altay'da yaşamıştır. Başka bir ilişkileri olmamıştır. Bk. Ömer Kul, **Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi(1911-1955)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 246-250.

¹⁸ Hızırбек Gayretullah'da eserinde bu hastalığa tutulduğunu ve tek çaresinin insan idrarı içmek olduğunu, amcasının idrarını içerek iyi olduğunu belirtmiştir. Bk. Hızırбек Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1977, 141-142.

delikler açılıp sıvılar akıtılmış, kısa zaman içinde de ölmüştür (Oraltay, 1978: 245-246). Düşman askerleri kafilere iyice yaklaşmıştır. Ancak burada çarpışmak iki taraf içinde hiç kolay değildir. Düşman askerleri durmayan rüzgâr yüzünden geri çekilmek zorunda kalmıştır (Lias, 1973: 289-293).

Yoluna devam eden kafilere için tehlike her gün biraz daha artmış, onlar sadece hürriyet umutları ile bu eziyete katlanmışlardır. Birçok aile, hayvanları hastalandığından göçe yürüyerek devam etmek sorunda kalmıştır (Gayretullah, 2009: 120). Kafiler Sabuncugöl mevkiine ulaştığında Alibek de dahil hasta olmayan kimse kalmamıştır. Kafiler, Boğdovan'a yol alırken Hüseyin ve Şerif Teyci kafilesinden iki kişi gelip Osman Batur'un yakalandığı haberini vermiş, kafilerin morali daha da bozulmuştur (Oraltay, 1978: 249).

Bu yolculukta bir de Alibek Hâkim kızını aynı hastalıktan kaybetmiş, cenazeyi defnedecek yer bulamayınca dört gün boyunca yanında taşımak zorunda kalmış, sonunda otlak bir tepelik yere defnetmiş, mezarın başına da aylar korkup yaklaşmasın diye bir manda başı koymuştur (Oraltay, 1978: 252).

Tekin Tuncer'in, bu kafilere olan Madalim Çalışkan ile yaptığı röportajda Çalışkan ona göçü ölmeden tamamlayabileceklerine kimsenin inanmadığını, açlıktan insanların dermansız kaldığını ve binek hayvanların telef olmasının daha da zorluklar yaşattığını söylemiştir (Tuncer, 2015: 195). Bu arada Delilhan Canaltay, Hüseyin Teyci, Sultan Şerif Teyci kafilesi, Alibek Hâkim'in kafilesi ile birleşmiş, kafilerin bir bölümünün Kacıra Dağı'na doğru gittiğini söylemişlerdir (Altay, 1998: 514; Oraltay, 1978: 254).

İki kafiler kısa bir süre sonra birbirinden ayrılarak yollarına devam etmişlerdir¹⁹. Alibek Hâkim kafilesi diğer kafilere göre daha fakir bir haldedir. Kafilerde yolu tek bilen kişi olan Hasan Batur da diğer kafilerle yoluna devam edince Alibek Hâkim kafilesi iyice zor bir duruma düşmüştür (Oraltay, 1978: 254).

¹⁹ Hüseyin Teyci ve Alibek Hâkim'in arasının açık olması konusunda her iki tarafında kendince iddiaları vardır. Bunun yanı sıra Alibek Hâkim'in Hüseyin Teyci'de altın olduğunu iddia edip o altınların kafilere paylaştırılmasını istemesi, Hüseyin Teyci'nin de böyle bir altının olmadığını iddia etmesi iki tarafın silahlı çatışmaya varacak kadar arasını açmış, kafilerin yollarını ayırmıştır bk. Tekin Tuncer, **1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler**, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 195.

Mayıs ayında kabile Tibet'e ulaşmayı başarmış, sulak bir yer bulup burada bir müddet kalmaya karar vermiştir. Hem bölgeyi tanımak hem de civarda Komünist Çin askeri olup olmadığını öğrenmek amacıyla Alibek Hâkim birkaç güvendiği adamı görevlendirmiş, onlar yaklaşık 15 gün boyunca uğraşmışlarsada hiçbir bilgiye ulaşamamışlardır. Köylüler Kazaklara karşı asık suratlı ve düşmanca tavırlıdır. Kendi ihtiyaçlarından daha fazla yiyecekleri ve hayvan yemleri olduğu halde Kazaklardan para almayı hiçbir şey satmamışlardır (Lias, 1973: 296-297).

Havalar ısınıp otları yeşermeye başlayınca kabilenin hayvanları beslenip güçlenmeye başlamıştır. Alibek Hâkim bu arada iki kızını daha hastalıktan yitirmiştir. Bölgede komünist olup olmadığı kabiledekiler için bir muammadır. Çünkü dil problemi Tibetlilerle anlaşmaya engel olmuştur. Hatta Tibetliler de kabileyi komünist zannedip ara ara onlara saldırmıştır (Oraltay, 1978: 255-256). 6 Temmuz 1951'de kabileye Çinli Komünistler saldırınca, kabile burada durmanın tehlikeli olacağını düşünüp hemen yola koyulmuştur (Oraltay, 1978: 259). Yolda birkaç yapıya rastlayıp sonra bunların tapınak olduğunu anlamış, Kaynaş Gayretullah burada bulunanlara komünist var mı etrafta diye sormuş ve yok cevabını almıştır. Ancak bunun bir yalan olduğunu kısa sürede öğrenen kabile göçe devam ederken yine tehlikeli bir bölgeye gelmiştir. Burada yine bir Çin baskınına uğramışlardır (Gayretullah, 1977: 217).

6 Ağustos günü Urduk'a ulaşmışlar ve buradaki tehlikeli geçitten kabileyi rahat geçirebilmek için Alibek Hâkim'in 10 adamı geçidi tutmuş, kabile arkadan yürümeye başlamıştır. Urduk Kalesi Muhafızları kabileyi kalabalık görünce müdahalede bulunamamıştır (Oraltay, 1978: 262).

2.6. Hüseyin Teyci ve Sultan Şerif Teyci Göçü

1934-1936 yıllarında Doğu Türkistan'daki durumun karışık olması nedeniyle Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci Barköl Bölgesi'ne göç etmiştir ve bu kabile o zaman dek göçen en büyük kabilelerdendir (Kul ve Kırkıl, 2011: 109). Bu kabile diğerleri gibi Barköl'de geçici olarak durmamış, burada yerleşik yaşamıştır. Kabiledekiler göç etmeyi planladıklarından bu göçe çok hazırlıksız yakalanmış, yeteri kadar binek ve yük hayvanlarının olmaması da göçü zorlaştırmıştır. Yine de kabile hazırlıklarını yapıp 5 Aralık 1938'de yola çıkmayı başarmıştır (Altay, 1998: 330-331).

Bisan Dağı'nın kuzeyinden yolculuğa başlayan kabile diğer kabilelerden fazla zorluk yaşamıştır. Büyük olduğu için kafilenin başı ve sonu arasında bir günlük mesafe vardır. Kabile büyük olunca hayvan varlığı da fazla olduğundan bunlar kafilenin hızını kesmiştir. Yine de kabile 11 günde İnez Dağı civarlarına gelmeyi başarmıştır. Kafilenin büyüklüğü Çin'in saldırılarında daha fazla kayıp verilmesine neden olmuş, hayvan telefleri sebebiyle kabile açlık sıkıntısı ile yüzleşmiştir (Altay, 1998: 331). Lomtoray Çayı'nı geçmek kolay olamamış, Çin saldırılarından kaçmak için kabiledekiler hayvanlarını geride bırakmak zorunda kalmıştır. Moğolistan sınırında askeri kuvvet olmadığından silahlı bir mücadele olmadan yollarına devam edebilmişlerdir. Kabile Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci önderliğinde Kansu'ya ulaşmıştır (Altay, 1998: 332).

Daha evvel bahsettiğimiz gibi Elishan Batur kafilesi Çinlileri atlatıp gidince Kansu'da kalanlar bir yandan Ma Lu-jang'ın ölümünden kıvanç duymuş diğer yandansa Çinlilerin intikamından korkmuş, bu nedenle Zayif Teyci yeni durumu görüşmek amacıyla ileri gelenlerle evinde bir toplantı yapmıştır. Toplananların kararı Elishan Batur kafilesinin ardından gitmek olmuştur (Gayretullah, 1977: 57). Yalnız bu toplantıda Sultan Şerif Teyci ve Hüseyin Teyci kabilelerinin tekrar bir göçü kaldıramayacaklarını çünkü en kalabalık grup kendilerinin olduğunu bu nedenle Kansu'da kalmak istediklerini belirtmişlerdir (Kul ve Kırkıl, 2011: 108-109).

Sultan Şerif Teyci, Qinghai Bölgesi'ne, Hüseyin Teyci ve kafilesi Gasköl'e yerleşmiştir. Hüseyin Teycinin kafilesi Gasköl Bölgesi'ni seçmiştir. Çünkü burası hayvan sürülerinin otlatılması için uygun bir yerdir. Öte yandan Kansu'nun etrafında Gobi Çölü ve Lopnor Tarım Bölgesi ve Tibet bozkırları bulunuyordu. Bu da demek oluyor ki Doğu Türkistan'da herhangi bir olumsuz durum yaşanırsa kabile istediği yere kolayca göç edebilecektir. Tüm bunlar Gasköl Bölgesi'nin seçilmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca bu bölgeye fakir bir vaziyette yerleşen bu insanlar zamanla durumlarını düzeltmişlerdir. 150 aile olarak Gasköl'e yerleşen bu insanlar zamanla 1.000 haneyi bulmuştur. Kazak liderleri bölgede yeni bir güç oluşturup Sheng Shih-tsai'ye karşı koyabilmek için Hüseyin Teyci kafilesini yeniden Barköl'e dönmeye davet etse de o, bu teklifleri kabul etmemiş, 1951 yılına kadar Gasköl'de kalmıştır (Kul ve Kırkıl, 2011: 110-111).

Alibek Hâkim kafilesi başta olmak üzere diğer kabilelerin bu bölgeye gelmesi ya da yerinden hareket etmesi, Komünist Çinlilerin askeri bir operasyonla Osman Batur'u

ele geçirmesi ve artık bölgenin Çin baskınına karşı güvensiz oluşu nedeniyle kabile 1951 yılı başlarında yola çıkmıştır. Kafilenin önemli isimleri arasında Delilhan Canaltay, Zalebay Teyci, Bagsiy, Nurgocay Batur'u sayabiliriz. Sultan Şerif ve Hüseyin Teyci kabileleri Tibet üzerinden Hindistan'a hareket etmiş, 2.400 km'lik yolu at ve develerle sekiz ayda tamamlayarak Keşmir'e varmışlardır. Burada birkaç ay kalan kabile iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye gelmek için başvurmuştur (Tuncer, 2015: 213). Türkiye'ye göçü kabul edilen kabile Türkiye'de Kayseri İli Yahyalı İlçesi Kopçî Köyüne yerleşmiştir.

2.7. Uygur Göçü

2.7.1. Mesut Sabri Baykozî'nin Görevden Alınması

Chang Chin-chung yerine 19 Mayıs 1947'de Mesut Sabri Baykozî getirilince Chang, hedefleri doğrultusunda hareket etmiş, Çinli Komünistlerin Nanking'e saldırı planladığı bir zamanda Chang Kai-shek'e müracat etmiştir. Onu, Mesut Sabri ve İsa Yusuf Alptekin'in yüzünden, Hükümeti devirebilmek için Sovyetlerin müdahale edebileceğini, Sovyetlerin desteğini alabilmek için Mesut Sabri Baykozî ile İsa Yusuf Alptekin'i görevden alması gerektiği konusunda ikna etmiştir. 29 Aralık 1948'de Mesut Sabri ile İsa Yusuf Alptekin görevden alınmış, Burhan Şehidî Doğu Türkistan Umumî Valiliği görevine getirilmiştir (Karahoca, 1960: 27; Hayit, 1975: 331). Daha evvelde belirttiğimiz gibi Mehmet Emin Buğra Başkan Yardımcılığı ve Tamirat Bakanlığı görevlerine devam etmiştir.

Komünist Çin kuvvetleri Kansu'ya doğru yönelince Merkezî Çin Hükümeti, General Chang'ın yerine General Ma Pu-fank'ı görevlendirmiştir (Alptekin, 2010: 542).

1949 yılının Ramazan ayında İsa Yusuf Alptekin, Ma Pu-fang'ı tebrik için giden heyetin başkanıdır ve Ma Pu-fang onun eski arkadaşısıdır. Bütün Çin basını heyetin gelmesini haber yapmıştır. Daha evvel bahsettiğimiz gibi Komünist Çin ile mücadele etmeden Doğu Türkistan'ın Komünist Çinlilere teslim edileceği haberlerinin ayyuka çıktığı bir dönemde bu heyetin görüşmeye gitmesi önemlidir. İsa Yusuf Alptekin, Ma-Pu-fang'a: *“Elinize iyi bir fırsat geçti. Yapılacak iş, Çin esaretindeki bütün milletlere istiklal hakkı tanımadır. Hatta Çinli Müslümanlara, Moğollara, Tibetlilere, Doğu Türkistanlılardan oluşmuş Federe bir devlet kuralım. Bunun başına siz başkan olun. General Tao Chi-yüeh'in yerine yeğeniniz Ma Chin-shan'ı getirin. Ve Burhan'ı*

azledin, yerine Mehmet Emin Buğra'yı Eyalet Hükümeti Başkanı yapın. Doğu Türkistan'daki 100 bin kişilik Çin kuvvetlerinin 50 bin kişilik silahını, emir verin Müslüman-Türklere teslim etsinler. Şimdi hemen hemen Merkezî Çin'le irtibatınız kesilmiş durumda. Merkez sizi cezalandırabilecek durumda değil. Çinli Müslüman, Moğol, Tibet ve Doğu Türkistan'daki kuvvetler birleşip Komünist Çin'e karşı koyalım. Sizin bölgenize girmesinler” demiştir (Alptekin, 2010: 545-546).

İsa Yusuf Alptekin, Urumçi'ye döndüğünde halk arasında korku ve panik yayılmış vaziyettedir. Urumçi'de bulunan Tunganların komutanı Ma Chin-shan, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin ile görüşme yapmak istemiştir (Çandarlıoğlu, 2006: 152). Bu görüşmede Ma Chin-shan, General Tao Chi-yüeh'in²⁰ Komünistlere direnmeden teslim olma kararında olduğunu²¹ şayet buna karşı çıkan olursa da Sovyetlerin İli'de bulunan millî ordu ile kendilerine karşılık vereceğini söylediğini belirtmiştir. Ma Chi-shan iki planı olduğunu söylemiş, ilki Kansu'ya geçerek burada Milliyetçi Çin ile direnmeyi planladığını ama Merkezî Çin Hükümeti yardımları keserse halkın askerleri besleyebileceği konusunun muallak olduğunu, ikinci olarak ise Urumçi'de bir darbe yapma planında olduğunu ama Sovyet Rusya'nın iki durumda da müdahale edebileceğini düşündüğünü söylemiştir. İsa Yusuf ve Mehmet Emin Beyler Rusların İli İhtilali'ndeki gibi müdahale edeceğini, iki planda da Rus müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu söylemişlerdir (Deliorman, Donuk ve Kocakapan, 1991: 52).

Sonrasında Ma Chin-shan darbe yapmayı planlamış ancak Burhan Şehidî'nin haber alması üzerine Ma Chin-shan ve arkadaşları kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu kaçıştan evvel Alptekin ve Buğra Beyler Ma Chin-shan ile tekrar görüşmüş, General Ma Chi-shan: “Şimdi yapılacak şey şu: Biz askerimizi bırakıp, bu işe karşı çıkan generaller olarak Urumçi'den ayrılacağız. Asker kalacak. Biz iki yolu takip etmek istiyoruz. Bize merkezden bir uçak gelecek; biz buna bineceğiz. Çin'in geçici merkezine gideceğiz. Orası daha Komünist Çinliler tarafından tamamiyle istila edilmedi. Ama bunun için uçak doğrudan doğruya, hiçbir yere inmeden gelemiyor. Yolda yakıt alması lazım benzin alacağı yer Sucu. Şimdi o uçağın gelebilmesi için Komünist Çin'in Sucu'yu

²⁰ Başkomutanlık görevine Tao Chi-yüeh'i Burhan Şehidi getirmiştir. Bk. (Forbes,1990: 468).

²¹ Bu tarihi (Lie Sheng, **Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmiş ve Şimdiki Durumu**, Urumçi: Kaynak Yayınları,, 2006, 177.'de 26 Eylül olarak vermiş; Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları, 2004, 330. Forbes Andrew D. Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri, Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi**, Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, 1990, 406'da 13-20 Ekim olarak vermiştir.

istila etmemiş olması gerekiyor. Eğer Komünist Çin, uçak gelmeden Sucu'yu istila ederse uçak gelemes. Uçak gelemes biz, Pakistan yolunu tercih edeceğiz ve Güney Türkistan'a, Hindistan'a ve oradan da Formoza'ya gideceğiz. Eğer uçak gelirse, yalnız Mehmet Emin Buğra ile ikiniz, yanınıza başka kimseyi almadan bizimle beraber kaçabilir misiniz” demiştir. Bunun üzerine Buğra ve Alptekin: “Uçak gelse bile bütün fikir arkadaşlarımızı, ailemizi bırakıp sizlerle gidemeyiz. Biz memleketten ayrılırsak, bizimle birlikte ayrılmak isteyen fikir ve mücadele arkadaşlarımızı, saftaşlarımızı ve ailemizi beraberimizde alıp gitmeye mecburuz” demişlerdir. Ma Chin-shan ise: “O hâlde biz Urumçi'den ayrılmadan önce sizin Doğu Türkistan hududundan çıkmanız lazım. Olmadığı takdirde General Tao Chi-yüeh, sizin ikinizi ve adamlarınızı tevkif edecek. Biliyorsunuz bu adamlar sizleri sevmiyor. Aranız açık. Bizden korktuğundan sizlere el uzatamıyor, uzatamadı. O hâlde siz hemen bizden önce hareket edip, çıkacaksınız. Ben size kuvvetli bir askeri kamyon ve bir miktar silah vereceğim. Bu arabayla gidebileceğiniz yere kadar gidip orada bu arabayı satıp parasını ikiniz alabilirsiniz. Şimdi anladığıma göre, sizle biz burada bir kuvvetiz. Müslüman Türkler, Çinli Müslümanlar, komünist aleyhtarı Çinliler, burada kuvvetiz. Tao Chi-yüeh ve Liu Meng-hsun bundan çok korkuyorlar. Bunun parçalanmasını istiyorlar. Onun için bizim istihbaratımıza göre Liu Meng-hsun: ‘Emin ile İsa, Doğu Türkistan'dan ayrılmak için pasaport isterse pasaport verin’ diye Harici Müdürlüğe talimat vermiş. Liu Meng-hsun ve General Tao Chi-yüeh ile bir görüşün” demiştir (Alptekin, 2010: 553).

2.7.2. Göç Kararı

İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra, Ma Chin-shan ile görüşükten sonra Komünist Çinlilerle bir mücadeleye girerlerse buna Sovyetler Birliği'nin muhakkak dâhil olacağını yani zafer ihtimallerinin azalacağına inanıp askerlerini Doğu Türkistan'da bırakıp Pakistan yoluyla Tayvan'a gitmeye karar vermişlerdir (Buğra, 1952: 66).

Eylül 1949'da Canımhan Hacı, Osman Batur adına Nurgocay Batur gibi diğer liderlerle görüşen İsa Yusuf ve Mehmet Emin Beyler Hindistan veya Pakistan'a göçün sınıra dek motorlu taşıtlar ile yapılmasını sonrasında binek hayvanlarıyla devam edilmesini savunmuş, Canımhan Hacı ise bunun riskli olduğunu, dağ yolundan atlarla gidilmesi gerektiğini savunmuştur (Çandarlıoğlu, 2006: 141; Alptekin E, 1992, 6).

Sonuç olarak iki ayrı yoldan gidilmesine karar verilmiş, Canımhan Hacı kafilesi dağ yolundan, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin kalfilesi ova yolundan gitmeye karar vermiş, göç hazırlıklarına derhal başlanmıştır. Ayrıca Ma Chin-shan'dan silah temin edilmesinin gerekliliğine karar verilmiş, bu sebepten Enver Canaltay ve Nurgocay Batur bir müddet daha Urumçi'de kalmıştır²². Daha evvel Ma Chin-shan, İsa Yusuf Alptekin'e: *“Müslüman Türkler, Çinli Müslümanlar, komünist aleyhtarı Çinliler'in bir kuvvet olduğundan ötürü Tao Chi-yüeh ve Liu Meng-hsun bu ittifakın parçalanmasını istediklerinden siz pasaport istediğinizde Harici Müdürlüğe pasaport verilmesi konusunda emir vermişler, bu yüzden pasaportlarınızı alarak gidin buradan”* demiştir (Alptekin, 2010: 553). Bundan ötürü İsa Yusuf ve Mehmet Emin Beyler Liu Meng-hsun'un yanına gidip bu konuda yardım istemişlerdir (Bakır, 2005: 92). Ancak onların isteği kendileri dışında 50 kişiye daha pasaport çıkarılması yönündedir. Liu Meng-hsun bunu Merkezî Hükümete sormadan yapamayacağını ancak Buğra ve Alptekin aileleri için pasaport verebileceğini dile getirmiştir. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin bunun üzerine General Tao Chi-yüeh ile konuşup aynı istekte bulunmuş ama bir olumlu sonuç alamamışlardır (Bakır, 2005: 92; Alptekin, 2010: 555).

Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, o vakit yoldaşlarına tek tek izin belgesi almak istemiş, General Tao onlara bu kadar önemli şahsiyetin ülkeden bir anda çıkmasının panik havası yaratacağını ve ülke için bir kayıp olacağını söylemiş, onlara özel uçakla ülkeyi terk etme fırsatı vermiş fakat onlar arkadaşlarını yarı yolda bırakmamak için bunu reddetmiş, izin belgesi için çabalamaya devam etmişlerdir. Nihayetinde General Tao'yu ikna edebilmişlerdir (Bakır, 2005: 92).

General Tao Chi-yüeh, Buğra ve Alptekin'den sınıra kadar silahsız gitmelerini orada onlara silah verileceğini söylemişse de İsa ve Mehmet Emin Beyler bunu kabul etmemişlerdir (Anat, 2003: 88). Zaten bir konuşma esnasında General Tao'nun onlara: *“Askerlerden size zarar gelmez, başkasını bilmiyorum”* sözü Alptekin ve Buğra'yı kuşkuya düşürmüştür (Alptekin, 2010: 556).

²² Ömer Kul, **Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1911-1955)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2009, 361; Gülçin Çandarlıoğlu, Eski Türk Dini **Tanıtım Dergisi**, 2006, 149.'da Ma Chin-shan tarafından 56 tane Japon yapımı silahın Nurgocay Batur'a verildiğini yazmaktadır.

Nihayetinde pasaport ve izin belgelerini alan Alptekin ve Buğra Beyler göç hazırlıklarına devam ederken Ruslar ve Komünist Çin'e teslim olma kararı verenler İsa Yusuf Alptekin'i göndermemek için çabalamışlardır. Ona iftira atarak durdurmayı denemiş, rüşvet aldı görevini kötüye kullandı demişlerse de üzerinde malı, mülkü, parası yani hiçbir şeyi olmayan bu vatansever adamı tutuklayamamışlardır (Alptekin, 2010: 559).

2.7.3. Uygurların Hindistan'a Hareket Etmesi

İsa Yusuf Alptekin için artık Urumçi'de kalmak iyice tehlikeli bir hal almıştır. Yapılacak en iyi şey bir an evvel buradan ayrılmaktır. 20 Eylül 1949'da İsa Yusuf Alptekin Urumçi'den çıkmıştır (Alptekin E., 1992: 6). Mehmet Emin Buğra ve kafilenin geri kalanı ise İsa Bey'den üç gün evvel hükümetin ayarladığı bir kamyonla yola çıkmışlardır (Bakır, 2005: 92; Alptekin E., 1992: 6; Buğra, 1952: 68).

27 Eylül 1949'da Buğra ve Alptekin Beyler Kaşgar'a gelmiş, burada General Cav Si-guvan ile görüşmüşlerdir. Cav Si-guvan onlara: *"Burada kalmak isterseniz sizi korurum şayet kalmak istemezseniz bir an önce buradan gitmelisiniz."* demiş, onlara gideceklerse Kargılık yolunu kullanmalarını, bu yolun Rus tehlikesinin daha az olduğunu ama bir an evvel yola çıkmalarını tembih etmiştir (Alptekin, 2010: 561-562).

İki lider 2 Ekim 1949'da Kargılık'a ulaşmışlardır. Burada 10 gün kadar bazı arkadaşlarının kafileye yetişmelerini beklemişlerdir. Bu bekleyiş esnasında Komünist Çin ve Rus karşıtı kişiler, İsa Yusuf ile Mehmet Emin Bey vatanı terk ettiğinden büyük bir tehlike geldiğini düşünerek onlarla birlikte göçmek için Kargılık'ta toplanmaya başlamışlardır. Bunların ne pasaportu ne çıkış belgesi vardır ama onlar Buğra ve Alptekin'in kendilerini Hindistan sınırında bırakmayacağını biliyorlardı (Bakır, 2005: 94; Buğra, 1952: 68; Alptekin, 2010: 563).

19 Ekim 1949'da Kökyar'a yakın Pusa Kasabası'na geçen kafile burada da bir müddet geriden gelenleri beklemiştir (Anat, 2003: 104). Geriden gelen kafilenin şartları oldukça zorludur. Yaşlılar, çocuklar ve hamileler binek hayvanları üzerinde getirilmeye çalışılmış, Urumçi'den 60 kişi olarak yola başlayan kafile yolda eklenenlerle 200 kişiye ulaşmıştır. Doğu Türkistan'ın son kasabası durumundaki Pusa'dan ayrılan kafile için yıllarca sürecektir olan gurbet hayatı artık başlamıştır (Alptekin, 2010: 567).

Kafile 24 Ekim 1949'da suları çamur tabakasıyla kaplı olduğundan geçişi de hiç kolay olmayan Maymun Geçidi adı verilen yere gelmiştir. Burayı da zorla geçen kafile göçlerine devam etmiştir. Burada İsa Yusuf Alptekin'in çocukları büyük bir kaza atlattır. Çocukların üzerinde olduğu atın ayağı kayınca at yuvarlanmış uçurumun kenarına gelince 4-5 kişi atı tutunca çocuklar hayatta kalmıştır (Alptekin, 2010: 569; Anat, 2003: 107). Nihayet Yarkent Deryası'na ulaşan kafile nehrin kenarına gelince Hindistan'dan gelen birkaç kişi ile karşılaşmış, bunlar Çinli birçok silahlı adamın kendilerine doğru geldiğini söylemiştir. Gece Buğra ve Alptekin birkaç kişi ile toplantı yapmış ve aralarından Muhammed Rahimcan, Süleyman Selçuk ve Bay Azizi'nin vekil olmasına karar vermişlerdir. Bunlar Çinlilere gidip kötü niyetli olmadıklarını anlatacaktır (Alptekin, 2010: 571).

Bu vekilleri yanlarında hediyelerle sınıra yollamışlar, onların ardından da kafile ilerlemeye devam etmiştir. Kökart'a 5 km kala kafile vekillerin geri döndüğünü görmüştür. Ama bu vekiller durumu pek de iyi anlatmamışlardır. Kendilerine ateş açıldığını, sert davranıldığını ve karakola götürüldüklerini, burada karargâh komutanının kafile hakkında bilgi aldığını, silahlarını sorduğunu ve İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğrayla görüşmek istediğini söyleyerek vekilleri geri gönderdiğini anlatmışlardır (Bakır, 2005: 94).

Kafile yoluna devam ederken Çinli bir asker kendilerine bir mektup getirmiştir. Bu mektupta Karargâh Komutanı Sun Pu-guy, İsa ve Mehmet Emin Beylerle görüşmek istediğini yazmıştır. Yine ne yapacaklarını konuşmak için bir toplantı yapmışlar ve ertesi sabah İsa Yusuf ve Mehmet Emin Bey'in karakola gitmesine karar vermişlerdir (Alptekin, 2010: 573).

29 Ekim günü kafiledeki bazı kişiler görüşmeye İsa Bey'in yalnız gitmesini Mehmet Emin Bey'in gitmemesini, eğer olur da iki lidere de zarar gelirse kafile başsız kalacağından İsa Yusuf Alptekin yanına bir kişi olarak yalnız gitmesini istemişlerdir (Bakır, 2005: 94-95). Şehidullah, Kökart ve Mezar Dere'deki Çin askerlerinin komutanı Sun Pu-guy: "*Kâşgar'daki Başkomutan Muavini General Cav Si-guvan'dan sizleri güzel uğurlamam ve kolaylıkla sınırdan geçirmem için bana telgraf geldi. Ben, bunun için özel olarak Şehidullah'tan geldim. Sizleri derhal yola göndereceğiz*" demiştir. Alptekin de ona kötü bir amaçları olmadığını tek isteklerinin sorunsuz bir biçimde sınırdan geçmek olduğunu söylemiştir. Ayrıca kafilenin 60 kişiden

oluşturduğunu söylemiştir. Çünkü kafilede pasaport ve geçiş iznine sahip olan bu kadar insan vardır (Alptekin, 2010: 573).

İsa Yusuf Alptekin hasta dediği halde Sun Pu-guy ısrarla Mehmet Emin Buğra'nın da gelmesini istemiş, hudut konularını konuşacağını söylemiştir. İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Beyi de çağırılmaya mecbur kalmış, Sun Pu-guy onu da saygıyla karşılamıştır. Sun Pu-guy onlardan silahlarını teslim etmelerini istemiş daha sonra geri vereceklerini söylemiştir. İsa Yusuf Bey kafiledekilere bir not yazarak silahlarını teslim etmelerini söylemiştir (Bakır, 2005: 95).

Kafiledekiler karakolun önüne getirilmiş, askerler; pasaport, çıkış belgesi ve silahları toplamış, önce erkeklerin üzerini aramışlardır. Kadınların üzerinin de sert ve saygısız bir şekilde arandığını gören Alptekin itiraz etmiş, bunun üzerine Sun Pu-guy kadınların üzerini Alptekin ve Buğra'nın eşlerinin aramasını istemiştir. Arama bitince pasaport ve çıkış belgesi sahiplerine verilmiştir (Alptekin, 2010: 575).

Sun Pu-guy'un istedikleri zaman gidebileceklerini söylemesi kafiledekileri rahatlatmıştır. Kafile yola çıkmak üzere hazırlanırken bir asker gelip komutanlarının Buğra ve Alptekin'i çağırdığını, yapılan aramalarda kaybolan bir şeyin olmadığına dair imza vermelerini söylemiştir. Askere yazıyı buraya getir imzalayalım demelerine rağmen asker kabul etmemiş, nihayetinde İsa Yusuf Alptekin karakola gitmek zorunda kalmıştır (Anat, 2003: 113). Sun Pu-guy, İsa Yusuf Alptekin'i yalnız kabul etmemiş Mehmet Emin Buğra'nın da gelmesini istemiştir. Karakolun önünde Kökart Karakol komutanı Li ile karşılaşmışlardır. Li, onlara Alay Komutanından bir telgraf geldiğini, bu tercüme edilene kadar kafilenin bekletilip pasaportlara el konulmasını istemiştir (Buğra, 1952: 68).

İsa Yusuf Bey karakolda bekletilirken durumdan şüphelenmiş, kafilesinin yanına giderek beklemek istediğini söylemiş ama Sun Pu-guy bunu kabul etmemiştir. Alptekin'le beraber gelen iki genç meselenin ciddiyetini anlamış ve kaçmıştır. Alptekin, tutuklanmış ve hayvan yemlerinin bulunduğu, pis, soğuk, havasız bir yere kilitlenmiştir (Alptekin, 2010: 576). Aradan biraz vakit geçince İsa Bey, kendisinin ve Mehmet Emin Beyin dürbün, fotoğraf makinesi gibi kişisel eşyalarının askerlerin elinde olduğunu görmüş, çok zaman geçmeden Mehmet Emin Buğra da aynı yere getirilip hapsedilmiştir (Buğra, 1952: 68).

Onlar karakolda tutulurken kafiledelikler karakolun önüne gelmiş, liderlerinin bırakılması için protestoya başlamışlardır. Elllerinde taş, sopa ve kürekler vardır. Çinli askerler silahsız bu kişilere silahla karşılık vermiştir (Anat, 2003: 115-116).

1 Kasım 1949 tarihinde birkaç asker gelip Mehmet Emin ve İsa Yusuf Bey'i Sun Pu-guy'un yanına, bir eve götürmüş, burada önlerine yiyecekler konulmuştur. İsa ve Mehmet Emin Bey bunun bir göz boyama olduğunu, kafileden birileri ile görüştüreceklerini hemen anlamışlardır. Bundan sonra olanları İsa Bey şöyle anlatır: *“Aradan birkaç dakika geçtikten sonra birkaç asker, Emin Bey’ in kızı Fatma Hanım’ ı ve benim yedi yaşındaki oğlum Aslan ile kızımı alıp geldiler; Bunlarla fazla konuşmayacaksınız diye ihtar ettiler. Çocukların hiçbir şeyden haberleri yoktu. Bizim gördüğümüz işkenceyi de bilmiyorlardı. Bizi görür görmez boynumuza sarılıp ağlaştılar. Biz de kendimizi tutamayıp, çocuklarımızı bağırallarımıza basıp kanlı yaşlarımızı akıtmaya başladık. Bu manzaradan şefkatsiz, vahşi Çinlilerden bazılarının vicdanları azaplanıp yanımızdan ayrıldılar. Ben çocukların kulağına bize yapmış oldukları işkenceyi anlatmaya başladım. Anlatmahtım ki, Çinliler bizi işkence ederek öldürdükten sonra “kendi öldü” diyerek Türkistan halkını kandıramasın. Çinlilerin içyüzünü halkımız anlasın. Çocuklarımızın kulağına: Sizler gittikten sonra ellerimizi tekrar bağlayıp işkenceye başlayacaklardır. Eğer sizler huduttan geçerseniz, gözünüz arkada kalmasın. Gittiğiniz dış ülkede sizler okuyup yetişin. Vatana millete hizmet edin. Çinliler bizi okutmadı. Bilgisizlikten bugünlere kaldık. Sizler, gelecekte yurdunuzu kurtarın. Babalarınızın ve Türkistan halkının Çinlilerden intikamlarını alın. Anneniz geri dönse, benim tutuklandığım yere gelse hiç faydası olmayacaktır. Çinlilerin, komünistlerin hapisane kuralları, herkes tarafından bilinmektedir. Tutukluyu bırakın biriyle görüştürmeyi ölüsünü bile vermiyorlar. Üstelik ‘hainin çocukları’ diye sizlere kötü bakıp okutmayacaklardır. Şayet arkadaşlarımızdan birisi sınırdan geçebilirse arkasındakilere bakmadan canını kurtarsın. Ölenin arkasından ölünmez. Gençlerimiz okusunlar. Gelecekte, Türkistan davasını gittikleri ülkede yaysınlar. Yavrularım, benim söylediklerimi unutmadan analarınıza ve arkadaşlarınıza, kafiledelikteki bütün kişilere anlatın dedim” (Alptekin, 1992:10).*

Gece Sun Pu-guy askerleri ile gelerek Çin kuvvetleri Başkumutan Muavini Cav Siguvan'ın emriyle tutuklanıp geri götürüleceklerini bildirmiştir. Bu sefer yalnızca elleri değil ayakları da bağlanarak ata bindirilmişlerdir (Bakır, 1952: 68).

11 Kasım akşamı bir Türk askeri İsa Yusuf ve Mehmet Emin Beylere ailelerini ve arkadaşlarını onlarla görüşmelerini diye önce Kargılık'a sonra da bilinmeyen bir yere götürdüklerini (Alptekin 2010: 586) söylemiş, bu haber İsa ve Mehmet Emin Beyleri oldukça sarsmıştır. 12 Kasım 1949 tarihinde 12 kişilik bir takım asker ile komutanları Sancu'ya gelip, iki lidere bir mektup getirmiştir. Hoten Çin Kuvvetleri Komutanından gelen bu mektupta: *“Reis Muavini M. Emin ve Genel Sekreter İsa, hayatınızı kurtarmak şerefine nail olduğumdan dolayı bahtiyarım. Sizler, Reis Burhan ve Kurtarış ordusu komutanının emri ile tevkif edilmişsiniz. Bu tevkif, sizin için hayati tehlike arz ediyordu. Karar, önce tevkif etmek, sonra salıvermekten ibaretti. Sizleri salıvermek hususunda Başkomutan Muavini Cav'dan emir aldım. Ayrıca sizin sağ-salim Hindistan'a gidebilmeniz için bir plân hazırlandı. Aile efradınız huduttan geçerek gidecek. Ancak siz, tebdili kıyafet ile Sancu'dan kaçmış olacaksınız. Sözde sizi kovalayan, hakikatte size refakat edecek iki asker vazifelendirilmiştir. Askerler, size iki gün sonra yetişecek ve sizi gizli bir yoldan sınıra geçirip, sizinle birlikte Hindistan'a gideceklerdir. Bu askerlere Hindistan'da iyi bakın, vefasızlık göstermeyin. Sizler kaçtıktan sonra biz sizi aratmış olacağız, bulamamış gibi davranacağız. Durumu alâkalı makamlara bildirip, kendim için ceza isteyeceğim. General Tan, General Tao Chi-yüeh tarafından Urumçi'ye davet edildi ve Pekin'e temsilci olarak gidecek. Ben ona refakat edeceğim. Bu mektubu okuyup yakın veya gizli şekilde muhafaza edin.*

İmza: Sizlerle Kargalık'taki emniyet idaresinde üzüm çardağı altında konuşan adam” (Alptekin, 2010: 587).

Komutan onlara aileniz ve maiyetinizdekiler Sancu'ya getirildi, sizlerde serbestsiniz deyince İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra hemen ailelerinin yanına gitmiştir (Bakır, 2005: 96; Buğra, 1952: 69). Burada aileleri onların yokluğunda nasıl eziyetler çektiklerini, ısınmak hatta yemek pişirmek için bile odun toplamalarına dahi izin verilmediği gibi çektikleri zorlukları anlatmışlardır. Sonrasında Çinli komutan, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'e ailelerinin Şehidullah'dan geçerek Hindistan yolculuğuna devam edebileceğini, iki liderin ise iki askerle gizli bir yoldan götürüleceğini söylemiştir. Alptekin ve Buğra arkadaşlarına bu durumu anlatmış, içlerinden bazıları artık bu yolculuğa takatlerinin kalmadığını söylemişlerdir (Alptekin, 2010: 558-559). Kökart'tan dönen 11 kişi dört erkek, üç kadın, dört

çocuktan oluşmuştur (Anat, 2003: 138). Sancu'da kalan 21 kişi ise 16 erkek, dört kadın, bir çocuktan oluşur. Bu kalanlar ya şehit olmuş ya uzun süre hapiste kalmışlardır (Alptekin, 2010: 589). Oraltay eserinde: “*Uygurların iki lideri sınırı geçmiş ama Muhammed Turdi Kari ile 400 kişi sınırdan geri çevrilmiştir*” (Oraltay, 1978: 220) demektedir. Tekin Tuncer, Mansur Teyci'nin bu iddianın gerçek olmadığını söylediğini, Muhammed Turdi Kari'nin İsa Bey kafilesinden ayrılınca kendilerinin olduğu Gasköl'e geldiğini, zikredilen konuda kendilerine bir şey anlatmadığını, böyle bir şey olsa muhakkak anlatılacağını söylediğini dile getirmiştir (Tuncer, 2015: 250).

Buğra ve Alptekin, Sancu'da ailelerine sağ salim karakoldan geçtikten sonra bir yerde buluşmaları konusunda tembihlemiş, kendilerini huduttan geçirip Hindistan'a eşlik edecek iki askerle buluşmuşlardır (Anat, 2003: 137).

14 Kasım 1949'da Polat Kadirî ve Ahmet Rıza'yı da yanlarına alan iki lider 15 Kasım'da Körlen denilen yere gelmiş, 16 Kasım'da aileleri onlara yetişmiştir. İki lider aileleriyle hareket ederek giderlerse geç kalmış olabileceklerinden onlardan ayrılarak yola devam etmişlerdir. 17 Kasım'da Polat Kadirî'nin yerine Mehmet Emin'in damadı Yunus Buğra ve bir seyis ile altı at ve bir eşekle Çukur Ötek'e varmışlardır. 18 Kasım'da Sancu Dağı'nı geçip, Boynuzbaşı dağının tepesinde inip, Darboğaz Geçidi'ni geçip Ali Nazar Korgan'a varmışlardır (Buğra, 1952: 69).

19 Kasım 1949'da hudut karakolundan gece geçmenin daha güvenli olduğunu düşündüklerinden Ali Nazar Kalesi'nden saat 2'de yola çıkmışlardır. Yanlarındaki askerler onları karakola yakın olduklarından sigara içilmemesi, atların ürkütülmeyip sessiz olunması konusunda uyarmıştır. İki lider sağ tarafları karargâh, sol tarafları dağ olarak 1,5 km'lik dar bir yolu gizlice geçmeyi başarmışlar, korku içinde yollarına devam ederken askerler kendilerinin geri dönmek istediklerini bildirmişlerdir. Onlarda askerlere hediyelerini vererek yollarına devam etmişler ertesi sabah Çiviklik'e varmışlardır (Alptekin, 2010: 591-592).

10 Aralık 1949'da yolları üstündeki Rembirpur'da bir Müslüman Hintli'nin evine gitmişlerdir. Çöğçek Vilayeti'nden Gulam Ali Efendi Ladak'a gitmeden dinlenmeleri için onları kendi evine götürmüş, Ladak'tan onları karşılamaya gelenler ise onun evinde iki lideri ziyaret etmiştir. İsa Yusuf Bey bu yolculukta o kadar zayıflamıştır ki

onu tanımak gelenler için çok güç olmuştur. Ladak'a güzelce hazırlanmış atlarla giden kabileyi burada birçok kişi karşılamıştır (Bakır, 2005: 97; Buğra, 1952: 70).

Ladak Hükümeti kabiledekileri Vezir Bağ'na yerleştirmiş, burada çok sayıda kişi onları ziyarete gelmiştir. Ladak kaymakamı, komutanları, Abdullah Şah Han, İmam Sahip gibi devlet erkânı da vardır. Hatta birkaç gün geçince Hint askerleri komutanı, Ladak Müslümanlarının büyüklerinden Abdülhak Efendi gibi pek çok kişi iki lideri evine davet etmiştir (Buğra, 1952: 70).

20 Aralık'ta aile fertlerine kavuşan liderlerden İsa Yusuf Alptekin'in morali çocuklarını görünce oldukça bozulmuştur. Aileleri ve arkadaşları perişan haldedir. İki evladını çok solgun ve perişan bir vaziyette gören İsa Bey nasıl olduklarını sorunca çocuklar ağlayarak ayaklarının donduğunu söylemişlerdir. Mehmet Emin Bey, İsa Bey'e çocukları Srinagar'a doktora götürmesini söylemiştir. İsa Yusuf Alptekin bu acı günü şöyle anlatır: *“Çocukların çorapları ayaklarındaki yaralara yapışmıştı. Çok acı çekiyorlardı. Kızım merhum Yalkın'ın boynuma sarılarak: ‘Canım babam! Canım babam. Yolda çok eziyet çektim’ diye ağlayışları, hiç hatırımdan ve gönlümden gitmiyor. Kızımın tedavisi için Doktor Gucuran'ı çağırtırdım. Doktor, yavrularımın ayağına bakar bakmaz derhal hastaneye sevketti”*²³. Böylece Uygur ve Kazak kabileleri Hindistan'a ulaşmışlardır.

²³ Gerekli müdahale yapılsın diye çocuklar acilen ameliyata alınmış ancak İsa Bey'in oğlu Arslan'ın sol ayak parmakları kesilmek zorunda kalmıştır. İsa Bey'in kızı Yalkın ise kurtulamayarak vefat etmiştir. Bk. İsa Yusuf Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin- 2, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, 599-600.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAFİLELERİN HİNDİSTAN VE PAKİSTAN'DA SÜREN MÜCADELESİ (1949-1954)

3.1. Zayıf Teyci ve Elishan Batur Kafilesi Hindistan'da

Tibet-Hindistan sınırına gelen kafikeyi yeni bir sürpriz beklemektedir. 1941 yılı itibariyle Hindistan'ın kontrolünü elinde tutan İngilizler bir kafilenin geldiği haberini alınca asker yollayıp önlem almıştır. Kafilenin bunlarla baş etmesi mümkün değildir. İlk çatışmada esir düşenlerden biri derdini anlatmış, Çin zulmünden kaçıklarını söylemiş ve bu kafilenin amacının sığınmacı olmak olduğu anlaşılmıştır (Kesici, 2003: 22; Oraltay, 1978: 94-95). Böylece bu kafilenin ülkeye girişine izin verilmiş ve bu uzun göç pek çok şehit verilip zorlu yollar aşılarak sadece 3.039 kişi ile Hindistan'a getirilmiştir. Göçün en uzun ve sıkıntılı dönemi böylece son bulmuştur (Kesici, 2003: 22; Altay, 1998: 380).

Hindistan Hükümeti, önce kafileden silahlarını teslim etmesini ardından da bir heyetin seçilmesini protokol işlemleri için istemişlerdir. Ancak kafilenin önde gelenlerin unvanları Teyci, Zalın ve Şanya'dır. Bunu Hindistanlılara tercüme etmek mümkün olmadığından onlar da Teyci'ler padişah, Zalın ve Şanya'lar ise vezirleridir diyerek işi çözüme kavuşturmuşlardır (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 44-45).

İşlemler sona erince kafiye evvela Ladak'a, oradan Keşmir'e, oradan da Muzafferabad'a götürülecektir. Ladak'tan sonra Keşmir'e gitmek oldukça güç

olmuştur. Çünkü Zülçile adı verilen geçidi geçmek gerekmektedir¹ ve bu yol çok dar, engebeli ve uçurumlarla doludur. Bu zorlu geçiti aşip önce Keşmir'e sonra Muzafferabad'a gitmişlerdir (Kalkan, 2007: 133).

O dönemde Hindistan ve Pakistan henüz ayrılmamış ve Hindistan bir İngiliz sömürgesidir. Bu da demek oluyor ki devlet idaresi İngilizlerin elindedir. Fakat bazı bölgelere özerklik ve muhtariyet tanınmış, muhtariyetlik verilen eyalet İslam dinine mensup ise buranın başkanına Nevap, Hindu ise Raca, Mihrace denilmiştir (Altay, 1998: 384-385). Kafilenin Muzafferabad'a gidebilmeleri için Srinagar'dan geçmeleri gerekmektedir ama Tibetlilerin şikâyeti sonucunda Keşmir Mihracesi Srinagar'dan geçmelerine izin vermeyip dağlık bölgeden gitmelerini istemiştir (Gayretullah, 1977: 72). Dağlık bölgede iklim şartları oldukça kötü olduğundan insanlar rahatsızlanmaya başlamış hatta 10-15 kadar ölüm gerçekleşmiştir. Öte yandan hayvanlar otlak olmadığından açlıktan telef olmuştur (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 46). İnsanların kamptan çıkmasını yasaklayan mihrace yüzünden kampa gelen doktorlarda halk ile yeterince ilgilenmemiş, kafiledekiler ölümlerini dahi çadırlarının arasına gömmek zorunda kalmıştır (Kesici, 2003: 19).

Keşmir'in büyük çoğunluğu Müslümandır ve liderleri Şeyh Muhammed Abdullah'tır. Yerli halk ve Müslümanlar muhacirlerin haline acımış, onlara maddi manevi destek olmaya çalışmıştır. Keşmir halkı muhacirlerin dil problemini çözebilmek için öğretmenler yollayarak onlara yardımcı olmaya çalışmış fakat kamp yetkilileri yani mihracenin askerleri onların kampa girmesini yasaklamıştır (İslambekov, 1999: 20).

Şeyh Muhammed Abdullah, göç ile ilgili bilgileri, yaşadıkları sıkıntıları, neden göç ettiklerini, kaç kişi yola çıktıklarını Elishan Batur'dan dinleyip bir de bu bilgileri yazılı olarak kendisine vermesini istemiştir. Şeyh Abdullah bu yazıyı Hintli Müslümanların lideri Muhammed Ali Cinnah'a ulaştırıp, bu insanların yaşadığı zorlukları duyurup kamuoyu baskısıyla bu Müslümanları Pencap Bölgesi'ne yerleştirebilmek maksadıyla istemiştir. Şeyh Abdullah amacına ulaşmayı başarmış, Muhammed Ali Cinnah tarafından Şevket Hayat Bey kamptaki durumu incelemesi için Keşmir'e gönderilmiştir (Altay, 1998: 388).

¹ Mustafa Kalkan, **Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri ve Anadolu'da** (Altay Köyünde) İskan Edilişleri, TÜBAR, Sayı XXI, 2007, 133.

Şeyh Muhammed Abdullah kendisi de kampı ziyaret etmiş, koskoca Çin'e kafa tutan Müslüman muhacirlerin bu kamptaki hali karşısında gözyaşlarını tutamamıştır. Bir konuşma yaparak muhacirlerin durumlarından hem din kardeşlerine hem de Delhi'deki İngiliz Genel Valiliği'ni haberdar edeceğini söylemiştir. Müslüman muhacirlerin Hindu zulmüne uğradığını duyan Pencaplı² Müslümanlar yardım kampanyaları yapıp, gıda, giyim, sağlık malzemeleri toplamışlardır (Gayretullah, 1977: 73).

Bir gün kamp komutanının Elishan Batur'a hakarete varan saldırısı üzerine kamptakiler isyana kalkışmıştır. Kamp askerleri isyanı bastıramayınca civardaki askeri üstten yardım istemiştir. Buradan gelen askerlerin içerisinde Müslüman bir asker de vardır. Bu asker Elishan Batur'un durumunu idrak edince ona yardım etmek istemiştir. Kamptan kaçmasına yardım ederek Karihabibullah kentine gitmesini, burada bu yörenin Müslüman nevabının oturduğunu, onu bulup yardım istemesini söylemiştir. Elishan Batur bunun kamp komutanının bir oyunu olduğunu düşünse de cesur bir adam olduğu için söyleneni yapmıştır. O askerın yardımıyla yanına iki yiğit arkadaşını bir de Arapça'ya vakıf olan müftüsü Ahmet hocayı alarak gece kamptan kaçmış, sabah ezanında Karihabibullah'a varmıştır (Gayretullah, 1977: 76). Burada Karihabibullah Nahiyesi'nin Başkanı İslam Han'ın evine gitmiştir (Kesici, 2003: 19).

Bu ziyarette amaç Kazak muhacirlerinin bir an evvel Pencap'a nakledilebilmesi için yardım istemektir. Çünkü Şeyh Muhammed Abdullah ve Reşat Ali Han'ın çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bu sebeple Elishan Batur, İslam Han'dan İngilizlerle irtibat kurmasını istemiştir (Altay, 1998: 388-389). Elishan Batur amacına ulaşmış, İslam Han'ın yardımıyla İngiliz Vali Sir Fireizer ile görüşmüştür (Oraltay, 1978: 96). Üç gün sonra Elishan Batur yanında İngiliz temsilciler ile kampa geri dönmüştür (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 47).

Elishan Batur'un gayretleri sonucu Kazaklar Muzafferabad'daki kamptan kurtulmuş, Hazara Vilayeti'ne bağlı Tırnova Kasabası'nın yakınlarındaki Kamfor Kampı'na nakledilmişlerdir. Bu yolculuk bütün sıkıntılarını unutturacak kadar duygu yüklü olmuştur. Kazak muhacirlerin nakledileceğini öğrenen yerli halk sokaklara dizilip

² Hindistan'da eyalet.

tezahüratlar yapmış, onlara çiçekler atıp, yiyecek içecek ikram edebilmek için birbirleriyle yarışmışlardır (Kara, 2018: 210-211).

Kamfor kampına yerleşince ne yazık ki sorunlar bitmemiştir. Kafiledekiler aşıl原因arak salgın hastalıklar önlenmeye çalışılmış, bu insanlara yiyecek yardımları yapılmış, kafiledekilerin temizliklerine dikkat etmeleri istenmiş ama muhacirler arasındaki hastalıklara çözüm bulunamamış ve peş peşe yaşanan ölümlerin önüne geçilememiştir (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 48). Belki de bu hastalıkların sonunun gelmemesi Tırnova Bölgesi'nin sıcak bir yer olması Kazak halkınınsa soğukta yaşamaya alışmış olmasından kaynaklanmıştır. Bu arada yerli halkta Kazaklar için resmi makamlara müracaat ederek onların toplu taşıma araçlarına ücretsiz binmesini sağlamışlardır. Aynı zamanda Kazaklar için toplu konut yapılıns diye kampanyalar yapılmıştır. Bu çabalar bölgede yaşayan Müslümanlar arasında ses getirmiş, son Osmanlı Halifesi Abdülmecid'in kızı Darüşşehvar Sultan ile Haydarabad Nizamı Mir Osman Han, kampa gelmiş muhacirlere ev ve iş sağlamayı vaaat etmişlerdir. Ancak Haydarabad, ülkenin en sıcak yeridir. Soğukta yaşamaya alışkın olan Kazaklara uygun değildir. Sonra Bopal Nizamı olan Hamidullah Han da böyle bir teklifte bulunmuştur. Ayrıca Bopal kıyaslayınca Haydarabad'tan daha serin bir bölgedir (Kara, 2018: 211).

Elishan Batur kafilesi Hindistan'a geleli iki yıl olmuşken İngiltere'nin Hindistan'daki en yetkili kişisi olan Sir Lord Halifax, kampa ziyaret maksadıyla gelmiştir (İslambekov, 1999: 22). Sir Lord Halifax, Elishan Batur'a eğer isterlerse Hindistan'a yerleşebileceklerini, kendilerine iş imkânı sağlanacağını, çocuklarının okutulması için her türlü yardımı yapabileceğini, her türlü isteklerini kabul edeceğini söylemiştir. Elishan Batur ise iki yıldır Hindistan'da olduklarını, hastalıklar ve iklim koşullarından insanların yarısının öldüğünü, bu nedenle gelecek kaygısı yaşadıklarını söylemiştir. Daha fazla ölüm olmaması için daha soğuk bir bölgeye gitmeyi talep etmiştir. Ayrıca Hindistan'ın her yerinde geçerli olacak özel bir ikamet belgesi istemiştir (Altay, 1998: 395).

Elishan Batur'un istediği ikamet izni kabul edilince süre sınırı olmayan ve Hindistan'ın her yerinde kullanılacak bu belgeler göçmenlere teslim edilmiştir. Hindistan'a geldiklerinde yaklaşık 3.000 kişi olan muhacirlerin sayısı hastalıklardan ötürü 1.200 kişiye düşmüştür (Oraltay, 1978: 96). 1942 yılı sonbaharına doğru ölümler azalmaya başlamış, muhacirlerde yavaş yavaş kampı terk etmeye başlamıştır. Ama

herkes bu kampı terk etmemiş, bazıları burada yaşamına devam etmiş, Hükümet de bu kampı kapatmamıştır (Tuncer, 2015: 139).

500 kişilik bir grup Bopal'a gitmeye karar vermiştir. Bopal'a yerleşenler Zayif Teyci'nin oğlu Osman Taştan başkanlığında, Bopal'da Matar denilen bir yere yerleşmişlerdir. Ancak burası yağışı çok alan tropikal ve çiftçiliğe uygun bir yerdir. Kazaklar tarım yapmayı bilmediklerinden ve yağın yağmurun getirdiği yılan, kurbağa gibi zararlı hayvanlarla baş edemediklerinden Habibullah Han onlara Bopal'dan ev vermiştir. Bölge Müslümanları da onlara yardımda bulunmuşlardır. Diğerleri de ticaret merkezi olan Lahor, Pişhaver, Ravalpindi gibi yerlere yerleşmiş ve orada yaşayan Müslüman insanların yardımıyla hayatlarına devam etmişlerdir (Gayretullah, 1977: 81).

Bopal'e dönmeyip serin ve dağlık bölge arayışı içine giren Kazaklar salgın hastalıklar ile savaşmak zorunda kalmış, Elishan Batur, Angalbay gibi çok önemli isimleri hastalıktan kaybetmişlerdir (Kesici, 2003: 20). Serin yer arayışında içinde olan bu muhacirler bazen o kadar sefalet çekmişlerdir ki dilenmek zorunda dahi kalmışlardır (Tuncer, 2015: 143). Hayata tutunmaya çalışan muhacirler yavaş yavaş dil problemlerini çözmeye başlamış, ücretsiz ulaşım haklarını kullanarak bir malı (un, şeker, mercimek, nohut, pamuklu kumaş vs.) bir şehirden diğer şehre götürüp satmaya başlamış böylelikle durumlarını biraz da olsa düzeltmeyi başarmışlardır (Altay, 1998: 404).

Kazaklara o zamana dek Muhammed Ali Cinnah (Pakistan'ın kurucusu), Şeyh Muhammed Abdullah (Müslüman lider), İslam Han (Habibullahın lideri), Osman Ali Han (Haydarabad Nevabı), Hamidullah Han (Bopal Nevabı) gibi liderler ve pek çok Müslüman vatandaş yardım elini uzatmıştır. Yiyecek, sağlık hizmeti, barınma gibi pek çok konuda yardımda bulunan bu insanlara Yeni Delhi'de bulunan İslamya Koleji Müdürü Zakir Hüseyin'de³ eklenmiştir. Zakir Hüseyin, kolejinde Kazak öğrencilere eğitim imkânı vermiştir (İslambekov, 1999: 25).

³ Zakir Hüseyin Hindistan'ın ilk Müslüman devlet başkanıdır. (13 Mayıs 1967).

3.2. Hindistan ve Pakistan'ın Ayrılması ve Bu Durumun Kazak Muhacirlere Etkisi

Bağımsız bir İslam ülkesi olarak Pakistan adı ilk olarak 1940 yılında Lahor'da düzenlenen Hint Müslüman Birliği toplantısında ortaya atılmış ve Müslüman nüfusun çoğunluğu oluşturduğu bölgelerin bağımsız bir devlette birleştirilmesi fikri tartışılmıştır. Kongre Partisi bu durumun ülkeyi parçalayacağı düşüncesiyle uzun zaman direnmiş ama toplumsal çatışmalar ve hiçbir bölge halkının kendi isteği dışında bağımsız bir Hindistan'da yaşamaya zorunlu tutulamayacağı anlayışı ile rıza göstermek zorunda kalmıştır. İngiltere'nin Hindistan'dan çekilme sürecinde İngiliz Vali Lord Mountbatten Pakistan Devleti'nin kurulmasını öngören planını 3 Haziran 1947 tarihinde açıklamıştır. Bu plan doğrultusunda Sind, Belucistan ve Kuzeybatı Serhad eyaleti tamamen Bengal ve Pencap ise nüfus yoğunluğunu göz önünde tutularak Pakistan'a dâhil edilmiştir. Hem Müslüman hem de Hindu larca kabul edilen bu düzenlemenin İngiliz Parlamentosunca onaylanması ile 14 Ağustos 1947 tarihinde Pakistan devleti resmen kurulmuştur (Özcan, 2007: 147). Bu olay Kazakların yer değiştirmesine sebep olmuş, Kazaklar, Müslüman oldukları için Pakistan tarafına geçmişlerdir. İki ülke anlaşınca Hindu olanlar Hindistan'a, Müslüman olanlar Pakistan'a yollanmıştır. Muhacir Kazaklar da trenlerle Pakistan'a yollanmış, Delhi'de kalan Kazaklar olsa da bunlar da zamanla Pakistan'a gelip yerleşmişlerdir (Altay, 1998: 407-408; Kesici, 2003: 20). Kazaklar, Pakistan'da Hindu lardan kalan evlere yerleştirilmiştir. Mayıs 1948'de İdris Molla ve Sadıkların aileleri hariç bütün Kazaklar Pakistan'a geçmiştir. Hamza ve Savutbay aileleri Pakistan'a en geç gelen ailelerdir (Kalkan, 2007: 134). Türkiye'ye gelene dek Kazaklar burada yaşamışlardır.

Pakistan'da bu dönemde yaşanan gelişmelere baktığımızda Karaçi'de komünist faaliyetler yaşandığını görmekteyiz. 1948 yılında bu faaliyetler henüz küçük ölçekli olsa da Hindistan'dan gelen mülteci akını ve bölünmeden kaynaklı istikrarsız koşullar nedeniyle bu dönemde komünist faaliyetlerde bir artış beklenmektedir.

“GİZLİ

Karaçi Pakistan

6 Mart 1948

...

Karaçi'deki komünist faaliyetlere ilişkin bu ön raporun vardığı sonuç, bunun henüz küçük bir ölçekte olduğu, ancak Hindistan'dan gelen mülteci akını ve bölünmeden kaynaklanan genel olarak kararsız koşullar nedeniyle bir artış beklenebileceğidir. Müslüman devletin liderleri, komünizme karşı olduklarını şiddetle ifade ediyorlar. Bununla birlikte, aynı zamanda titizlikle tarafsız bir parti olmaya çalıştıkları gerçeğinde bir tehlike yatar, tarafsız faaliyet kisvesi altında getirilen komünist etkiye açıktır... ”⁴

Hindistan ve Pakistan halklarının çoğu aynı etnik kökene uzanan ülkelerdir. Halklarının hem ekonomik durumu hem eğitim seviyeleri benzerdir. Uzun zaman İngiliz kolonisi olan iki devlet sadece bir gün ara ile kurulmuştur. İkiside İngiliz yerel yönetimine ve İngiliz altyapı sistemine sahiptir. İki ülkede de çok yoksul bir halk vardır. İki ülke de çok sayıda farklı dil konuşulur ve feodal ağaların kontrolünde bir sosyal yapıya sahiptirler. İki ülke de İngiliz parlamenter sistemine benzer birer anayasal düzen kurmuşlardır. Bu dönemde Pakistan'a gelen mültecilerin etkisi ve yeni kurulmuş bir devletin henüz oturtulamamış düzeni sebebiyle komünist faaliyetlerinde hareketlenmesi gayet doğaldır. Zaten kendi geçimini tam olarak sağlayamazken bir de kendi milletinden dahi olmayan insanlara devletin yardım elini uzatması, imkânlar sağlaması yerli halkın kırıngınlığına sebep olmuş olmalıdır.

3.3. Alibek Hâkim ve Hüseyin Teyci Kafilesi Hindistan'da

Alibek Hâkim kafilesi 18 Ağustos 1951'de Hindistan sınırına nihayet ulaşabilmiştir (Gayretullah, 2009: 218; Lias, 1973: 317). Kafile sınırda bekletilirken silahları toplanmış, kafile bir yandan içeri gireceğiz kurtulacağız diye sevinirken bir yandan silahsızken Çin saldırısı olur mu diye endişe etmiştir. Ancak askerler silahlarını geri getirip içeri alınmayacaklarını söylemiştir (Lias, 1973: 325). Bu kfiledeki insanlar için büyük bir hayal kırıklığıdır. Çünkü çok zorlu yolları aşmış, ellerinde avuçlarında ne varsa hatta sevdikleri insanları bu uğurda kaybetmişlerdir. Ancak şimdi onlara geri dönmeleri söylenmektedir.

27 Eylül 1951'de Hindistan sınırında Komünist Çin saldırısına uğrayan kafile sabahtan akşama dek uğraşarak Çinlileri püskürtmeyi başarmıştır. Önleri kış olduğundan artık geriye dönme umutları da kalmamıştır. Ümitsiz bir şekilde sınırda beklemeye devam

⁴ **EK. 15** NARA (No: 107, 6 Mart 1948).

etmişlerdir. Alibek Hâkim, giriş izni alabilmek için Ladak'a bir heyet göndermek istemiş, bunun için sınır komutanını ikna etmiş ancak maddi imkânsızlık yüzünden yalnızca dil bildiği için Delilhan Canaltay'ın gönderilmesine karar verilmiştir (Gayretullah, 2009: 132-133).

Delilhan Canaltay, Ladak'a gidince kabile Hindistan'a alınsın diye Keşmir Başbakanı Şeyh Muhammed Abdullah ve Hindistan Başbakanı Nehru'ya telgraf yollamıştır. Ayrıca İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra'ya da mektup yazmıştır. Delilhan bu mektupta 80 tane Kazak Türk'ünün Ladak sınırında olup sığınma talebinde bulduklarını ama reddedildiklerini, Kızıl Çin kuvvetlerinin yaklaştığını ve kafilenin büyük bir telaş içinde olduğunu, mümkünse Hindistan Hükümeti ile bağlantıya geçip bu insanların kabul edilmelerini sağlamalarını istemiştir (Alptekin 2010: 26; Alptekin E., 1992: 9).

İsa Yusuf Alptekin 6 Ağustos 1951'de Delhi'ye giderek birkaç defa yetkililerle görüşmüş ancak *“Uygurları aldığımız için dahi Kızıl Çin bizi protesto etti, Kazak Türklerini de alırsak Çin ile aramız bozulur”* cevabını almıştır (Alptekin E., 1992: 10).

Amerikan arşivlerinden alınan 1953 yılına ait bir belgede Hindistan'ın başlangıçta Komünist Çin Hükümeti'nin mülteci sorununa karşı tutumundan endişe duyduğunu, ama sonrasında kapılarını Doğu Türkistan'dan gelen mültecilere açtığı bildirilmiştir.

“Sıradaki önemli grup Kazaklar. Bu göçebe halkların en az 350'si 1949'dan beri Sinkiang'ı terk etti. Bazıları Keşmir bölgesinden ayrılrsa da çoğu Keşmir kamplarında kaldı. Kazak liderler (Çinli komünistlere karşı savaşırken hayatını kaybeden Osman Batur'un eski takipçilerinden veya işbirlikçilerinden bazıları) Delil Han, Şerif Teyci, Kali Bek ve Hüseyin Teyci'dir.

1949'dan bu yana, yaklaşık 100 Beyaz Rus, Sinkiang'dan Tibet üzerinden kaçtı. Bunların çoğu görünüşe göre Avustralya'ya göç etti, ancak bazıları hala Kalküta'da olabilir. Komünistlerin Tibet'i ele geçirmesinden önce ve muhtemelen Hindistan'da bir yerde yaklaşık 100 Moğol'un Tibet'ten geçtiği bildiriliyor. Bilinmeyen sayıda Tungan, yani Çinli Müslümanlar, Mekke'ye giderken Kaşgar'dan ayrıldı ve Çinli Komünistlerden kaçtıkları tahmin edildi. Aynı şekilde bir grup Kırgız'ın Sinkiang'dan Wakhan Koridoru'na kaçtığı biliniyor ve ayrıca güvende oldukları tahmin ediliyor. Kansu ve Sinkiang'dan bir grup Çinli -görünüşe göre Müslüman olmayan Çinliler-

Formosa'ya gitmek niyetiyle Gilgit üzerinden geldiler. Bunların hepsinin daha sonra Formosa'ya geldiği bilinmiyor. Bu daha küçük gruplar, belirli bir liderlik altında seyahat etmemiş veya grup olarak onlar için herhangi bir sözcü seçmemiş gibi görünüyor.

Sığınma Ülkeleri

Bu Sinkiang mültecilerine sığınma hakkı veren başlıca ülkeler, daha önce belirtildiği gibi, Hindistan, Kaşmir bölgesi, Pakistan, Suudi Arabistan ve Türkiye'dir. Başka yerlerde, Afganistan, Ürdün, Suriye ve belki de bilmediğimiz diğer ülkelerdeki sayılara sığınma hakkı verildi.

Keşmir, dini ırkı ne olursa olsun tüm Sinkiang mültecilerine son derece misafirperver davrandı ve mülteci akınlarını azaltmak veya başka bir yere sığınmaları için onlara baskı yapmak için hiçbir çaba göstermedi. Keşmir'de onlara barınak, yakacak, giyecek, yiyecek ve hatta öğretmenler sağlandı. Daha yoksul yerli Keşmirliler, bu Sinkiang mültecileri için yabancı ve yerel fonların sağlandığı ve kendileri için hiçbirinin sağlanmadığı konusunda bir miktar kırgınlık duysa da bu ciddi bir soruna dönüşmedi.

Hindistan başlangıçta Çin Komünist Hükümeti'nin mülteci sorununa karşı tutumundan endişe duyuyordu. Çin-Hint ilişkileri istikrarlı bir temelde kristalize olmuş gibi görüldüğünden, Hindistan kapılarını Sinkiang'dan gelen siyasi mültecilere açtı. Hindistan Hükümeti, Hindistan'ı diğer ülkelerdeki ilticadan terk etmeyi seçen mültecilere bile fon sağladı. Ancak, bu mültecilerin dağılması, yoğun gruplar halinde kalmamalarını tercih eden Hindistan Hükümeti tarafından teşvik edildi'⁵.

Hindistan Hükümeti o dönemde zaten kendi içerisinde çalkantılar yaşayan, bir yandan İngiliz himayesi bir yandan Pakistan'ın ayrılma isteği, bunun yanında ekonomik sıkıntılar gibi sorunlar yaşayan bir devlettir ve mültecilere kucak açarak kendisine yeni bir düşman daha kazanmak istememesi gayet normaldir. Çin ile ilişkisinin bozulmayacağından emin olduğu vakit Doğu Türkistanlı göçmenlere uzunca bir vakit ev sahipliği yapmış, pek çok yardımda da bulunmuştur. Aynı şekilde Hindistan'dan

⁵ **EK. 16** NARA (19P Asian Regional Committee 1953, U.S.- China Relations: Records of the Office of Chinese Affairs).

gitmeyi isteyen göçmenlere de yardım elini uzatmış, yoğun kalabalıklar halinde bulunup ülke için bir tehdit oluşturmalarının da önüne geçmeye çalışmıştır.

12 Ağustos 1951’de Mehmet Emin Buğra ise İsa Yusuf Alptekin ve arkadaşlarına bir mektup yazarak Ladak’a gelen Kazakları Hindistan Hükümeti’nin geri çevirdiği haberini aldığını, bu haberin doğru olup olmadığını araştırdığını, şayet doğru ise bu insanların hayatını kurtarmak için çabalayacağını bildirmiştir (Alptekin, 2010: 26-27).

İsa Yusuf Alptekin de 18 Ağustos 1951 tarihinde Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye’ye gitmek amacıyla Bombay’a gitmiştir. Buradan Mehmet Emin Buğra’ya bir mektup yazarak sınırdan geri çevrilen Kazakların durumunu kesin öğrenebilmek için Hükümet büyükleri ile görüşmeye çalışacağını, eğer bu durum doğruysa bu çaresiz insanları kurtarmak için çabalayacağını anlatmıştır (Alptekin E., 1992: 10).

Mehmet Emin Buğra, Kazakların durumunu bildirmek için İsa Yusuf Bey’e 23 Ağustos 1951 tarihli bir mektup yazmıştır. Bu mektupta Başbakan Şeyh Muhammed Abdullah’ın sınıra giren 100 kişinin Srinagar’a getirilmesi emrini verdiğini ancak bundan sonra gelecek olan varsa içeriye alınmayacağını bildirdiğini söylemiştir. Ayrıca Şeyh Muhammed Abdulla’ın sınıra girmiş olan 100 kişiyi Mekke’ye göndermek için -Refugee Cornıttıe- (Keşmirdeki Türkistan Göçmenler Derneği) hareket etsin dediğini söylemiştir (Alptekin E., 1992: 10-11).

Mehmet Emin Bey, beş gün sonra yeniden İsa Yusuf Alptekin’e bir mektup yazarak Kazakların durumuyla ilgili onun Türkiye Cumhuriyeti’ne başvurmasını istemiştir. Çünkü Hindistan Hükümeti Dış İşleri Bakanlığının Kazakları Bombay yoluyla Mekke’ye göndermek için hareket edilmesi istediğini bildirmiştir (Alptekin E., 1992: 11).

Mehmet Emin Buğra 21 Eylül 1951 tarihli mektubunda İsa Yusuf Bey’e, Delilhan Hacı’ya 200 kadar Kazak’ın sığınma hakkı için Hindistan Hükümeti ile temas halinde olduğunu bildirdiğini söylemiş, İsa Bey’in Türkiye Hükümeti ile bir an evvel temasa geçmesini istemiş, Şeyh Muhammed Abdullah ile görüştüğünü, onun sınıra yeni gelecek olan kişiler olursa içeriye alınmayacağını kararının alındığını söylemiştir (Alptekin E., 1992: 11).

İki liderin çabaları sürerken 28 Eylül 1951 tarihinde Mehmet Emin Buğra'nın İsa Yusuf Alptekin'e yazdığı bir mektup Kazak muhacirlerin durumunu anlatması hususunda önemlidir;

“Daha önce yazmış olduğum gibi Delilhan ve Alibeğ (Hâkim) liderliğinde sınıra gelen 200 kişiye giriş müsaadesi alabilmek için 22 Eylül 1951 tarihinde Yeni Delhi'ye geldim. Baş vezire (Hindistan Başbakanı Nehru kastediliyor) müracaat ettim. 9.cu ayın 24 ve 29'unda olmak üzere iki defa Dışişleri Bakanlığına gidip Naidu hanımla görüştim. Daha bir netice yok. Ciddi teşebbüsteyim. Herhalde, o zavallıları ölüm tehlikesinden kurtarmak için Allah yardımcı olur diye dua etmekteyim. Delilhan Hacılardan önce sınıra girmiş olan 95 kişinin başkanı Hüseyin Teyci, Sultan Şerif Teyci, Oraz Molla gibi Ürümqi'den tanıdığımız arkadaşlarımız. Bunlar 17 Eylül 1951 tarihinde Ladak'tan Srinagar'a hareket etmişler. Onların Ladak'a gelip bana yazmış oldukları mektupları aldım. Delilhan Hacı kendisi yalnız olarak Ladak'a girmiş. Yeni gelen Kazaklar 25, 95 ve 200 olmak üzere toplam 320 kişiymişler. Arkadan gelen başka olmasa gerek. Şimdi bunlara yemek, içmek teminiyle, Hindistan'dan başka ülkelere göç ettirmek işi üzerimizdedir. Türkiye'de mutlaka bir netice almaya gayret ederseniz. Bu mektubu bitirmeden Delilhan Hacıdan telgraf aldım. Mahiyeti şu 'Çoluk çocuğum ve 200 kişiyle sınırda aç, sefil ve komünist tehlikesindeyiz. Mekke'ye gidebilmemiz için hareket etmenizi rica ederim' denilmektedir. Kendisine teselli mektubu yazacağım” (Alptekin E., 1992: 11-12).

Mehmet Emin Buğra muhacirlerin durumunu anlatmak ve yardım istemek için 12 Ekim 1951 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Yeni Delhi Büyükelçiliğine de bir mektup yazmıştır. Mehmet Emin Buğra bu mektupta Hindistan Hükümetinin kabul etmediği vatandaşlarının çoğunu Türkiye'de de Bulgaristan göçmenleri meselesi olduğu için başka ülkelere nakletmek zorunda kaldıklarından bahsetmiş, ancak şimdi 1.000 km. yolu yürüdüktan sonra Hindistan sınırından içeri alınmayan vatandaşlarının Türkiye tarafından kabul edilmesini dilemektedir⁶.

⁶ EK. 17

Çok Sayın Orhan Beyefendi Hazretlerine
Türkiye Büyükelçiliği Yeni Delhi

Derin Saygılarımla aşağıdaki maruzatı sunuyorum:

1950'nin başlarında bizimle beraber Doğu Türkistan'dan Hindistana gelmiş bulunan Türk muhacirlerin birçok dileklerine havi bir arizeyi yüksek büyükelçiliğinize sunmuştuk, bu dilekler meyanında Doğu Türkistan muhacirlerinden üç dört yüz kişinin göçmen olarak Türkiye'ye kabul edilmesini rica etmiştik,

Türkiye'ye yerleşmek bu insanlar için tek çıkar yol gibi görünmektedir. Hindistan Hükümeti'ne minnetlerini dile getirmekten çekinmeseler de pek çoğunun Hindistan Hükümeti'nce kabul edilmediği de ortadadır.

Mehmet Emin Buğra'dan İsa Yusuf Alptekin'e iyi haber 13 Ekim'de gelmiştir. Bu mektubunda Mehmet Emin Bey Hindistan Hükümeti'nin Keşmir Hükümeti de kabul ederse Delilhan Hacı başta olmak üzere 200 kişiye Hindistan'a girme izninin verildiğini bildirmiştir (Alptekin E., 1992: 12). 13 Ekim 1951 tarihinde Hindistan askerleri ülkeye girişin serbest olduğunu söyleyince kabile sevinç ve şaşkınlıktan ne yapacağını şaşırılmış haldedir. O gece silahları toplanmış, sabaha kadar endişeli ve sevinçli bir halde beklemişler ve ertesi sabah geçişlerine izin verilmiştir (Oraltay, 1978: 267).

Mehmet Emin Buğra Ekim'in 29'unda İsa Yusuf Alptekin'e gelenlerin durumunu bildirmek için yazdığı mektubu kaydadeğerdir: *“Delilhan ve Alibeğler başkanlığındaki 100 kişi uçakla getirildiler. Geri kalanlar da kara yoluyla getiriliyormuş. Gelenlerin vaziyeti çok perişan. Bilhassa Delilhan, iki kardeşi ve ailesi*

bir müddet sonra sabık Büyükelçi Bay Ali Türkgeldi bizim arzuhalimizin tetkik için ilgili makamlara verilmiş bulunduğu dair hükümetten cevap gelmiş olduğunu bize bildirmişti.

Hindistan'a geldiğimiz zamandan beri muhacir vatandaşlarımızın çoğunu Hindistandan başka memleketlere nakletmek lazım oluyordu, çünkü Hint hükümeti böyle olmasını istiyordu. Lakin Türkiye'de beklenmeyen bir hadise olarak, Bulgar muhacirleri meselesi çıktığından biz bu büyük mesele üzerine Türkiye hükümetine baş ağrısı çıkarmayı münasip görmedik ve vatandaşlarımızı muvakkat olarak Hicaz'da yerleştirmeye çalıştık. 500 kadar kişi orada yerleşmiş bulunmaktadır.

Bu yıl komünistlerden yakasını kurtaran çetecilerden 300 kadar Türk Kazak mültecileri Tibet yolu ile Hind hududuna geldiler, Hind hükümeti bu mültecileri Hind içine sokmamaya karar verdi. Bendeniz bu vatandaşlarımızın canlarını ölümden kurtarmak maksadı ile Hind hükümetine müracatta bulundum. Bilahire Hind Hükümeti bu muhacirlerin kısa bir müddet içinde başka bir memlekete naklonulmalarını şart koşarak Hind toprağına girmelerine müsaade vermiş oldu.

Şimdi bu 300 kişinin yerleşmesi için Türkiye'den başka yer bulamıyoruz. Türk ırkından bulunan bu zavallı insanların göçmen olarak lütfen Türkiye'ye kabul edilmesini rica ederim.

Şunuda arz etmek isterim ki: Bu mülteciler Tibet mntkasında 1.000 km. kadar yol yürümeye mecbur kalmışlar ve birkaç defa komünist hücumuna maruz kalmakla canca ve malca çok zayıyata uğramışlar, bundan dolayı ellerinde kâfi servetleri yok olduğunu zannederim.

Bu arize ile beraber sunduğum arzuhali lütfen Sayın Cumhur Reisi Hazretlerine takdim edilmesini ayrıca rica ederim.

Bu muhacirler meselesi hakkında Türkiye Hükümetine ricada bulunmak maksadı ile arkadaşım İsa Alptekin Türkiye'ye gitmiş bulunmaktadır.

12.10.1951

Derin Saygılarımla
Muhammet Emin Buğra
Sabık Doğu Türkistan Vali Muavini
M. A. Buğra
Hari Villa Lal Mandi Park,
Srinagar Kashmir INDIA

çok perişan bir vaziyette. Hiçbir şeyleri yok. Mümkün olduğu kadar yardımlaşıyoruz” (Alptekin E., 1992: 12).

174 kişi, aç ve bitik bir halde 14 gün boyunca askerlerin refakatinde yürümüş Keşmir-Çin arasındaki hudut vilayeti Ladak’a gelmiştir (Oraltay, 1978: 267). Hüseyin Teyci kafilesi de 1951 yılında 2.400 km.’lik yolu at ve develerle sekiz ayda tamamlayarak Ladak Bölgesi’ne Alibek Hâkimlerden evvel varmışlardır. Kısacası 50 bin kişiyi aşan kalabalıktan yalnızca 350 kişi Hindistan’a varabilmiştir. Keşmir ile Ladak arasındaki geçide kar yağdığı için kabile uçakla Keşmir’e götürülmüştür (Oraltay, 1978: 267; Lias G., 1973: 328).

Ladak’tan 1951’de Keşmire gelen kabile buradan daha evvel Türkistanlı tüccarların oturduğu Safakadal Göçmen Misafirhanesi’ne yerleştirilmiştir (Gayretullah, 1977: 113; Oraltay, 1978: 268). Buraya sığınmayanlar ise Kaksaray adı verilen ikinci misafirhaneye yollanmıştır. Bu iki misafirhane de Türkistan’dan hacca gidenlere konak niyetiyle yapılmıştır (Gayretullah, 1977: 146).

Kabile misafirhaneye yerleştirilirken Keşmirli memurlar her aileye bir oda verilsin diye söylediği halde insanlar günlerce avluda yaşamıştır. Keşmir Başbakanı Şeyh Muhammed Abdullah kafileyi ziyarete gelmiş ve bu insanların avludaki halini görünce Türkistanlı tüccarların eşyalarının odalardan çıkarılmasını ve bu insanların yerleştirilmesini sağlamıştır. Kızılhaç ve Dünya Kiliseler Birliği kafileye iase yardımında bulunmuşlardır. Bu arada misyonerlerin yazdıkları propaganda broşürleri mülteciler arasında dolaşmaya başlamıştır. Ancak uyanık Türkistan halkını çoğu Müslüman olduğu için bu durumu önemsememiştir (Gayretullah, 1977: 146-147).

Kasım 1951’de Coğrafya Ateşesi G. Etsel Percy’in eşi Florence Percy, Urumçi eski Başkonsolosu J. Hall Paxton’a bir mektup yazarak Yeni Delhi Amerikan Büyükelçiliği’nin isteği üzerine Kazak mültecilerinin durumu hakkında gayriresmi bir rapor hazırlamasını istediklerini söylemiştir. Kendisinin Srinagar’a giderek General Delilhan ile kampta, Mehmet Emin Buğra ile evinde yaptıkları konuşmaları aktarmış, kamptaki gözlemlerini bildirmiştir. Bu gayriresmi raporda çarpıcı iddialar olmasının yanısıra Bayan Percy’nin Kazak mültecilere duyduğu yakınlık sebebiyle ‘Kazaklar onlara verebileceğimiz her türlü yardımı fazlası ile hakediyor’ yazmıştır.

Bayan Percy’in Srinagar kampı ile ilgili gözlemlerini yazdığı rapor kaydedegerdir.

“KOPYADIR

KALKÜTA

18.11.1951

Bay J. Hall Paxton

Amerikan Konsolosluğu

İsfahan, İnan

Sayın Bay Paxton;

İki hafta önce Keşmir'e gitme fırsatım oldu ve bu sırada Yeni Delhi'deki Amerikan büyükelçiliğinden Bay Drumright'tan Çin Türkistanı ve Tibet'ten buraya yeni gelen Kazak mültecilerin uçuşunu gayri resmi olarak soruşturması istendi. Srinager'de Sayın Buğra ve Delilhan Hacı ile tanıştım. Belki de ikincisini Çin Türkistan'ının eski mali işler müdürü Canımhan Hacı'nın oğlu olarak tanıyorsunuzdur. Her iki bey de sizleri anmanızı rica ediyor ve özellikle General Hacı, şu anda kendisine göndereceğim şu anki adresinizi istedi.

Hem Sayın Buğra'nın hem de General Hacı'nın söyledikleri ve sizin hakkınızda duyduklarım ve Sayın Paxton'ın Çin Türkistan'ındaki çalışmaları nedeniyle, biraz üstünkörü raporumla ilgilenebileceğinizi hissettim. Benim kendi tepkim, Kazakların kendilerine saygı duyan her türlü yardımı fazlasıyla hak ettikleriydi -eğer gerçekten ve bu kadar kısa bir tanıdık hakkında bir fikre izin verilebilirse.

Ekteki rapor, belki de hâlâ ilgilendiğinizden emin olduğum bir halkın meseleleri hakkında sizi bilgilendirirse, çok memnun olacağım. Bu arada bu rapor, New York'taki Tolstoy Vakfı'nın Yeni Delhi'deki Amerikan Büyükelçiliğine yaptığı bir talebin sonucudur.

Samimi olarak.

Floransa Percy

İmza

Bayan G. Etsel Pearcy

(Coğrafi Ateşenin Karısı)

Amerikan Büyükelçiliği

Yeni Delhi

KOPYADIR

Kazak Mülteciler Hakkında Notlar

Coğrafi Ateşenin Karısı Bayan G. Etsel Pearcy tarafından raporlandığı şekildedir, Amerikan Başkonsolosluğu, Yeni Delhi.

Bu notlar, Amerikan Büyükelçiliği'nin Siyasi Bölümü personeline bilgi sağlamak amacıyla 3 ve 4 Kasım 1951'de Srinager'da Bayan Pearcy tarafından resmi olmayan bir soruşturmayı temsil ediyordu.

Birinci Bölüm:

3 Kasım 1951'de Kaşmir Srinager'de Heri Villa'da ki (orası evleridir) Buğra ile yapılan bir röportajda ortaya çıkan temel noktalar...

Bay Buğra 1950 yılının ilk 9 ayında Çin Türkistanı hükümetinin başkan yardımcısıdır ve bundan önce resmi görevlerde uzun yıllarca tecrübeleri vardır.

Bu yılın ilk günlerinde, Srinagar'da sayıları 300'ü bulan Kazaklar, Komünist saldırganlık karşısında anayurtlarını kaybettiler ve uzun bir sığınma yolculuğuna başladılar. Yazın sonlarında, Tibet dağlarında aylarca dolaştıktan sonra Keşmir'e varmaya başladılar.

Şu anda Srinagar'da bulunan 300 Kazak'ın yanı sıra Tibet-Keşmir sınırında vize bekleyen 40 aile de bulunuyor. Seraisafa Kadal olarak bilinen Srinagar'daki kamp zaten kalabalık, tahminen 200-205 kişi olduğu tahmin edilen kişi için başka ve barınma konusunda tamamen yetersiz.

Kazaklar göçebe insanlardır ve hayvanlarıyla ve bir yerden bir yere taşınmaları gerekir. Doğal olarak, özgürlük yolunda savaşırken bunları da yanlarında getirmeye çalıştılar. Yolda onlara saldıran Komünist çeteye çok şey kaybettiler, ancak hatırı

sayılır sayıda hayvan ve diğer dünyevi mallar yolculuktan sağ çıktı ve Kazaklar şimdi en azından kendileri için kurmayı başardıkları yeni bir hayata başlıyorlar.

Bir süre Hindistan Komitesine başvuruldu, ancak herhangi bir ev verilmedi. Daha sonra Türk Hükümeti, bir miktar araziyi paylaşırma ve yardım etme arzusunu dile getirdi, ancak henüz boş arazi olup olmadığından emin değil. Kendisinden isteyen herkese sığınma sözü veren ulusal Müslüman dininin bu ikinci yarı yardım vaadi. Son zamanlarda, Hindistan'dan toprak konusunda resmi olmayan bir yardım konuşuldu, ancak kesin bir şey vaat edilmedi.

Mehmet Emin Buğra para hediyelerinin en büyük yardım olacağını düşünüyor, gelecek ay giysi, yiyecek ve odun siparişi veriyor. Türk veya Hint hükümetlerinin yardım etmeye karar vermesine rağmen, barınma, yiyecek ve giyecek ile seyahat masraflarının sağlanması için hala paraya ihtiyaç duyulacağına dikkat çekti.

Kasım ayı sonlarında Bay Buğra, muhtemelen yardım için malları taşımak için Türkiye'ye gidiyor - gerçi pek bir şey söylemedi.

İkinci Bölüm:

Çin Türkistan'ının eski Mali İşler Müdürü Canımhan Hacı'nın oğlu General Delilhan Hacı ile yapılan ropörtaj.

Bayan Percy, General Hacı tarafından diğer Kazak liderlerinin çoğuyla birlikte odasında kabul edildi. Hepsi yerde kilimlerin üzerine oturur.

General Hacı, Buğra Bey'in asistanı olan Türkistanlı genç bir tercüman aracılığıyla konuştu. General mont ve iyi kesimli bir üniforma giymişti. Aşağıdaki hikâyeyi anlatarak kültürlü ve iyi ayarlanmış bir sesle konuştu (Bay Buğra'nın zaten öne sürdüğü noktalar burada atlanmıştır)

Çin Türkistan'da, 20.000'i komünizme karşı savaşan orduda olan yaklaşık bir milyon Kazak var. Bu 20.000'den bazıları hala Türkistan'da hem de Tibet'te savaşıyor. Diğerleri öldürüldü ve küçük bir grup güvenliğe giden yolu buldu ve Keşmir'in korunması altında Srinagar'a geldi. Burada üç yüz erkek, kadın ve çocuk Keşmir hükümeti tarafından kendileri için ayrılmış yirmi odada yaşıyor.

Üçüncü Bölüm:

Srinagar'da gözlemler

Mrs. Percy Kazak kampını ziyaret etmeye davet edildi ve oradaki durumla ilgili aşağıdaki notları paylaştı.

Kampta bir odada yaşayan ve uyuyan üç ila on altı kişi buldum. Ancak bu durum, sanıldığı gibi Kazaklar için sakıncalı değildir. Hatta bütün ailelerin, deve derisinden yapılan büyük çadırlarda, göçebe bir şekilde yaşamaları âdettendir. Bu çadırlardan ikisi, ilginç bir şekilde, bir sığınak olarak hizmet etmek üzere kampın yerleşkesine kurulmuştu. Yaklaşık on dört fit kare ve merkezde sekiz fit yüksekliğe sahipler, bir şekilde bir iglo gibi şekillendirilmişler.

Kazakların çoğunun yaşadığı odalar neredeyse bomboştu, ama şaşırtıcı derecede temiz ve sadeydi, aynı şartlar altında yaşamak hiç kolay değildir.

*Kamptaki üç yüz kişiden kırkının çocuk olduğu yaklaşık üçte birinin dışarıda verandada yaşadığını ve temizlik yaptığını gördüm. Böylece yüksek dağlık bir ülkede soğuk yüksek havaya acımasızca maruz kaldılar. Daha da kötüsü, sıcaklıklar önümüzdeki aylarda düşecek. **(belge silik)** özgürlük mücadelesinde hayatını kaybedenlerin **(belge silik)** ve çocukları talihsiz insanlardı. İçlerinde yaşam ve uyku alanı olanlardan kuşkusuz her yönden daha kötüydüler. Rahatsız ve yetersiz giyinmiş görünerek, çok parlak güneş ışığında bir araya geldiler; yine de insan, ışığın soğğunun kompakt bedenlerinde hâlâ varlığını sürdürdüğünü hissediyordu ve yüzleri kaba ve küstah görünüyordu.*

*Bir odada, Tibet-Keşmir sınırında komünistlere karşı verilen mücadele sırasında doğduğu söylenen yirmi günlük küçücük bir ahşap beşik tutuyor. Her tarafta kara gözlü, yuvarlak yüzlü, yüz tanesi okula gidecek yaşta çocuklar vardı. Kazaklar sadece çocuklarına değil, kendilerine de eğitime aç görünüyorlardı. Liderlerden biri, yaşlı bir adam, **(belge silik)** den yardım alma ümidinden söz ederken hem eğitim hem de yeni bir ülkede hayata başlamaya yetecek kadar. Halkının işleri Amerikan tarzında yapmayı öğrenmesini istedi.*

Dördüncü Bölüm: İrtibat

*1. Mohammed **(belge silik)***

2. Heri Villa, Lalmendi Park

Srinagar, Kaşmir

Bay Buğra 2 hafta içerisinde Türkiye'ye gitmeyi planlıyor, fakat Yeni Delhi'den geçip Amerikan konsolosluğuyla görüşecek.

3. Gulam Muhammed Bay

Bölge Başkanı

Türkistan Göçmen Komitesi

Serai Sefa Kadal

Srinagar, Keşmir.

Bu adamın irtibat kişisi olmasına karar verildi”⁷.

Bu insanların bir odada ortalama 15 kişi kalması, kampın bu insanların barınması için oldukça yetersiz olduğunu kanıtlamaktadır. Kazaklar çadırda yaşamaya alışkın bir millettir. Bayan Percy’i karşılarken yere serdikleri kilimlerin üzerinde oturmaları geldikleri yerin kültürünü burada da devam ettirmelerine güzel bir örnektir. Aynı şekilde bu zorlu koşullar altında dahi odalarının temiz ve sade olmasında yaşadıkları kötü koşulların onların benlikleri üzerinde etki etmediğinin göstergesidir. Ayrıca Bayan Percy’nin notlarından bu insanların Hindistan Hükümetine bir ev yardımı konusunda başvurduklarını ancak bir sonuç alamadıklarını anlıyoruz. Aynı zamanda Türk Hükümeti’nin de onlara yardım etme isteklerinin olduğunu dile getirdiğini ancak henüz bunun gerçekleşmediğini görüyoruz.

Bu raporda Bayan Percy’in bir yandan Kazaklara yardım edilmeyi hak ediyorlar derken diğer yandan da onların yaşam koşullarını çokta kötü bulmadığını hatta onların bu türden bir yaşama alışık olduğunu anlattığı görüyoruz. Bayan Percy için bir nevi duygu karışıklığı yaşıyor diyebiliriz. Delilhan Hacı’nın 20 odada 300 insan birarada yaşıyor sözü bile durumun vehametini ortaya koymaktadır. Bayan Percy her ne kadar Kazakların böyle şeylere alışkın olduğunu düşünse de bu durum kimin açısından bakılırsa bakılışın kötüdür. Kazaklar Türk yüz şekli olarak yuvarlak yüzlü çekik gözlü

⁷ **EK. 18** NARA (6PSinkiang, 18 Kasım 1951).

insanlardır. İklim şartlarının sert bir ifade verdiği bu insanların yüzlerini Bayan Percy'in kaba ve küstah olarak tanımlaması bu sebepten olmalıdır.

Geçmişte zengin olan bu insanlar artık yardıma muhtaç bir halde yaşıyorlardır⁸. Bir gün yardımlar kesildiğinde ne yapacağız endişesi taşıyorlar, lisan bilmiyorlar ve onların çalışabileceği bir iş sahaları yoktur (Oraltay, 1978. 270). Bu misafirhanede öyle zor şartlar altında yaşamışlardır ki, Delilhan Canaltay'ın Amerikalı Konsolosa yardım etmesi için yazdığı 28 Ocak 1952 tarihli mektubunda anlattığı halleri çok üzücüdür.

Bu sırada Hüseyin Teyci Urumçi'deki Amerikan Konsolos Yardımcısı Douglas Mackiernan'ın yolda öldürülmüş olduğundan habersiz 23 Ocak 1952'de Hall Paxton'a bir mektup yazar: *“Bununla birlikte, özgür dünyaya yerleşmesi beklenen Bay Mackiernan hakkında herhangi bir haber duymaya çok hevesliyim. Onu beş ay boyunca tek misafirim olarak ağırlama şansını yakaladığım konutum olan Gas-kul'da ağırlamak için elimden gelenin en iyisini yaptım”*⁹. Bu mektubuna cevaben de 11 Şubat 1952'de *“Bay Mackiernan ile ilgili haberler üzüntü verici. İki yıl önce baharda Kızıllardan kaçarken Tibet Sınır Muhafız birliklerince kim olduğunu bilmediğimiz birliklerce öldürülmüştür. Bu olay sizin misafirperverliğinizden ayrıldıktan sonra oldu. Bu talihsiz olayla ilgili olarak bir gün yetkili kişileri görevlendirmeyi ummaktayız”* diye bir mektup almıştır¹⁰. Burada yaklaşık 300 Kazak göçmenin başı olan Hüseyin Teyci'nin Mackiernan'a yaptığı yardımdan hala yararlanıp yararlanmayacağını öğrenmek isteğini seziyoruz.

“KOPYADIR

Bay J. Hall Paxton

Amerikan Konsolosluğu

⁸ Bu dramı yaşamış olan insanların anlattıkları içler acısı bir hal olmasına rağmen bu noktada Yeni Delhi Amerikan Büyükelçiliği Coğrafya Ateşesinin eşi Bayan Percy'in resmi olmayan soruşturmasından ilginç bir nota değinmek istiyoruz. *“Kazaklar göçebe bir halktır ve hayvanları, paraları ve kişisel eşyalarıyla bir yerden bir yere dolaşmaya alışmışlardır. Doğal olarak, özgürlük yolunda savaşırken bu malları yanlarında getirmeye çalıştılar. Yolda onlara saldıran Komünist çetelere çok şey kaybettiler ancak hatırı sayılır sayıda hayvan ve diğer dünyevi mallar yolculuktan sağ çıktı ve Kazaklar artık kendileri için kurmayı başardıkları yeni hayata en azından bir başlangıç yaptılar”*. NARA (6PSinkiang, 18 Kasım 1951).

⁹ **EK. 19** NARA (350. 4, 23 Ocak 1952).

¹⁰ **EK. 20** NARA (130. 4, 11 Şubat 1952).

Sayın Beyefendi;

En saygılarımla, nazik mektubunuzu aldığımı söylemek için yazıyorum ve beni unutmadığınız için teşekkür ederim, bu yüzden ben de iyilik ve her şey için nezaketinizi unutmayacağım.

*Sadece benim şahsımla bağlantılı dört tane (**belge silik**) takip talebim var. Umarım onurunuz onları derinden ele alır.*

1) Etrafımda pek çok acı var, yani anavatanımın gidişi, makamımın gidişi, ana babamın ölümü ve sefalet. Bütün bu talihsizlikler benim elimde ve ben bunların altındayım. Üstelik bu şartlar altında komünistlerin elinden nasıl kurtuluruz diye derin düşünceler içindeyim. Umuyorum ki, bir ulusun hizmetkar ve yöneticisi olan bir adam şu anda kötü durumda ve bir dilenciden daha iyi olmayan bir konuma sahip olmasına, merhametle bakacaksınız. Keşmir Hükümeti bana yardım etmeseydi durumum daha da kötü olacaktı. Şimdi umarım şahsıma ayrı ayrı ve özel olarak yardım edersiniz ve kişisel harcamalarım için Llydies Bank, Sprinager aracılığıyla bana bir miktar yardım gönderirsiniz, bu nezaket için çok minnettar olacağım.

2) İşbirlikçilerim Bay M ve Bay B, anavatanlarına gidip gitmediklerini bilmiyorum, lütfen beni bilgilendirin.

3) Keşke ailemle birlikte ana vatanıma geri dönebilsem, lütfen bu konudaki istişarenizi bana bildirin. Yukarıda bahsi geçen vasiyetimle ilgili fikrin nedir bana yaz. Biliyorsun ki param kalmadı ve şu anda en fakir adamım. Anavatanıma dönerken yol ve ulaşım masraflarını sunamam. Anavatanıma dönmem mümkün olursa, bana ne gibi yardımlar yapabileceğinizi lütfen bir an önce bildirin.

4) Nazik mektubunuza “Umudu terk etmeyin” yazdığınızı, artık umudumu terk etmeyeceğimi size bildirebilirim. Her konuda çok nazik bir şekilde yardımcı olacağınızdan eminim.

Lütfen karımın eşine en içten selamlarını ilet.

Beklenti içinde teşekkür ederim.

Saygılarımla.

Hacı Delil Han
General Delil Khan Hacı Kampı
Serai Safa Kadal, Srinagar.
28/01/1952”¹¹.

Delilhan Canaltay, Canımhan Hacı'nın oğludur ve o bir toplumun lideri konumundadır. Mektubunda bir dilenciden farksız konumdayım diyerek, bir yabancından kendi ailesi için ve onunla bu hürriyet yolculuğuna çıkan dava arkadaşları için yardım istemesi çok üzücüdür. Bu insanların bu yolculuktan bekledikleri elbetteki önce canlarını kurtarabilmek olmuştur. Ancak yarı aç yarı tok, hiçbir gelecek hayali kuramadan bir odada 15 kişi kalan, yarınının ne olacağından şüpheli bu insanlar gerçekten çok çaresiz durumdadır. Yolculukları boyunca açlıkla, soğukla, hastalıkla, ölümlerle, korkuyla mücadele etmişler ancak geldikleri yerde de sefalet ve çaresizlik peşlerini bırakmamıştır. Karınlarını bugün yardımlarla doyursalarda yarın ne olacağı şüphelidir. Yine Delilhan Canaltay'ın bunca sıkıntı sonrası Hindistan'a gelmiş olmasına rağmen Doğu Türkistan'a geri dönmek fikrinde olması da ilginçtir. Bu bize şunu göstermektedir ki açlık, sefalet ve sıkıntılar o kadar fazladır ki Komünist Çin'in vatanına döndükten sonra kendisini rahat bırakmayacağını bildiği halde Doğu Türkistan'a geri dönmeyi dahi göze alması bu insanların içinde buldukları sıkıntının fazlalığını gözler önüne sermektedir.

Amerikan Büyükelçiliği'nden beklenen maddi yardım geldiğinde Delilhan Canaltay bir cevap mektubu yazar:

“Bay: J. Hall Paxton
Amerikan Konsoloslugu
İsfahan, İRAN

Sayın Bay,

Nazik mektubunuzu aldık ve tüm Kazaklar nezaketiniz ve çaresiz Kazakları unutmadiğiniz için çok müteşekkir. Mütevazı bir mektup gönderdim ve umarım bunu almışsınızdır. Biz Kazaklar, sadık yardımınızı asla unutmayacağız ve şefkatli

¹¹ **EK. 21** NARA (350.1, 28.01.1952).

kalplerimizle refahınız ve uzun yaşamınız için dua ediyoruz. Lütfederek Türkistan Mülteci Komitesi aracılığıyla tüm Kazaklar arasında dağıtılan bir miktar gönderdiniz. Şu anda Srinagar'da toplam 288 Kazak var. Söz konusu meblağ aralarında eşit olarak dağıtıldı. Erkek-kadın, yaşlı-küçük, zengin-fakir herkes gönderdiğiniz meblağ kadar eşit pay almış olup, bunların listesi Türkistan Mülteci Komitesi aracılığıyla bilginize sunulmuştur.

Gelecekte, bize biraz daha yardım etme nezaketinde bulunmanız için önemli bir ricada bulunabilirim. Lütfen bunu doğrudan adresime gönderin, eğer mümkün değilse, komisyona miktarın Kazakların yeni gelenlerine devredilmesi için tam talimat verin ve o zaman da buna göre bilgilendirebiliriz. Talebimin nedeni, yaklaşık on beş yıl önce gelmiş biz yeni gelenlerin ihtiyaç duyduğu kadar ihtiyaç duymayan eski bir mülteci partisinin olmasıdır. Bu nedenle komitenin bunu çok iyi bilmesi gerekir. Miktarı bir kişi aracılığıyla temin ederseniz, o kişi de meblağın kendisine bırakılacağı sizin tarafınızdan yönlendirilebilir. En eski mülteci partisine yanlılıkla meblağı teslim etmesin diye.

En azından biz aciz Kazaklar, bir kez daha şu anda içinde bulunduğumuz sıkıntılarımıza ve kötü durumumuza merhamet etmenizi rica ederiz.

Bizim adımıza zahmet ettiğiniz için teşekkür ederiz.

28/01/1952

Biz

en içten dileklerle

Kazaklar

Kamp Sari Safa Kadal Srinager

*Hacı Dalil Han*¹².

Daha evvelde belirttiğimiz gibi buraya Çin zulmünden kaçıp gelen ilk Doğu Türkistanlılar onlar değildir. Daha evvel gelmiş olanlar geçen yıllar içinde bir şekilde iyi kötü düzenlerini kurmuşlardır. Fakat yeni gelen kabile yolda hayvanlarını

¹² EK. 22 NARA (No: 350.4,28.01.1952).

kaybetmiş, çalışacakta bir işleri olmadığından ekonomik olarak zordadır. Delilhan Bey'in isteği bu bakımdan akla yatkın görünmektedir. Velhasıl Delilhan Canaltay'ın bu isteği kabul görmüş ve şubat ayında tekrar maddi yardım gönderildiğinde yanına şu mektubu ilıstırmışlerdir;

“Amerikan Konsolosluğu

18 Şubat 1952

İsfahan, İRAN

Sayın Abaidullah Efendi:

Türkistanlı mülteciler için Yeni Delhi'deki Amerikan Büyükelçiliği aracılığıyla gönderdiğimiz küçük katkımızın alındığına dair 28 Ocak'ta mektubunuzu aldığım için mutluyum. Daha fazlasını veremediğimiz için üzgünüz ve ihtiyacınız için tüm faydalı yardımları aramaya devam edeceğiz.

Gelecekteki Amerikan katkılarının, muhtemelen başka gelir kaynakları olduğundan, daha önce kendi çıkarları için ayrılanlara verilmek yerine, Kızıl egemenliğinden kaçmak için Türkistan'ı terk eden son mültecilere yardım etmeye ayrılmasını önermek isterim.

Saygılarımla,

J. Hall Paxton

Abaidullah Efendi,

Türkistan Mülteci Komitesi

Serai Safa Kadal

Srinagar Keşmir Hindistan”¹³.

¹³ **EK. 23** NARA (350,4, 18.Şubat.1952).

Urumçi eski başkonsolosu J. Hall Paxton'un mültecilerle bu yazışmalarda aktif rol oynadığını görüyoruz. Doğu Türkistan'da geçirdiği uzun vakit sonucu toplum liderleri ile münasebetini koparmayan Paxton görüldüğü kadarıyla onlara en çok yardımcı olmaya çalışanlardan biridir. Türkistan mülteci komitesine yardım yollarken yazdığı bu mektupta işe yaramış, Delilhan Bey'in isteği gerçek olmuş, artık maddi yardım son gelen mülteçiler arasında dağıtılmaya başlamıştır.

Urumçi Eski Başkonsolosu J. Hall Paxton ile yardımlar konusunda görüşen yalnızca Delilhan Canaltay değildir. Kazak liderlerinden Kali Bey Alibek) ve Hamza Efendi de kendisi ile mektuplaşmıştır.

“Bay J. Hall Paxton'a

ABD BÜYÜKELÇİLİĞİ, TAHRAN

A.P.O. 2058 Posta Müdürü

New York

Saygın Efendim,

Umarız bu mektubumuz sizi en iyi şekilde bulur. Allah sağlık, sıhhat ve afiyet versin, tüm görevlerinde başarılar nasip etsin. Sana defalarca mektup göndermek istiyordum ama adresimiz olmadığı için bunu yapamadım. Umarım beni affedersiniz. Haziran 1949'da Delil Han Hacı'nın refakatindeyken sizi görme şansım oldu. Anavatanımızda komünistlerin saldırısının yöneldiği durumu size tam olarak bildirmiştik. Umarım tüm bunları hatırlıyor olmalısınız.

1949 yılında General Wang Sleeing Yewan komutasındaki komünistlerin, 50.000 komünist asker ve 500 tank eşliğinde Çin Türkistanı'na savaş açmaları ve zorla işgal etmeleri çok üzücü.

Burada Çin Türkistan Kazaklarının komünistlerin saldırılarına karşı uzun süre yiğitçe savaştığını ve savaşırken çok sayıda insanı feda etmek zorunda kaldığımızı belirtmekte fayda var. Dışarıdan yardım alamayınca da şifa için anayurdumuzdan kaçmak zorunda kaldık ve sığınmak için Hindistan'a doğru yol aldık. Öldürülen veya tutuklananlar arasında Osman Batur ve Canım Han Hacı'da var.

Anavatanına Lahsa üzerinden ayrılan Bay Hecalion (Urumçi'deydi) hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Sağlığı ve güvenli yolculuğu açısından lütfen samimi bilgi veriniz.

Komünistlerin elinden çektiklerimizi burada kısaca anlatmak mümkün değil. Yaşadığımız sıkıntıları unutmayacağız. 1951'de komünistlere karşı açık alanda yaklaşık 5 ay aralıksız savaştık ama silahımız olmadığı için eninde sonunda teslim olmak zorunda kaldık ve sonuçta dost ve akrabalarımızı kaybettik. Sonunda Ladak sınırına ulaşmayı başardık.

Bu kasvetli dünyayla geçinecek parası olmayan 340 kadar Kazak mülteciyiz. Şu anda Hindistan ve Keşmir Eyaleti hükümetlerine sığınıyoruz.

Amerika'dan aramızda dağıtılmak üzere 300 dolar göndermenizden memnun olduk. Bu miktarın kendi aramızda eşit olarak dağıtıldığını size bildirmekten memnuniyet duyarız. Bu nedenle, özellikle Kazak 340 üyesi mültecilerden bu yardım için en içten teşekkürlerimizi lütfen kabul edin.

Son olarak iyi niyet mesajlarımızı herkese iletmenizi rica ederiz. İyileşmemiz için yardım göndererek bizi hatırlamanızı rica ediyoruz. Sizden bizim için pratik bir iyilik yapmanızı ve bizi daha fazla endişe ve başka dertlerle yüzleşmekten kurtarmanızı rica ediyoruz.

Sonunda, lütfen bizi her zaman bilgilendirmenizi rica ediyoruz.

Sevgi dolu dostlarınız.

Kali Bey ve Hamza

Kazak Liderler

Şu anda Seral Safakadal No:20

Srinager, Keşmir

13/03/1952 Tarihli”¹⁴.

Diyerek Paxton'a vaziyetlerini anlatmışlar, yardım talep etmişlerdir. Bu insanların vatanlarını terketmelerinin sebebi canlarını kurtarmak değildir. Onlar dillerini, kültürlerini, varlıklarını koruyup kurtulabilmek için göçmek zorunda kalmışlardır. Komünistlerin onlara reva gördüğü ezayı arkalarında bırakabilmek için bu umut

¹⁴ EK. 24 NARA (6PSinkiang, 13 Mart 1952).

yolculuğuna çıkmışlar ancak geldikleri yerde de sıkıntılarını son bulmamıştır. Alibek ve Hamza Efendi de dertlerine bir nebze derman olsun diye çaresizce başkalarından yardım ummuşlardır. Onlar bu mektupta kendilerine yapılan yardımın miktarını açıkça yazmış olmalarına rağmen Delilhan Canaltay'ın yazdığı mektupta bundan sadece para yardımı diye bahsedildiğini gormekteyiz. Ayrıca mektubun bir diğer önemli özelliği Canım Han Hacı ve Osman Batur'un ölümlerini bildirmesinden gelir. Alibek Hâkim kafilesi sınıra girerken komünist olmakla suçlansa da bu mektupta komünistlere karşı mücadele ettikleri açıktır.

Paxton onlara cevap olarak yolladığı mektupta paranın kendi kişisel paraları olduğundan az olduğunu ancak daha fazlası için çaba verdiğini yazmıştır.

“KOPYADIR

Amerikan Büyükelçiliği

Tahran, İRAN

30/04/1952

Sevgili Kali Bey ve Hamza Efendi:

13 Mart tarihli mektubunuzu aldığıma ve Keşmir'deki Kazak grubunun en son haberlerini sizinle birlikte öğrendiğime sevindim. Sizinle Haziran 1949'da Delil Han Hacı ile tanıştığımı hatırlıyorum. Kazak kuvvetlerinin 1949'da Komünistlere karşı ne kadar cesurca savaştığına dair raporlar duydum. Direnişinizden çok gurur duydum ve alan yetersizliğinden daha uzun süre devam etmenin imkânsız olduğu için zgnm.

Sanırım Bay Mackiernan'ın Ihasse'ye giderken öldürüldüğünü biliyorsunuz. Bu habere çok zldk ve aynı zamanda yurttaşlarınızdan birçoğunun düşmanla savaşırken öldürüldüğünü öğrenmek bizi çok zd.

Son zamanlarda Sinkiang'dan arkadaşlarımıza gönderdiğimiz meblağ için özel minnettarlığınızı ifade ettiğiniz için çok naziksiniz. Kişisel paramız olduğu için daha fazlasını gnderemediğimiz için üzgünüz ama size yardımcı olmak için kendimize küçük bir payımız olsun istedik ve bu kadar çok kişiye eşit olarak dağıtıldığı için mutluyuz.

Sinkiang'dan ayrıldığımdan beri, orada tanıdığımız arkadaşlarımızı asla unutmadım ve diğer insanların ilgisini Keşmir'deki mültecilere yardım etmeye çekmek için çok zaman ve çaba harcadım. Yiyecekleri ve ihtiyaçları için önlem alındığını duyduğuma her zaman memnun oldum. Umarım yakın gelecekte tüm mültecilerin kalıcı olarak bir yere yerleştirilmesi için bazı planlar yapılabilir. Bu kadar çok insanın sorunuyla ilgilenmesi cesaret verici ve Yeni Delhi'deki Amerikan Büyükelçiliğinin refahınız hakkında bilgi verdiğini biliyoruz.

Biz burada İsfahan'da işimizden keyif alıyoruz. Buradaki insanlar bize çok sıcak davrandılar. Yine de kendi ülkenizi sevgiyle anıyoruz ve bir gün oraya geri dönüp tekrar yaşayabileceğimizi umuyoruz.

Lütfen bize gönderebileceğiniz her türlü haberi zaman zaman yazın ve size yardımcı olmak için yapabileceğimiz bir şey varsa sizin için elimizden gelenin en iyisini yapacağız.

Saygılarımla

Kali Bey ve Hamza Efendi

Kazak Liderler

Seral Safakadal No:20

Srinager, Keşmir

Hindistan”¹⁵.

Bu insanların yalnızca paraya ihtiyacı yoktur. Onlar çok zorlu yolları hayatlarını tehlikeye atarak aşmışlar, bu zahmetli yolculukta pek çok sevdiklerini kaybetmişlerdir. Sınıra geldikleri zaman sevinçlerin en büyüğünü yaşamışlar, sanki artık onları bekleyen hayat çok kolay olacakmış hissine kapılmışlardır. Ancak onlar artık yeri yurdu olmayan birer mültecidir. Her adımda evlerini, geride bıraktıkları dostlarını, kaybettikleri yakınlarını, vatanlarını özleyeceklerdir. Onların kamp hayatlarında yalnızca paraya değil aynı zamanda gelecek güzel günlerin umuduna ihtiyaçları vardır.

¹⁵ **EK. 25** NARA (350,4, 30 Nisan 1952).

Bu mektupların bir önemli özelliği de onların her satır arasında umut arayışıdır. Paxton’unda onlara yazdığı mektuplarda onları teselli etmeye çalıştığını görebiliyoruz.

Gayretullah o günlerde ‘Nan-ı Kebap’ diye tabir edilen simit satmaya çalışmış, birkaç ay sonra Toprak Mahsulleri olan bir dairede altı ay kadar çalışmış, hatta çuval taşıyamayacak kadar küçük olduğundan ona çuvalları yamama işi verilmiştir. Kafilede elinden iş gelen diğerleri tagari adı verilen leğenleri imal edip satmışlar, bir kısmı bitpazarından elbise alıp satmışlardır. Onları ahlaklı insanlar olarak bilen Keşmir halkı mal alacakları zaman Türkistanlılarla pazarlık dahi etmeden söylenen fiyattan almışlardır (Gayretullah, 1977: 148). Alibek Hâkim bir yardımı olabilir düşüncesi ile Türkistanlıların içinde bulunduğu vaziyeti anlatmak için Delhi’deki Amerikan Elçisine bir mektup yazmış, 20 Kasım 1952 tarihli Chester Bowles imzalı bir cevap almış ve Dünya Kiliseler birliğinin yardım edeceğini öğrenmiştir (Oraltay, 1978: 271). O sıralarda İsfahan’a büyükelçi olarak giden Amerikalı J. Hall Paxton, 29 Mart 1952’de Delilhan Canaltay’a bir mektup yazmış ve sizin için isteklerinizi Amerikan makamlarına iletim demiş, bir de aralarından bazıları için Amerika’da bazı eğitim kurumlarında okumak için burs şeklinde bir şeyler ayarlayabileceğini mektubunda şu şekilde ifade etmiştir:

“Sevgili Delil Han Efendim

İsfahan/İRAN

29 MART 1952

29 Şubat tarihli mektubunuz birkaç gün önce geldi. Grubunuzun Amerikan kaynaklarından önemli ölçüde yardım alması çok iyi bir haber. Bunlardan herhangi biri kaçıyorsanız bu yana yaşadığınız zorluklara duyduğum sempatiden dolayı olduysa memnun olurum, zor Amerikan çıkarlarını çok fazla geliştiren özgürlük yaşam standartlarınız ve davalarınızı sunarken Yeni Delhi'deki Büyükelçiliğin faaliyeti nedeniyle bunu düşünmeye meyilliyim.

İngilizcedeki ilerlemenizi de duymak güzel, umarım bu sizin için yararlı olacağı için çalışmaya devam edersiniz. Birkaç arkadaşıma, sizin ve birkaç kişinin Amerika Birleşik Devletleri'ne ziyaret için gitmeniz için düzenlemelerin yapılmasını talep ettiğinizi bildiriyorum. Belki grubunuzdan bazıları için Amerika'daki bazı eğitim

kurumlarında okumak için burs şeklinde bir şeyler yapılabilir. Ancak üzgünüm, hayır, ben İran'a atandım ve şu anda Hindistan'dasınız, yapabileceğim tek şey, mümkün olan her ülke için başka yerdeki Amerikalı yetkililere isteklerinizi iletmek. Yeni Delhi'deki ofisin sorunlarınıza büyük ilgi gösterdiğini bildiğimden, gelecekte bu konularda Srinagar'daki kampınıza gelen Amerikan büyükelçiliği ile doğrudan veya Amerikalı ziyaretçiler aracılığıyla iletişim kurmanız muhtemelen daha etkili olacaktır. Ancak bu planlardaki gelişmeler hakkında bana yazmaktan çekinmemenizi istiyorum.

Ayrıca, Fornosa ziyaretiniz hakkında Büyükelçiliğe danışmanızı öneririm, çünkü oraya gitmeniz mi yoksa Srinagar'da kalmanızın mı daha iyi olacağına dair bir yargıya varmak için yeterli bilgim yok.

*General Delil Han Hacı
Camp Sarai Safa Kadal
Srinagar Keşmir
Hindistan*

2) Adresimdeki herhangi bir değişiklikten sizi haberdar etmekten geri durmayacağım ve size nereden ulaşabileceğimi bildirmeye devam edeceğinize güvenin.

Karım size en içten selamlarını iletiyor ve kendisinin ve çocuklarınızın iyi olduğunu umuyor.

İçtenlikle

*J. Hall Paxton*¹⁶.

Türkistanlıların ihtiyaçlarını tespit maksadıyla gelen Mr. Donald E. Rugh hemen yardıma başlamış, önce un, yağ, et gibi gıda yardımı yapılmasını sağlamış, ardından iş sahası olsun diye onlara nakit desteği sağlayıp Türkistan keçesi yapın tavsiyesinde bulunmuştur. Bu esnada doktorasını Kazak örf ve adetleri konusunda çalışma yapan Milton Clark'da aralarına girmiş onlara İngilizce öğretmeye başlamıştır (Oraltay, 1978: 271).

Türkistanlı göçmenler için Keşmir yalnızca bir dinlenme yeridir. Kendilerinin de yazdıkları mektuplarda Hindistan ve Pakistan'da çocukları için bir gelecek

¹⁶ EK. 26 NARA (6pSinkiang,320.4).

göremediklerine, isteklerinin ırkdaş ve dindaşları olan Türkiye Cumhuriyeti'ne gidebilmek olduğuna şahit olmuştuk.

3.4. İsa Yusuf Alptekin'in ve Mehmet Emin Buğra'nın Hindistan'a Vardıktan Sonraki Mücadeleleri

İsa Bey Alptekin'in Hindistan'a varınca kızını kaybetmesi gerçekten çok acı verici bir olaydır. Ancak onun şimdi eskisinden daha çok çalışması lazımdır. Hem kızı gibi yaşamını yitirmiş pek çok Türkistanlının rahat uyuması hem de ona umut bağlamış, o güne kadar çok eziyet ve cefa çekmiş halkının haklı davasını dünyaya duyurmak onun görevidir. Alptekin'i Srinagar'ın önde gelen insanları ile tanıştırmak için Şeyh Gazatesi sahibi Ali Muhammet Han, Keşmir Radyosu Muhabiri Muhammet, Hizmet Gazetesi Muhabiri Mekin Lal, İsa Yusuf Alptekin adına bir yemek düzenlemişlerdir. Bu yemekte tanıdığı Keşmir Millî Konferansı'nın Başkâtibi Mevlâna Muhammet Sait Mesudî ile daha sonra tekrar görüşmüştür. Onun vasıtasıyla Albay Ethem Bey, Hacı Muhammet Kasım ve Alptekin, Keşmir Başvekil Muavini Gulam Muhammet'e teşekkürlerini sunmuştur. Aynı zamanda Ladak'a olan uçak seferlerinin arttırılmasını ve oradaki göçmenlerin acilen Srinagar'a getirilmesi isteğinde bulunmuştur. Hacı Muhammet Kasım da göçmenlerin resmi satış ofislerinden uygun ücret ödeyerek alacaklarını sağlayabilmeleri için bir belge verilmesi talebinde bulunmuştur. Daha sonra Keşmir'deki Hindistan askeri kuvvetlerinin Komutan Yardımcısı Serdar Gur Dipsing'e gitmiş ve Ladak'ta kalan muhacirlerin tez vakitte Srinagar'a gelmesine destek olmasını talep etmiştir. Serdar Gur Dipsing, bu isteği onaylamıştır (Alptekin, 2010: 6). Bu arada Mehmet Emin Buğra hava şartlarının kötü olmasından dolayı İsa Bey'in yanına yani Srinagar'a gelememiş hala Ladak'ta bulunuyordur. Milliyetçi Çin Elçiliği'nde çalışan Davut Osman, Çin Elçisi'nin yardım etmek istediğini bildirmiş, 5 Ocak 1950'de Çin Büyükelçisi Lo Calun bir mektup yazarak arkadaşlarının isimleri ve pasaportu olmayanlar için üçer adet resim istemiş, yardımcı olmaya hazır olduğunu belirtmiştir (Alptekin, 2010: 7). Tam da bu vakitlerde Hindistan Hükümeti, Komünist Çin Hükümeti'ni tanımış, Milliyetçi Çin'in Elçisi Delhi'den çıkmak durumunda kalmıştır. Elçi yine de Alptekin'e yardım yapılması için girişimlerde bulunacağı sözünü vermiş ve Kuomingtang Yönetimi Doğu Türkistan Hükümeti'nde çalışmış kişilere 150'şer rupi, diğerlerine dağıtılmak üzereyse 3.000 rupi yollamıştır (Alptekin, 2010: 7-9).

18 Ocak 1950'de İsa Bey, Amerikan Büyükelçisi Loy Handerson ile Delhi'de görüşmüş, onlardan yardım talebinde bulunmuştur. 19 Ocak'ta ise Çin Elçiliğinde memurluk vazifesi yapan ve Müslüman Çinli biri olan Bedrettin Hay vasıtasıyla Keşmir'in Hindistan'daki Ticaret Vekili Hoca İhsanullah Beyi ziyaret etmiş, ondan Keşmir Hükümeti Başbakanı Şeyh Abdullah ile kendisini buluşturmasını istemiştir. Yine o gün Pakistan'ın Hindistan'daki Yüksek Komiseri İsmail Bey ile görüşüp sonradan gelecek muhacirler ve hemşerileri için de yardım talep etmiştir. 25 Ocak'ta Amerikan Büyükelçisini tekrar ziyaret ederek çektikleri sıkıntıları anlatmış, Amerikan Hükümeti ve BM'nin yardımda bulunmasını ve hicret edenlerden bazı çocukların Amerika'da Hükümet tarafından okutulmasını talep etmiştir (Alptekin, 2010: 10-11).

28 Ocak 1950 tarihinde Keşmir Hükümeti Başbakanı Şeyh Abdullah ile görüşen İsa Bey hala Ladak'ta bulunan muhacirlerin Srinagar'a getirilmesini rica etmiş, Nehru ile görüşmesinin sağlanmasını istemiştir. Şeyh Abdullah muhacirler meselesi ile yakından ilgileneceğini söylemiş, aynı gün Türkiye'nin Hindistan Büyükelçisi Ali Türkgeldi ile bir buluşma gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede talepleri şöyledir:

“1. Mümkün olduğu takdirde bize yapmış oldukları yardımlar ve iyilikler için Hindistan ve Keşmir Hükümeti'ne Türkiye adına lütfen teşekkür edilmesini ve muhacirlere yapılacak yardımın arttırılması için tavsiyede bulunulmasını,

2. Türkiye Hükümeti'nin Keşmir'e iltica eden muhacirleri iskânlı göçmen olarak kabul etmesini,

3. Türkiye Hükümeti'nin muhacir çocuklardan bir kısmını okutmasını ve muhacirlere maddî yardımda bulunmasını” istemiştir (Alptekin, 2010: 13-14).

Ne yazık ki Türkiye'den bu günlerde olumlu bir cevap alamamışlardır. Hatta Buğra ve Alptekin bu dönemde Irak, Mısır ve Afganistan'dan da yardım istemiş ama hiçbir sonuç alamamışlardır (Bakır, 2005: 98).

Aslında bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Arşivindeki belgelere göz attığımızda soydaşlarımızın Türkiye'de yaşaması gerektiği hususunda yazışmaların yapıldığını ancak uygun şartların oluşmasının beklendiğini görmekteyiz. Hindistan ve Pakistan Devletleri arazisine iltica eden soydaşlarımızın sık sık Karaçi ve Yeni Delhi

Büyükelçiliklerine başvurup anavatana yerleşmek isteklerini ifade ettiklerini görmekteyiz¹⁷.

9 Şubat 1950 tarihinde Karaçi ve Yeni Delhi Büyükelçiliklerine ait bir telgrafta: *“Sinkiang’dan yaklaşık 500 Türk-Müslüman mülteci şimdi Leh, Srinagar ve Hindistan’da. Daha fazlası gelebilir. Türk Hükümeti’nin bu mültecilerin tamamını veya bir kısmını Türkiye’ye yerleşmek üzere kabul ettiğinin gayri resmi olarak belirlenmesi isteniyor”* denilmektedir¹⁸.

Görüyoruz ki Pakistan ve Hindistan, Doğu Türkistanlı mültecilerin Türkiye tarafından bir an evvel kabul edilmesini istemektedir. Bunun haberini bir an önce alma isteği de uygulayacakları göçmen politikası için gerekli olmalıdır. Onlar da bu dönemde İngilizlerin elinden yeni kurtulmuş, istikrarlı bir sistemleri olmayan kısaca kendi kendine ayakta kalmaya çabalayan iki devlettir. Yeterince fakir bir halka sahiptirler ve göçmenler için yaptıkları yardım, bu fakir halk nazarında haklı kırgınlıklara neden olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin göçmen Türk kardeşlerine kucak açması hem bu devletler hem de Doğu Türkistanlı göçmenler için elbette daha iyi olacaktır.

New York Times Gazetesi Güney Asya Temsilcisi Trumbul, 29 Ocak’ta, İsa Yusuf Alptekin ile görüşmüş onun anlattıklarını gazetenin ilk sayfasından yayınlamıştır. Hatta bir Amerikalı bu anlatılanlardan o kadar etkilenmiştir ki muhacirlere 100 rupi yardımda bulunmuştur (Alptekin, 2010: 14). Buğra ve Alptekin’in Amerikalılardan beklediği maddi yardım da ancak bir sene sonra Dünya Kiliseler Birliği tarafından yapılmış, o da daha sonra bölgeye gelen Kazak Türklerinin işine yaramıştır. Bu arada muhacirlerin belirlediği 12 çocuktan yalnızca dört tanesi Amerika tarafından okutulmuştur. Amerika ne bu insanlara esaslı bir maddi yardımda bulunmuş ne de çocuklarının çoğunu okutmuştur. Hatta İsa Bey bu konuda bir anısını şöyle anlatır: *“Çok sonraları 1970’lerde Amerika seyahatim sırasında; Dışişlerinin Çin masası şefi ile görüşürken bana ‘Bizden ne istiyordunuz?’ dedi. Ben de: ‘Doğu Türkistan-Çin ve Batı Türkistan’ı Rus esaretinden kurtarmakta yardım etmenizi’ dediğimde şef alaylı bir şekilde gülerek; ‘Amerika sizler için Çin ve Rusya ile bozuşmaz’ dedi. Bende şu cevabı vermiştim: Bunu iyi dediniz. Urumçi’deki Rus Konsolosu da bana böyle*

¹⁷ EK. 27

¹⁸ EK. 28 NARA (882.411/2-950).

demişti. Amerikalılar kâğıttan kaplandır. Onlardan sana bir yardım gelmez. Sen yanlış kapı çalyyorsun. Delhi'deki büyükelçinizde bunu ispat etti. Esaslı bir yardım görmedik. Şimdi de siz aynı şeyi söylüyorsunuz” demiştir (Alptekin, 2010: 16).

Delhi'de Nehru ile görüşmeyi başaramayan İsa Yusuf ile Mehmet Emin Beyler, Nehru'nun Keşmir'e geldiğini duyunca Keşmir Başbakanı Şeyh Abdullah'ın evinde Nehru ile görüşmüşlerdir. Burada Nehru'ya sıkıntılarını anlatmış, isteklerini bildirmişlerdir. Daha sonra Hindistan Millî Savunma Bakanlığı'ndan bir heyet gelmiş ve bu heyetle görüşmüşlerdir. İsa ve Mehmet Emin Bey onlara Kızıl Çin'i bizden iyi tanıyamazsınız, onlarla dost olmanız yanlış demişler ancak onlar Nehru'nun büyük adam olduğunu ve politikasının doğru olduğunu söylemişlerdir. Bu heyetten Hindistan'da ikamet istemişler ancak bir sonuç alamamışlardır (Alptekin, 2010: 18).

798 Doğu Türkistanlı¹⁹ Srinagar'da akıbetlerini beklemektedir. Hindistan Hükümeti ikametgâh çıkarmaya yanaşmamış, bir an evvel muhacirlerin ülkeden ayrılmalarını istemiştir. Bunun da nedeni Komünist Çin ile arasını bozmak istemediğindendir. Ne Türkiye ne Mısır ne Irak ne de Afganistan ülkeleri bu muhacirleri kabul etmektedir. Muhacirler çaresizdir, geçinmek mümkün değildir. Bütün tehlikeleri göze alıp yüzlercesi Türkistan'a geri dönmüştür. İsa ve Mehmet Emin Bey kalanlardan bir bölümünü Suudi Arabistan'a göndermeyi planlamıştır. Onları Müniriddin Alemdar ve Abdulahat Türkistan başkanlığında Bombay'a göndermişlerdir. Oraya varan göçmenler, Sabu Sıddık Misafirhanesi'ne yerleştirilmiştir. Ama bu misafirhanede gelen misafirlerin iki haftadan fazla kalması yasaktır ve buraya yerleşenler yer bulma sorunu yaşamıştır. Suudi Arabistan'a gidebilmeleri için ise yol ve “ayakbastı” paraları gerekmektedir. Ama maddi sıkıntı içinde Bombay'a giden Türkistanlılar çok zorluk çekmişlerdir. İsa Yusuf Alptekin, bu durumu çözebilmek maksadıyla New York Times Gazetesi'nin Güneydoğu Asya Temsilcisi Trumbol'un yanına yine gitmiştir. İsa Bey'in Bombay'daki göçmenlerin halini anlatması sonrası Trumbol, durumla ilgili yazılar yazmıştır. Hatta gazetelerde konuya yer verilmesini sağlamış, buradaki Müslümanlar, göçmenler konusuna ilgi duymaya başlamıştır. Göçmenlere yardım için Müslümanlar, Taç Mahal Oteli'nde bir cemiyet kurmuştur. Bu sayede bazı

¹⁹ 54 kişi yolda vefat ettiğinden 798 kişi kalmıştır.

Türkistanlılar Arabistan'a yollanmış, yollanmayanların ise Sabu Sıddık Misafirhanesi'nde durmaları sağlanmıştır (Buğra, 1952: 70).

Daha önce bahsettiğimiz gibi sınıra gelen Kazaklar, İsa Yusuf Alptekinle Mehmet Emin Buğra'ya mektup yazarak onlardan yardım istemişlerdir. Onlarda Amerikan Büyükelçisinden bu Kazaklar için yardım istemişlerdir. Bunun yanında Hindistan Hükümeti'nden de yardım istemişler hatta Dalay Lama'ya isteklerini ulaştırmışlardır. Ancak Hindistan Hükümeti, Kazakları kabul etmek şöyle dursun ülkedeki tüm muhacirlerin gitmesini istemiştir (Alptekin, 2010: 26).

Hindistan Milli arşivinden alınan bir belgede bu Kazakların tamamen insani sebeplerle sığınma isteklerinin kabul edildiği bu insanların hiçbir zaman Jammu ve Keşmir Eyaletine yerleştirilmelerinin amaçlanmadığı hatta Türkiye'ye göç etmek isteyenlere para yardımı yapılarak bir an önce yollanmalarının doğru olduğuna değinilmiştir²⁰.

Sınırdaki bekleyen Kazakların hali oldukça kritiktir. Çin tehditleri bir yandan, sefalet ve hastalık diğer yandan bu insanların umudu her gün biraz daha solmuştur. Polat Turfanî ve İsa Yusuf Alptekin 6 Ağustos 1951 tarihinde Delhi'ye gitmiş, sekiz gün boyunca Kazakların yurda kabul edilmeleri için uğraşmışlardır. Hindistan Hükümeti, Komünist Çin ile ilişkilerini bozmamak için bunu reddetmiştir (Alptekin, 2010: 26). Bunun üzerine İsa Bey: *"Hint halkı, Doğu Türkistanlılar gibi esaretin binbir çeşit dert ve ızdıraplarını yaşayan bir millettir. Eğer Hint Hükümeti bu göçmenleri Kızıl Çin'e iade ettiği takdirde, bu göçmenlerin hepsi kurşuna dizilecektir. Bu haber Doğu Türkistan'da yayıldığı takdirde, onların kalbinde, Hint Hükümeti'ne ve milletine karşı, büyük bir nefret doğacaktır. Bu haber Türk ve İslam âleminde de büyük bir infial*

²⁰ **EK. 29**

JAMMU & KAŞMİR HÜKÜMETİ

Dışişleri Bakanlığı

Hükümet Müsteşar Yardımcısı Hindistan,

Eyaletler Bakanlığı

Yeni Delhi

Ekteki listede ayrıntıları verilen birkaç Kazak mülteci ailesi Türkiye'ye gitmek istediklerini dile getirdi. Eyalet hükümeti onlara sadece insani gerekçelerle sığınma hakkı verdi ve Hindistan hükümetinin kabul etmesi ve bu amaçla gerekli düzenlemeleri yapması şartıyla Türkiye'ye göç etmelerine hiçbir itirazı yok. Gözönünde bulundurulması gereken tek nokta, zor şartlar altında evlerini terk eden bu yabancıların Hindistan'da mahsur kalamayacakları ve yolculuk için gerekli maddi yardımı alabilecekleridir. Sizden bu yönde kendileri için yapılan düzenlemeler hakkında bilgi alınca Hindistan'a girmeleri için gerekli izin verilecektir.

uyandıracak ve Hint Hükümeti'nin şerefi de lekelenecektir. Hint Hükümeti'nin bu meseleyi tekrar gözden geçirmesini rica ederim” demiştir (Alptekin E., 1992: 10). Bunun üzerine Hindistan Hükümeti ilk kafiiledeki 25 kişiyi almayı kabul etmiş, sonra gelenlere ise transit geçiş hakkı vermiştir (Alptekin, 2010: 27). Geriye kalan muhacirler için İsa Yusuf Alptekin, Suudi Arabistan ve Mısır'dan da medet ummuş ancak Mehmet Emin Buğra ona Türkiye'den yardım istemesini Arabistan'ın böyle birşeyi kabul etmeyeceğini söylemiştir. Türkiye ne olumlu ne olumsuz bir cevap vermiştir. Ancak Alptekin yine de bu ülkelere gidip yardım istemekten çekinmemiştir (Alptekin E., 1992: 13).

İsa Bey, 13 Eylül 1951 tarihinde Suudi Arabistan Devlet Başkanı Melik Abdülaziz Bin Suud'un vekili olan Emir Faysal ile buluşmuştur. Sonra Suudi Arabistan Hükümeti Maliye Bakanı Abdullah Süleyman ve İçişleri Bakanı Abdullah Faysal ile görüşmüş ve kendilerine yardımcı olmalarını istemiş, bir de onlardan Devlet Başkanı ile görüştürülmesi ricasında bulunmuştur. 29 Eylül 1951 tarihinde Kraliyet Teşrifat Müdürü Fuat Şakir Bey, Kral Melik Abdülaziz Bin Suud'un görüşme isteğini olumlu karşıladığını haber vermesi sonrası Kraliyet Muhafız Alay Komutanı Cevdet Bey, Melik Abdülaziz Bin Suud'a Alptekin'i sunmuştur. İsa Bey, Komünist Çinlilerden gördükleri zulümleri ve memleketlerinden neden ayrıldıklarını anlatmıştır. Alptekin, Hindistan'ın kabul etmediği ve sınırda bekletilen 100 kadar Kazak muhacirin Suudi Arabistan'a alınmasını talep etmiştir. Kral, muhacirlere yardım edeceğini, Suudi Arabistan'ın her Müslüman insanın vatanı olduğunu ve burada yaşamak isteyebileceklerini, muhacir Müslümanlar için ellerinden geleni yapacaklarını belirtmiştir (Alptekin, 2010: 34).

1951 yılının Ekim ayında İsa Bey bu kez Mısır'a gitmiştir. Mısır'da o günlerde savaş nedeniyle müthiş bir İngiliz aleyhtarlığı vardır. Herkes İsa Bey'e yanlış zamanda geldiniz, bundan iki ay evvel ya da sonra gelseniz insanlara Rus ve Çinlilerin kötülüğünü anlatabilirdiniz ama onlar için şu anda en kötü olarak İngilizleri biliyorlar demişlerdir. Gerçekten de Rus casuslar Mısır'ın her yerindedir ve halktaki İngiliz aleyhtarlığı, komünist dostuluğuna sebep olmuştur. İsa Bey yinede yılmamış ve elinden geldiğince komünist zulmünü duyurmaya çalışmıştır (Alptekin, 2010: 38-39).

Mısır Hükümeti'nden pozitif bir dönüş alamamış olan İsa Yusuf Alptekin 06 Ocak 1952 tarihinde, Türkiye'ye geçmiştir. O sıralarda Türkiye'de olan Mehmet Emin

Buğrayla, Kazakların iskânlı göçmen olarak kabul edilmesi için dönemin TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Gümrük ve Tekel Bakanı Sıtkı Yırcalı, Ticaret Bakanı Muhlis Ete, Toprak ve İskân Genel Müdürü Haşim İşcen; Milletvekillerinden Said Bilgiç, Remzi Oğuz Arık, Milliyetçiler Derneği Başkanı Haluk Karamağralı gibi kişilerle temasta bulunup onlardan yardım istemiştir (Alptekin E., 1992: 15).

İşte iki liderin çabaları burada sonuçsuz kalmamış, Türkiye göçmenlere kucak açmıştır. 13 Mart 1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararınca Doğu Türkistan'dan Hindistan'a iltica eden Türk ile Hindistan, Pakistan ve Suudi Arabistan'a sığınmış 5.000 Türkten 1.850 kişinin Türkiye Cumhuriyeti'ne kabulüne karar verilmiştir²¹. Bu kez de muhacirler arasında Türkiye'ye gidebilmek için vize almak sorunu ortaya çıkmıştır. Tabii burada önemli bir hususta Türkiye Cumhuriyeti'nin bu insanların hepsine sığınma hakkı vermemiş olmasıdır. Örneğin yapılan iyi bir tahkikat ile suç kaydı bulunan kişilerin ülkeye girmesine izin verilmemiştir. Bunun dışında incelediğimiz yurda gelmek isteyen muhacir kayıtlarında önce Türkiye'de yakını bulunup referans sağlayabilecek birisinin olduğu kişiler gözetilmiştir. Bu noktada vize alamayan muhacirlerin Büyükelçilikler vasıtasıyla çözüm yolu aradıklarını görmekteyiz.

“Sayın Başbakan,

Hindistan hükümeti

Yeni Delhi

Bayım,

Biliyorsunuz ki, bizler yurdumuzda komünistlerin elinde çok acılar çektikten sonra sizin izninizle Keşmir'e sığınmak zorunda kaldık. Yardımlarınızı ve nezaketinizi ömür boyu hatırlayacağız.

Saygıdeğer Efendim, Mayıs 1952'de 141 Kazak sığınmacı Türkiye'ye gitmek için büyük bir vize başvurusunda bulundu. Ama ne yazık ki sadece 124 vize verilmişken, aşağıda

²¹ EK. 30.

imzası bulunan dilekçe sahipleri hiçbir gerekçe gösterilmeden aynı vizeden mahrum bırakılmışlardır. Ailelerimiz 17 kişiden oluşmaktadır. Büyük endişeler bize ve 17 kişilik diğer aile fertlerimize vize alamamıza neden oldu. Hepimizin birbirimizle kan bağı olduğunu burada belirtmekte fayda var.

Efendim, öte yandan hepimiz Keşmir Hükümeti'nden 19 Eylül'de Bombay'a gitmek için burayı terk etmemiz ve orada vize beklememiz yönünde bir emir aldık. Aşağıda imzası bulunan taliplerin de Bombay'a gitmesi durumunda, orada gerekli vizelerin bize lütfedilmeyeceğinden ve bu yüzden yardıma muhtaç olmaktan dolayı zorluklarla ve diğer endişelerle yüzleşmek zorunda kalacağımızdan korkuyoruz. Orada beklemek zorunda kalırsak, yanımızda paramız olmadığı için yiyecek vs. yokluğundan açlıktan ölmek zorunda kalacağımızdan korkarız.

Bu nedenle, yukarıdaki gerçekler ışığında, Bombay'dayken gerekli vizelerle tercih edilmemizi ve yiyecek vb.'nin sağlanmasını rica ederiz, böylece ömür boyu duacınız oluruz.

Sürekli dua ediyoruz.

Saygılarımla,

Ali Bey, Hamza

Serai Safakadal Srinagar

Keşmir 16 Eylül 1953²².

Serai Safakadal Kampından Yeni Delhi Büyükelçiliğine yazılan bu mektupta hiçbir gerekçe gösterilmeden vize verilmeyen muhacirlerin için yardım talebinde bulunmaktadır. Bu insanlar bir bilinmezlik içerisinde kaygı ve korku ile bir çözüm yolu aramaktadırlar.

Hindistan arşivinden alınan bir belgede mültecilerin seyahat masrafları için Hindistan Hükümetinin para yardımı yapacağı konusu ele alınmıştır²³. Zaten bu mültecileri

²² EK. 31.

²³ EK. 32.

Srinagar'dan Türkiye'ye göç etmek isteyen Kazak mültecilerine para yardım sorunu ayrı bir dosyada kalıyor. Keşmir Hükümeti, bize Pathankot'tan Bombay'a 153-159 Kazak mültecisinin seyahat

Hindistan'da tutmak onlar için daha fazla masraf yapmak demektir. Bunun yerine onların yol masraflarını karşılamak Hindistanlı yetkililer için daha masrafsız bir seçenektir.

3.5. Pakistan ve Hindistan'da Bulunan Doğu Türkistanlıların İskânlı Göçmen Olarak Türkiye'ye Gelişi

Anavatanlarını terk etmek zorunda kalan bu insanlar Türkistan Muhacirler Cemiyeti vasıtası ile birbirlerine yardım etmeye, aralarında mektep açarak çocuklarına Türk kültürü vermeye çalıştıkları ve genel olarak fakir bir halde olup bir kısmının kunduracılık, terzilik, kalpakçılık ve aşçılık gibi sanatlar ve bir takımında çiftçilik yapmak suretiyle hayatlarını kazanmaya uğraştıklarını ve özellikle çocuklarının geleceği ve Türk kültürü altında yetişmeleri için Türkiye'ye gitmek istediklerini bilmekteyiz.

Yer yer bu insanların Hindistan ve Pakistanda yaşama süreçlerinde yerli halk tarafından dürüstlükleri ve çalışkanlıkları için sevildiklerinden bahsetmiştik. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlıkları arasında muhacirlerin yurda kabulü konusunda yapılan yazışmalarda da bu soydaşların Büyükelçilikçe araştırılıp memlekete faydalı olacakları, çalışkan ve üzerlerinde yabancı ideolojilerin izini taşımayan²⁴ insanlar olduklarından, herhangi bir suçları olması durumunda ülkeye girişlerinin reddolunması konusunda bahsedilmiştir.

Pakistan Peşaver'de yaşayan muhacirler iyi bir gelecek hayali kurmuşlardır. Ama Hindistan'dan henüz ayrılmış Pakistan bunun için uygun bir yer değildir. Türkiye'ye gidebilirlerse hem gelecek kaygılarından kurtulacaklar hem çocuklarını güvenli bir yerde büyütmenin huzurunu yaşayacaklar hem de ırkdaşları ile birlikte olacaklar, Müslüman dahi olsa başka bir milletin içinde kaybolup gitmeyeceklerdir.

Kazak Türkleri ilk iş olarak Pakistan'da dağınk halde yaşayan mültecileri bir araya getirmek için bir dernek kurmaya karar vermişlerdir (Altay, 1998: 412). Bu derneğin amacı Pakistan'da dağınk halde yaşayan muhacirleri birlik içinde tutarak Türkiye'ye yerleştirmektir (Altay, 1998: 412). Kurucu heyet olarak, Osman Taşdan, Hamza İnan,

masraflarını ödemeye istekli olup olmadığını sordu. Başbakan bunu kabul etti ve gerekli yaptırım için Maliye Bakanlığı'na zaten başvurduk. Bu nedenle, bu dosyada eyleme gerek yoktur. 19.8.52.

²⁴ Konuyla ilgili belge için bkz; **EK. 27**

Savutbay Can, Bek Sultan Gökay, H. Akaşa Molla, Tokay Toktasın, Bökey Karakol, Ateyhan Bilgin, Kali Cadik, Uyadan Akay, Abdülkebir Akyol, Tursinbay Kubilay, Halife Altay, Pakistan'ın çeşitli şehirlerinde bulunan Kazak göçmenlere bizzat gidilerek ya da mektup yoluyla fikirleri alınıp derneğin kurulması kararı verilmiştir (Kesici, 2003: 22; Gayretullah, 1977: 87).

17 Ekim 1951'de Doğu Türkistan Kazak Muhacirleri Encümeni Derneği Peşaver'de kurulmuştur (Yüksel, 2011: 22; Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 53; Altay, 1998: 413). Göçmen listesi hazırlanırken 1941 yılında Hindistan'a 3.039 kişinin ulaştığı, dernek faaliyeti ile oluşturulan listenin 1.400 kişi olduğu, bir sene içinde 2.000 kişinin kaybedildiği, 1946 yılından itibaren 7 yılda doğumlarla 400 çocuğun nüfusa eklendiği görülmektedir (Yüksel, 2011: 23).

Türkiye'den gelen Gazeteci Mehmet İrfan Bey'in aracılığıyla Lahor'da Türkiye Büyükelçisi Nebil Batu ile görüşmüşlerdir. Bu görüşmeye Atayhan Bilgin, Halife Altay, Hacı Hakkaşa, Kemal, Süleyman ve Muhammedî Kılıç gibi başka muhacir Kazak Türkleri de katılmışlardır (Kesici, 2003: 20).1950 Şubat'ında listeler Nebil Batu'ya sunulmuştur (Selvi, Teyci ve Kara, 1996: 53). Nebil Batu bu konuda gerekeni yapacağını, Türkiye'ye göç etmek isteyen Kazak kardeşleri için yardımcı olmak istediğini belirtmiş ve bir yıl sonra Türkiye'den hayırlı haber gelmiştir. Türkiye, Pakistan'da yaşayan Kazak muhacirlere yardım edeceğini, sadece bir müddet beklemeleri gerekeceğini belirtmiştir (Kesici, 2003: 20).

Komünist Çin Elçiliği, Karaçi'de bazı fakir muhacirlerin evlerine gelip vatanın halinin düzeldiğini, durumun iyi olduğunu, dönerlerse yardım edeceklerini dile getirmişlerdir. Gidemedikleri evlere mektuplar yollayarak Çin Elçiliği ile görüşmelerini istemişlerdir. Pekin'de yayınlanan Halk isimli bir derginin Türkçe nüshası yayınlanarak ve daha birçok yol denenerek propaganda yapılmıştır (Altay, 1998: 522).

Dernek üyeleri bu propagandalara karşı boş durmamış, Pakistan'daki tüm muhacirlere ulaşıp propagandalara kanmamalarını söylemiştir. Halk Dergisi toplatılmış, Pakistan makamlarına verilmiştir. Çin Elçiliği'nin yolladığı mektuplar toplatılıp yok edilmiştir. Karaçi'deki Kızıl Çin Elçisi 1953 Mayıs ayında Peşaver'e gelmiş ve dernek üyeleriyle görüşmek istemiş, dernek üyelerinin bir isteği olursa büyükelçi ile görüşebileceklerini, elçilikle her zaman temas halinde olurlarsa elçiliğin onlara yardımcı olacağını

söylemiştir. Ayrıca verilecek ziyafet için Peşaver'deki tüm Türklerin sayısının bildirilmesini istemişlerdir. 1953 yılında Karaçi'de bulunan Kızıl Çin Elçiliği'nde Halk Hükümeti'nin 4. senesi şerefine yapılacak kutlama için Türkistanlılara davet yollamışlardır. Bu davette hükümetin dört yıllık çalışma faaliyeti anlatılacaktır. Hatta bu davete katılan Türkistanlıların Karaçi'ye gidiş dönüş masrafları ve 15 günlük otel masraflarını da karşılamayı teklif etmişler ancak tek bir Türkistanlı dahi bu davete gitmemiştir (Yüksel, 2009: 89). Bu durumdan rahatsız olan Doğu Türkistanlı Kazak Göçmenler, İsa Bey'e 2 Eylül 1953 tarihli şu mektubu yazmıştır:

“Muhterem Liderimiz İsa Yusuf Alptekin Bey,

Selamdan sonra iltimasımız şu ki, Hacı Hamza, Halife adlı iki kişi aracılığıyla 01 Eylül 1953 tarihinde Karaçi'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne gidip, Türkiye'ye gitmek için iskânlı göçmen meselesini görüştük. En kısa zamanda Türkiye'ye gitmek arzusunda olduğumuzu belirttik. İlgililer, durumu Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na intikal ettireceklerini bildirdiler. 'Mehmet Emin Hazretim ve İsa Bey kanalıyla müracaatlarınızı yapın' dediler. Biz Hazretim'e yazdık. Sizden de bu hususta yardımcı olmanızı rica ederiz. Çünkü Pakistan'da bir taraftan iktisadî müşkülâtlar ve diğer taraftan da komünist elçiliğinin propagandaları bizleri son derece tedirgin etmektedir. Bu sene 1 Ekim tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin 4. Yıldönümü kutlanacakmış. Komünist Çin Elçiliği, Pakistan'daki bütün Doğu Türkistanlılara davetiye gönderdi. Yol masrafları ile otel, yeme-içme masraflarını da üzerine alıyorlar. Bizim Türkiye'ye gitmemizdeki maksadımız komünistlerden kurtulmak idi. Eğer Türkiye'ye gidememe gibi bir durum hâsıl olursa iktisadî durumları bozuk olanların komünistlere aldanma ihtimali vardır. Formoza yardımı hususunda henüz bir cevap gelmedi. Bu hususta zat-ı âlinizden ricada bulunmuştuk. Herhalde Cenab-ı âlilerinden ricamız şu ki, Pakistan'daki bu muhacirler hakkında bir çare düşünürsünüz...

Hürmetlerimizle, Hacı Hamza, Halife”²⁵.

İsa Bey, Hindistan'da muhacirlere Türkiye'ye gidip gitmemelerine kendilerinin karar vermesi gerektiğini anlatmıştır. Eğer giderlerse Bulgaristan muhaciri Türklere uygulanan kanunların onlara da uygulanacağını, bu vaziyette iskanlı olarak kabul edilen muhacirlere bir miktar arazi, düşük faizle 5.000 TL kredi ve maddi ve manevi

²⁵ EK. 33

yardımlar yapılacağını bildirmiştir. Bu yardımlardan faydalanan Bulgaristan muhacirlerinin bazılarının durumlarının çok iyi olduğunu fakat bazılarının ise iyi olmadığını anlatmış ve kararı kendilerine bırakmıştır. Ayrıca Türkiye’den bazı büyük şahsiyetlerin ve Batı Türkistanlı aydınların Doğu Türkistanlı muhacirlerin Türkiye’ye yerleşmek yerine yurdumuza yakın Keşmir’de kalmalarının daha iyi olacağını düşündüklerini de anlatmıştır (Alptekin, 2010: 78).

İsa Yusuf Alptekin, Hindistan’a geri gelince Türkiye Cumhuriyeti’nin Doğu Türkistanlı muhacirleri ülkeye kabul ettiği kararını Pakistan’da bulunan muhacir Türklere de bildirmiştir. Bu haber, Kazak Türklerini sevince boğmuştur. Muhacir Türkler maddi olarak çok sıkıntı içine düşmüşlerdir. Ellerindeki para veya malların bir miktarını yol masrafına vermiş, bir miktarıda sınırdaki tutuklamalarda veya Komünist Çin askerlerinin ani baskınları sonucunda kaybetmişlerdir. Geride kalanı ise Hindistan da harcamak durumunda kalmışlardır. Bu parasızlık muhacirlere çok sıkıntı çektirmiştir. İsa Yusuf Alptekin, Kalküta, Bombay ve Delhi ile Suudi Arabistan ve Türkiye’de yardım maksatlı topladığı 2.980 Riyali, 23 Ekim 1952’de Hindistan’daki muhacirlere yollamıştır (Tuncer, 2015: 297).

Hüseyin Teyci, Delilhan Canaltay ve Alibek Hâkim, İsa Yusuf Alptekin’i ziyaret edip kesin olarak ne yapacaklarına karar veremediklerini söyleyip kendisine akıl danışmışlardır. Sonrasında Hüseyin Teyci gitmeye karar verdiğini söyleyip yol masrafları için İsa Bey’den yardım istemiştir. Gitmek isteme sebebini de Keşmir’de bir istikbal görememek olarak açıklamıştır. Pakistanlı muhacirlerin Türkiye’ye gideceğini söylemesi de Hüseyin Teyci’nin bu kararında etkili olmuştur (Alptekin, 2010: 80).

Nihayet 1.850 Türkistan muhaciri 26 Ekim 1952 tarihinden itibaren Türkiye’ye hareket etmeye başlamıştır. 1953 yılı sonuna kadar takriben 1.800 kişi Türkiye’ye gelmiştir.

1953 tarihli bir belgeye göre: *“1949’dan bu yana Keşmir’deki yerel yetkililer, yaklaşık 500 mülteciye sığınma, bir Hükümet yurdu’nda barınma ve yardım desteği vermiştir. Bu sayının 183’ü Türkiye’ye gitmiş ve yaklaşık 310 mülteci şu anda Srinagar’da kalmıştır. Kalan gruptan Kali Beg önderliğinde 150 Kazak, Türk vizesi için başvurdu.*

Sultan Şerif önderliğindeki yaklaşık 40 Kazak, Keşmir'deki araziye yeniden yerleşmeyi planlıyor. Ticaretle uğraşan yaklaşık 120 Türk, Keşmir'de kalmayı planlıyor"²⁶.

Aynı belgede Keşmir Başbakanı Şeyh Abdullah, Sinkiang'dan muhtaç mültecileri kabul etme ve onlarla ilgilenme konusundaki mevcut cömert politikasını sürdürmemesi için siyasi baskı altında olduğu ve Keşmir'deki diğer mülteci grupları ve yerli yoksulların anlaşılır bir şekilde kıskanç ve bağımlı yabancıların yüklediği yüke kızdıklarını anlatmaktadır.

Doğu Türkistanlı muhacirler her ne kadar Türkiye'ye gitmek isteselerde Keşmir Başbakanına yazdıkları bir mektupta Çin zulmünden kaçtıktan sonra onların topraklarında huzur içinde yaşadıklarını, bu sebeple duydukları minneti anlatmaktan çekinmemişlerdir²⁷.

Tüm bu göç olayları yaşanırken Komünist Çin yalnızca Doğu Türkistan halkını vatanından etmekten kalmamış, bir eyaleti gördüğü Türk yurdu Doğu Türkistan'ı kendi çıkarları doğrultusunda sömürmeye devam etmiş ve hatta devam etmektedir. O günlerde kendisine sorun yaratabilecek herkesten kurtulmaya çalışmış, kendi gibi sömürüden haz alan Rusya ile el ele vererek Sinkiang adını verdiği Türk yurdunu sözde kalkındırmaya çalışmıştır.

Bu doğrultuda İngiliz elçisi G. Fox Holmes'ten de onu sınırdışı ederek²⁸ kurtulan Çin, bu topraklara kendisi ve Rusya'dan başka yabancı yaklaştırmamıştır. Rusya ile Çin,

²⁶ **EK. 34** NARA (19P.ARC,31.7.53).

²⁷ Belge EK. 31'de verilmiştir.

²⁸ G. Fox Holmes'i sınırdışı etmek isteyen Çin, 4 Aralık 1950'de konsolosluga askerler yollayarak tüm konsoloslugu aramış, Fox Holmes'in kendisine ait olmadığını iddia ettiği birtakım belgeler bulmuş, kendisini Çin ve Rus halkına casusluk suçundan ailesi ile birlikte 5 gün içinde sınır dışı etmiştir **EK. 35** NARA (TLP-WOAR, 6P,1950).

Sinkiang 1951

20 Ocak 1951 tarihli rapor. Majestelerinin Tihwa Başkonsolosu Bay G. Fox Holmes, sınır dışı edilmesine yol açan olaylar hakkında.

Tüm personel ve binaların aranması 4 ve 5 Aralık 1950'de yapıldı. Sabah saat 10.00'da iki kamu güvenlik görevlisi, konsoloslugin kamu dairesine girmeleri için kendilerine tekrar tekrar yaptığım taleplerin, nüfus sayımı memurları olarak binaların rutin olarak aranmasına izin vermeme hakkına sahip oldukları anlamına geldiğini iddia etti.

2). Hemen 30 silahlı kadın ve erkek, önce dış giysilerini çıkardıktan sonra hem erkekleri hem de kadınları, ardından her odayı ayrı ayrı aradı. Bu süreç, 37 saat boyunca sürekli gözetim altında tutulmaksızın, hanımların banyolara kadar eşlik etmesine kadar devam etti. Birbirleriyle konuşmak yasaktı.

3). 5/6 Aralık gece yarısından hemen önce polis, şunlarla ilgili imzamızı aldıktan sonra ayrıldı.

a). Kibarca tedavi edildiğimize dair

b). aşağıda istenilenler dışında hiçbir şey götürülmediğine

Doğu Türkistan'da el ele vererek uranyum gibi madenleri işleyip, bölgenin kaynaklarını sömüyorlarken elbette başka yabancı güçlerin bundan haberdar olup pastadan pay istemesinin önüne geçmelidir. İngiliz büyükelçisinin casuslukla suçlanıp bölgeden apar topar uzaklaştırılması da bu yaklaşımla açıklanabilir. Çin'in Rusya'ya da tam manasıyla izin verdiği söylenemez. 1948 yılına ait bir İngiliz raporuna göre Ruslar Sinkiang'da tam bir hâkimiyet kurmaya çalışırlarsa bunun, Rusların açgözlülüğünü hoş karşılamayacak Çin Komünistleri ile bir sürtüşmeye yol açması akla yatkındır²⁹. Sovyet Rusya'nın ekonomik ve stratejik önemi arttıkça Çinlilerin

Aylar öncesinden tescil edilmiş 2 adet tüfek, 2000 adet mühimmat, 1 adet tabanca ve 40 adet mermi. Gizli olmayan çok sayıda belge, telgraf dosyaları, hesap defterleri, 1935 tarihli iki Hint kodlu Kitap, (tekrar hayır). yeniden şifreleme tabloları olmamasına rağmen, kilidi açılmış çelik dolabımda bulunduğu iddia edilen 80 sayfa Türk yazısı. Tihwa, ABD Konsolosu Bay Hall Paxton'dan Bay Leighton Stuart'a, Sinkiang'daki ekonomik ve tarımsal koşullar hakkında daha önce hiç görmediğim bir raporun içeren bir mektup.

4). *Korumalar evde kaldı ve tüm konsolosluk personeli ev hapsine alındı.*

5). *8 ve 11 Aralık'ta Bay Hutchison'un ve Dışişleri Bakanlığı'nın bana gönderdiği telgraflarla uzun uzun sorguya çekildim; finansal kaynakların kaynağı Amerikan mülkiyetini koruma hakkına sahip olduğum tutumunu sürdürme nedenim; ilişkilerim; ona neden 1500 Dolarlık borç ödediğimi; Neden Çalışma Bakanlığı, Hong Kong, Tihwa'daki inşaat malzemelerine harcamamı kontrol etmeli, vb.*

6). *Merkez Polis Ofisinde on bir polis memuru tarafından yapılan son üç buçuk saatlik sorgulamanın kısa bir kaydı Çince olarak yazıldı ve daha sonra onların sorularının ve cevaplarımın gerçek bir ifadesi olarak benim tarafımdan imzalandı.*

7). *Yorgunluğun kalp krizine neden olduğunu iddia ettikten sonra konsolosluga geri dönmeme izin verildi - nabzım dakikada 140'tı.*

8). *27 Aralık'ta Merkez Emniyet Müdürlüğü'ne çağrıldım ve burada sınır dışı etme emri aşağıdaki şartlarda sadece bir kez okundu.*

a). *Çin Halk Hükümeti Merkezî Hükümeti, beni Çin ve Rus halkına karşı casusluk suçlarından suçlu bulmuştu.*

b). *Ben, ailem ve çalışanlarımla birlikte beş gün içinde Çin'den ayrılmak zorundayım.*

c). *Sadece acil kişisel ihtiyaçlarımız için yeterli bagaj taşınabilir.*

9). *Tihwa'dan Hamiatta havayolu ile Pekin'e yetişkin başına 15 kilo, çocuk başına 7 kilo ile ayrıldık, diğer her şeye el konuldu.*

10). *30 Aralık'ta Pekin'e vardık, Güvenlik Polisine götürüldük. İngiliz Büyükelçiliği Askeri Kışlası olarak kullanılan yerde ve 5 saatlik gecikmeden sonra, bütün gün boyunca yemek yemeden, geceyi pis bir Çin Oteline geçirdik.*

11). *31 Aralıkta refakatçi altında trenle Tientsin'e gittik. Rioh Oteli'ne yerleştik ve yatak odasından çıkmamıza ya da kimseyle konuşmamıza izin verilmedi. Grupta ayakkabısı olmayanların polis aracılığıyla ayakkabı almasına izin verildi. Gittiğimiz gün Tihwa sıcaklığı eksi 15 derece fahrenheit olduğu için keçe çizmeler ve kürklerle geldik.*

12). *Sonra Hong Kong'a gitmek için Henrick Jessen gemisine bindirildik.*

13). *Yorum. Yabancı ofis memurları, sınıflandırılmış materyal veya radyo vericileri bulundu (belge silik). sınır dışı etmenin gerçek sebeplerinin şöyle olduğunu hayal ediyorum.*

a). *Konsolosluk, Rusya'dan Çin'e giden ana yoldan sadece 70 metre uzaklıktaydı, bu nedenle (belge silik). konvoylar çok açikti.*

b). *İngiliz birlikleri Kore'ye girdikten sonra Amerikan karşıtı propaganda İngiliz karşıtı oldu.*

c). *Çinlilerin (belge silik). ve Hong Kong'dan tahliyesi Çinlilerden misilleme talep etti - bu, sorgulama sırasında birkaç kez belirtildi.*

d). *Çinliler, Pekin Hükümeti'nin İngiltere tarafından tam olarak tanınmasının, Rusya'ya saygıyla arzu etmedikleri Tihwa'daki statümü yasallaştıracağından korktular.*

²⁹ FO (CAB 129/31, Dec 9, 1948).

Doğu Türkistan üzerinde resmi egemenliğini sürdürmesine izin vermesi de pek olası gözükmemektedir.

O dönemde basında Çin'in Doğu Türkistan'ı nasıl geliştirdiğine ilişkin haberler verilmiş, Rusya ile el ele vererek buraların daha da geliştirileceği, yapılan ve yapılacak olan hatlarla ticaretin kolaylaşp Doğu Türkistan'ın kalkınacağını iddia etmişlerdir. New York Times Gazetesi'nin özel haberine göre Batı Çin'deki Kızıl faaliyet Amerika'nın da Asya politikasına yön vermektedir.

“Batı Çin'deki Kızıl Faaliyet Asya'daki ABD Politikasını Yönlendiriyor: Sovyet-Çin

DANA ADAMS SCHIMDT'den THE NEW YORK TIMES'e Özel

New York Times (1923- Güncel fde) 28 Aralık 1953

ProQuest Tarihsel Gazeteler: Endeksli New York Times

*Sinkiang ve Tibet'in Sovyet-Çin Gelişimi, Önerilen Pakistan Paktı ve Hindistan
Üzerindeki Endişeye Yeni Işık Yaktı*

WASHINGTON, Aralık 27-

Amerika Birleşik Devletleri'nin Pakistan ve Hindistan'a yönelik politikası, kuzeylerindeki toprakların yoğun komünist askeri ve ekonomik gelişiminden etkileniyor.

Komünist Çin, aktif Sovyet katılımıyla, Orta Asya'nın kalbinde, Fransa'nın üç katı büyüklüğünde vahşi ve ıssız bir eyalet olan Sinkiang'ı geliştiriyor. Benzer bir çalışma, daha az derecede Sovyet katılımıyla Tibet'te başladı.

Şimdi Washington'a ulaşan raporlar, bu gelişmelerin muhtemelen Asya'nın askeri ve ekonomik dengesini bozduğunu gösteriyor. Pakistan'a ABD askeri yardımı sağlama planlarının önemine yeni bir ışık tuttular. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nin Hindistan'ın tarafsızlığı konusundaki endişelerini açıklamaya yardımcı oluyorlar.

Çok sayıda Sovyet danışmanının eşlik ettiği Sinkiang'daki Çin birliklerinin, eyaletin batısındaki Kaşgar'da Pakistan sınırına yakın olmayan büyük bir askeri üs kurdukları öğrenildi. Görünüşe göre Kaşgar'daki çalışmaların gözlemlenmesini engellemek

isteyen Peiping Hükümeti, iki ay önce Kaşgar'ı askeri bölge ilan etti ve Pakistan ve Hindistan'ı temsil eden iki yabancı konsolosluğun geri çekilmesini emretti.

Sinkiang, Çin'in geri kalanı ve Sovyetler Birliği arasındaki hava iletişimini kontrol eden Sovyet havayolunun yakın zamanda Kaşgar'a uçuşlara başlaması, bazılarının bu şehrin bir hava üssüne dönüştürüldüğünü düşündürüyor.

Sinkiang'da konuşlu Çinli askerlerin veya Sovyet danışmanlarının sayısı bilinmemekle birlikte, bir rotasyon sistemini kullanmak için yeterli olduğu tespit edildi. Bu sistem, Çin'in batısındaki Lanchow'dan 2000 millik bir mesafede, Sinkiang'ın başkenti Urumçi'den (Tihwa) Kaşgar'daki üsse kadar uzanır.

Diğer büyük Çin üsleri, Tibet'teki bir ticaret merkezi olan Gartok'ta ve Tibet'in güneydoğu köşesinde, geleneksel Kalküta-Lhass ticaret yolunun Tibet'e girdiği noktanın yakınında inşa ediliyor. Ancak Tibet'te, bilindiği kadarıyla, Çin birliklerinin Sovyet danışmanları yok.

Bununla birlikte, belki de kesinlikle askeri gelişmeden daha önemli olan, iletişimin geliştirilmesidir. Sinkiang'ı geçerek Sovyet Türkistan'ı Orta Çin'e bağlayan demiryolu yapım aşamasındadır. Sinkiang garnizonunun döndüğü nokta olan Lanchow'da başlayan çalışmalar, Yungteng'e (Pingfan) nispeten kısa bir mesafede ilerledi.

Hattın Urumçi'ye ve oradan Ining üzerinden Sovyet sınırına kadar uzandığına inanılıyor. Sovyetin sınırdan Urumçi'ye doğru inşa edildiği bildiriliyor.

Kuşkusuz birkaç yıl alacak olan bu hattın tamamlanması, Sovyete Transsibirya Demiryoluna bir alternatif sunacak ve Sovyetlerin Orta Çin'e nüfuz etmesini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Bu, 1930'larda Japonların Çin'i ve Transsibirya Demiryolunu ele geçirdiğinde, Sovyet'in Kuomintang'a motorlu bir kamyonla bir dizi askeri malzemeyi zahmetle sürdürdüğü güzergâhtır.

Organize Sanayi Bölgesi

Görünüşe göre Çinli komünistler, bu iletişim hattı boyunca Sinkiang'da ikincil bir sanayi bölgesi inşa etmeyi planlıyorlar. Sinkiang'ın geliştirilmesi ve iletişim ekipmanı ve inşaat malzemeleri nakliyesi için teknik personel istihdam ettiklerine dair kanıtlar var. Endüstriyel geliştirme, madencilik, yol ve demiryolu inşaatı ortak Çin-Sovyet

şirketleri tarafından yürütülmektedir. Radyo, telgraf, telefon ve otoyollar Çin kontrolünde.

Çin ve Rusların Urumçi'nin güneybatısında ortaklaşa uranyum madenciliği yaptıkları bildirildi, ancak kanıtlanmadı. Endüstriyel gelişme hakkında çok az ayrıntı bilinmektedir. Çinli ve Sovyet maden uzmanlarının bölgeyi araştırdığı biliniyor.

Çinliler hem Sinkiang'da hem de Tibet'te yol yapımına büyük çaba sarf ediyor. Bir projenin Lanchow'da başladığı ve öngörülen demiryolunun rotasını Urumçi'ye ve oradan da güneybatıya Kaşghar'a kadar takip ettiği bilinmektedir. Bir diğeri, Çin birliklerinin Tibet'i işgallerinde kullandıkları üç ana rotayı takip ediyor. Bunlar Kaşgar'dan doğuya doğru Lhasa'ya ve orta Çin'deki Chengtu'dan batıya doğru Lhasa'ya kadardı.

Çin yayınlarına göre, kamyonların Chengtu'dan Sinkiang Eyaletindeki Kangting'e kadar batıya hareket etmesi artık mümkün. Bu yayınlar, 1954'ün sonunda, Chengtu'dan Lhasa'ya kadar uzanan bir yolun tamamlanacağını söylüyor.

ABD'li uzmanların Sinkiang'daki gelişmeleri dikkatle izlemesinin bir başka nedeni de Sinkiang'ın Rusya ile Çin arasında geleneksel olarak tartışmalı olan iki ana kontrol alanından biri olmasıdır. İkincisi Mançurya.

Geçmişte Çarlık ve daha sonra Sovyet Rusya, 4000000 köylü ve bir düzine ırk kökenli göçebenin yaşadığı bu ilkel, erişilmez bölgenin, küçük bir Çinli bürokrat kütüğünün belirsiz yönetimi altında kalmasına izin vermekle yetindi.

Durumunun, eyaleti ekonomik hayatını Rusya'ya çevirmeye zorladığını ve Rus birliklerinin bir an önce işgal edebileceğini bilen Ruslar, sürekli isyan halindeki Müslüman aşiretlerin düzenini koruma görevini Çin garnizonlarına bıraktılar.

Nüfusun yaklaşık %80'i Türkçe konuşan Müslüman vıgurlar, geri kalanı Kırgız, Kazak ve diğerleri, hepsi sınırın Sovyet tarafındaki gruplarla ilgili.

Soru, Sovyet'in ekonomik ve stratejik önemi arttıkça Çinlilerin bu alan üzerinde resmi egemenliğini sürdürmesine izin vermeye devam edip etmeyeceğidir.

“Komünist Çin, Sovyet katılımıyla, Orta Asya'nın kalbinde, Fransa'nın üç katı büyüklüğünde vahşi ve ıssız bir eyalet olan Sinkiang'ı geliştiriyor”³⁰.

Diyerek yapılan bu haber Amerika'nın mültecilere yardım yapıp hallerine acıyan tavrının gerçeği yansıtip yansıtmadığını düşünmeye itmektedir.

Haberin devamında *“Sinkiang'ın geliştirilmesi ve iletişim ekipmanı ve inşaat malzemeleri nakliyesi için teknik personel istihdam ettiklerine dair kanıtlar var”* denilerek Türk milletinin yurdunu zorla elinden alan Çinlilerin derdinin bölgeyi geliştirmek değil, maden yataklarına ulaşmak olduğu açıkça ortadadır. 1949 yılına ait bir madencilik belgesinde Doğu Türkistan'da var olan uranyum madeninin Rusya'nın orantısız olarak isteyebileceği gerçeğinden dolayı Çin tarafından avantajlar elde etmesi önlenmeye çalışıldığına dair bilgiler vardır.

“GİZLİ

Konu: Sinkiang'daki Uranyum

Katılımcılar: Bay Sorousse, Kaliforniya

Bay Walker, Kaliforniya

Bay Troehart, Atom Enerji Komisyonundan

Bay Kendel, Bay Chase

Kopyaların Gönderileceği Kişiler:

Bay Surouse

Bay Butterworth

Atom Enerjisi Komisyonu

Sovyetlerin Sinkiang'da Çinlilerden talep ettiği ticaret ve maden işletme haklarını kapsayan mevcut müzakereler, o eyaletin bazılarında uranyum cevherleri içerebilecek olan Sovyet madencilik tesislerine ilişkin doğrulanmamış raporların ışığında tartışıldı.

³⁰ EK. 36.

Bay Sprosuale'nin Çin siyasi durumuna ilişkin analizine dayanarak, şu anda milliyetçi hükümete, Sovyetlerin Sinkiang'da mevcut olabilecek herhangi bir uranyumla ilgili avantajlar elde etmesini engellemek için temsililerin, kısmen orantısız taleplerle sonuçlanacağı konusunda hemfikir olabilir.

Bildirilen uranyum yatakları hakkında daha fazla istihbarat talep etmek için, Bay Butterworth'un AEC ve Departmanın iddia edilen madenlerden bazı güvenilir numuneleri güvence altına alma arzusunu Tihua'daki Bay McKierman'a (güvenli kanallar aracılığıyla) iletmesini talep etmeye karar verildi. Konsolos Paxton'un önümüzdeki ay dönüşünde örnekleri bu ülkeye getirebileceği düşünülüyordu. Bay Paxton'un yerine geçecek kişiyi Çin'e hareket etmesi konusunda bilgilendirmek için çaba sarf edilecek”³¹.

Rusya'nın ise bu koşullarda boş durmayacağı açıktır. Bugün dahi Çin bu bölgedeki maden yataklarını sömürmediğini iddia ededursun, henüz o yıllarda dahi yaptıkları aşikârdır.

Çin'de bir Komünist başarımın etkileri hakkında 1949 yılına ait bir İngiliz raporuna göre Doğu Türkistan'da, Tungsten cevheri ve petrol yatakları vardır ve Sovyetler Birliği'nin bu yatakları işletmek için pazarlık yaptığı bildirilmektedir. Ruslar da Doğu Türkistan'ı ekonomik olarak Sovyetler Birliği'ne bağlamak için büyük çabalar sarf ediyordur³².

³¹ EK. 37 NARA (No:3/6A, 19 Nisan 1949).

³² FO ([CAB 158/7/1] Sep 30, 1949).

SONUÇ

1911'de Mançu Hanedanlığı yıkılıp yerine cumhuriyet ilan edilince Doğu Türkistan'a Yang Tseng-tsin umumî vali olarak atanmış, kendisinden sonra gelen umumî valiler de tıpkı kendisi gibi Mançu Hanedanlığı devrindeki siyasî ve idarî sistemi devam ettirmişlerdir. Yang tıpkı Mançu Hanedanlığında olduğu gibi Doğu Türkistan'da yaşayan Türkler arasında farklılıkları ortaya çıkararak onların birleşmesine engel olmaya çalışmıştır. Yerli halkı dağınık halde yaşamaya teşvik etmiş, sansür yoluyla halkı baskı altında tutmayı başarmıştır. Kendi adına kâğıt paralar bastırılmış, bu paralar yaşanılan yer dışında hiçbir yerde geçmemiştir. Böylece halkın dışarı ile bağlantısı tamamen kesilmiştir. Yang'ın yönettiği 17 yıl boyunca Doğu Türkistan dışı kapalı bir toplum haline gelmiş, diğer eyaletlerle arasındaki bağlantı tamamen kesilmiştir.

Yang'ın bir suikast sonucu öldürülmesi ile yerine geçen Chin Shu-jen, Yang'ın izinden gitmiş, çevresine onun gibi kendi akrabalarını yerleştirmiştir. İlk iş olarak emniyet güçlerinin sayısını artırmış, bölgede yerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bölgeye yabancıları sokmayarak hem yaptığı yolsuzlukları Çin Hükümeti'nin duymasını engellemeye çalışmış hem de bölge halkının yabancıların tesirinde kalıp bilinçlenmesini engellemeye çalışmıştır. Yang'ın baskı ve sansür uygulamasını fazlasıyla sürdüren Chin, Yang kadar becerikli bir adam olmadığından halkın isyan etmesinin önüne geçememiştir.

Kumul Beyliği lağvedilince Chin'in haksız tutumları bölge halkının öfkesine neden olmuştur. Mesela Yang devrinden beri süregelen Çinli göçmenleri Doğu Türkistanlıların arasına yerleştirme politikası ile Chin bu bölgeye yerleştirdiği Çinlilerden vergi almamış olması ve verimli toprakları halkın elinden alıp Çinlilere vermiş olması gibi pek çok neden halkın sabrının sonu olup isyanlar çıkmasına yol açmıştır. Kumul İhtilali patlak vermiş ancak bu bölgenin yöneticilerinin Çin ile yıllardan beri süren yakınlığı Uygurlardan oluşan halkının ise bu duruma alışmış olması bu ihtilalin başarısız olarak nitelendirilmesinin sebeplerindendir.

Kumul İhtilali özerkliği hedeflerken Tarım Havzası'ndaki diğer ihtilaller böyle olmamıştır. Onlar tam bağımsızlığı hedeflemişlerdir. 1933 senesinde Kaşgar İhtilali, Kaşgar Hükümeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmış, ancak 1934 yılına gelindiğinde Sovyetlerin yıkıcı girişimleriyle Kaşgar Hükümeti, Kumullu Tungan ve Çin birlikleri

tarafından yıkılmıştır. Sovyetler'in Kaşgar Hükümeti'nden kurtulmak istemesinin en önemli nedenlerinden biri onların fikirlerinin Batı Türkistan'a yayılma ihtimali olmuştur.

1933'de Doğu Türkistan'da devrim patlak verdiğiğinde Sovyetler Birliği, General Sheng Shih-tsai'ye Kızıl Rus Gönüllü Müfrezesini kurmak ve düzeni sağlamak için bazı teçhizatı ödünç vermiştir. Böylece Doğu Türkistan'da Sheng Shih-tsai ve Tungan birlikleri komutanı Ma Hu-shan iki güç olarak karşı karşıya gelmiştir. Sovyetler, Sheng Shih-tsai'ye güvenmediklerinden güney bölgelerde hâkim olan Tunganları destekler gibi görünmüştür. 1935 yılında başlayan bir Uygur isyanı Ma Hu-shan'ın hızla zayıflamasına neden olmuştur.

1937 yılında Sovyet askerlerinin Kumul'a yerleşmesi Doğu Türkistan'da Sovyet işgalinin başlangıcı olmuştur. Yine bu sıralarda Nanking Hükümeti'nin Japonya ile yaşadığı gerginlik ve Çin üzerinde yaşanan Japon istilası Sovyetleri rahatsız etmiş ve Çin'e yardım etmeye başlamıştır. Görüyoruz ki bu iki büyük güç kendi çıkarları söz konusu olduğunda düşmanlığı bırakıp uzlaşmış, olan her zamanki gibi Doğu Türkistanlılara olmuştur. Yine Sovyetler bölgede İngiliz gücü istemediklerinden, Doğu Türkistanlı isyancılarla iş birliği yapmakla suçladıkları İngilizleri Doğu Türkistan piyasasından silmek için buraya düşük fiyatla mal göndermişlerdir.

Sheng Shih-tsai döneminde yapılan düzenlemelerin Sovyet yanlısı olması Doğu Türkistan'da Rus baskısını artırmıştır. Ruslar bölgede maden kaynaklarını diledikleri gibi sömürmüş, halkın sermayesi ile kurulan işletmeleri Rus ekonomisine zarar veriyor gerekçesiyle kapatmış, kendi politikalarına muhalif yüzlerce insanı öldürtmüştür.

1943 senesinde Sheng Shih-tsai'nin Sovyetlerle arası açılınca Merkezî Çin Hükümeti'yle müttefik olmuş ve İli Vadisi'nde ihtilal için bir zemin oluşmuştur. Sovyetler burada ihtilalleri destekleyerek Sheng ve Merkezî Çin Hükümeti'ni baskı altında tutmayı amaçlamıştır.

İli İhtilali, Sovyetler tarafından desteklenmiş, 1945 yılında Gulca'da bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle Doğu Türkistan Cumhuriyeti yönetiminde olan Sovyet taraftarları destekçilerini dışarıda bırakmıştır. İlericiler adı verilen bu insanlar Kuomintang yönetimine karşıdır. Kuomintang yönetimi Sovyet Rusya'ya karşı halkın desteğini kazanabilmek adına Türk Milliyetçileri olan Mesut Sabri

Baykozi'yi Hükümet Başkanı yapmış, İsa Yusuf Alptekin ile Mehmet Emin Buğra'yı da önemli mevkilere getirmiştir. Kuomintang'ın bu siyaseti aslında başarılı olmuş, Üç Efendi göreve başlayınca Sovyet taraftarlarını yönetimden uzaklaştırmakla işe başlamışlardır.

Ancak bu durum fazla uzun sürmemiştir. 1949 senesi sonbaharında Komünist Halk Kurtuluş Ordusu Doğu Türkistan'da milliyetçi muhalefeti bastırmayı başarmış ve Sovyetlerin Doğu Türkistan'daki nüfuzunu etkisiz hale getirmiştir. Çinli komünistlerin yönetimi ele geçirip Doğu Türkistan'ı işgal etmek için harekete geçmesi Çinli komünistlerle baş edemeyeceklerini anlayan Doğu Türkistanlı toplum liderlerinin ise kendi maiyetleri ile göç etmesine neden olmuştur. Aslında bu insanlar kalıp mücadele etmeyi denemişlerdir ancak yetersiz silah gücü ve dışarıdan hiçbir yardım alamıyor olmaları onların çaresizce vatanlarını terk etmelerine neden olmuştur. Evvela 1934 yılında Kansu'ya ilk göçler yaşanmış, sonrasında Komünist Çin'in Doğu Türkistan'ı işgal etmesi ile büyük Kazak, Uygur kabileleri vatanlarını terk ederek Hindistan'a doğru yola çıkmış ve çok büyük zorluklarla Hindistan'a varmışlardır. Açlık, hastalık, sefalet, korku, ölüm... Bu yolculuk insanın hayaline dahi sığmayan türlü acılarla doludur. Hindistan sınırına vardıklarında binlerce insan yolda hayatını kaybetmiş, geride kalanlar hem sevdiklerinin acıları hem bir bilinmezliğin boşluğu içerisinde kalmışlardır. Önceleri Hindistan Hükümeti'nin onları kabul etmesi bir sorun olmuş, sonra kamp hayatının zorluklarıyla yüzleşmişler, soğuk iklime alışık bu insanların vücutları yeni ve sıcak bir memlekete uyum sağlayamamıştır. Yolculuktan beri hastalıklar ve ölüm peşlerini bırakmamış, beş parasız ve muhtaç bir halde gurbette kalakalmışlardır. Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması yeni bir kaosa neden olmuş, Doğu Türkistanlı muhacirler çaresizlik içinde oradan oraya savrulmuşlardır.

Hindistan'a ilk varan kabilelerden olan Zayıf Teyci ve Elishan Batur kabilelerinin Muzafferabad'a yerleştirilmelerine karar verilmiştir. Keşmir mihracesi yerleşecekleri yere dağ yollarından gitmelerini istemiş, zaten kötü durumdaki insanlar bir de iklim şartlarını kaldıramayınca pek çok ölüm yaşanmıştır. Mihrace, insanların kampın dışına çıkmasını yasaklamış, ölenler çadırların arasına gömülmek zorunda kalmıştır. Keşmir'in yerli halkı Müslümanlar, Mihrace'den fırsat buldukça muhacirlere dil vb. konularda yardımcı olmaya çalışmışlardır.

Keşmir'in Müslüman lideri Şeyh Muhammed Abdullah kampı ziyaret etmiş ve koskoca Çin Devleti'ne kafa tutan Müslüman muhacirlerin kamptaki halini görünce gözyaşlarına engel olamamıştır. Delhi'deki İngiliz Valiliği aracılığıyla onlar için yardım toplayacağını bildirmiştir. Pencaplı Müslümanlar da bu Müslüman muhacirlere yardım elini uzatmış, onların kim olduklarını niçin kaçtıklarını kampanyalarla duyurmaya çalışmışlardır.

Elishan Batur bir gece kamptan kaçarak Karahabibullah Nahiyesi Başkanı İslam Han'ın yanına gidip kafilesinin Pencap'a götürülmesi için yardım istemiştir. Görüyoruz ki Doğu Türkistan halkı burada sadece Müslüman liderlerden ve Müslüman halktan fayda görmektedir.

Önce Muzafferabad Kampında sıkıntılı 6 ay geçiren muhacirler sonra Kamfor Kampı'na nakledilmişlerdir. Bu kampta da hastalıklar nedeniyle pek çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Kamptakiler aşılanmış, temizliklerine dikkat edilmiş, beslenmelerine dikkat edilmiş ama yine de hastalıklara bir çözüm bulunamamıştır. Belki de Kazak halkı soğuk havaya alışkın olduğu için buranın iklimine alışamamış, bu da beraberinde hastalıkları getirmiş olabilir.

Yerli Müslüman halkın burada muhacirlere çok iyi davrandığını görmekteyiz. Onlar için ücretsiz ulaşım hakkı talep etmişler, hatta onlar için toplu konut yapılınsı maksadıyla yetkililere başvurmuşlardır. Muhacirlere Hindistan Hükümeti tarafından Hindistan'ın her yerinde oturabilecekleri ikamet izni dağıtılmıştır. 1942 sonlarına doğru muhacirler yavaş yavaş kampı terk edip Bopal, Lahor, Pişhaver ve Ravalpindi gibi yerlere yerleşmişlerdir. Ancak tarım yapmayı bilmemeleri, bir türlü iklime uyum sağlayamıyor olmalarından doğan hastalıklar gibi sebeplerle uzun zaman yerli Müslüman halkın yardımları ile hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bazen durumları o kadar vahim bir hal almıştır ki aralarından dilenmek zorunda kalanlar bile olmuştur. Fakat zaman içinde muhacirler de dil problemlerini çözmüş, Müslüman yerli halkın girişimleriyle kendilerine verilen ücretsiz ulaşım haklarıyla şehirlerarasında mal alıp satarak kendilerine bir geçim kaynağı sağlamayı başarmışlardır.

Kazaklara o zamana dek en çok yardımın Müslümanlardan geldiğini görüyoruz. Müslüman halkın yardımlarının yanı sıra Pakistan Devleti'nin kurucusu Muhammed Ali Cinnah, Müslümanların lideri Şeyh Muhammed Abdullah, Habibullah şehrinin

lideri İslam Han, Haydarabad Nevabı Osman Ali Han, Bopal Nevabı Hamidullah Han gibi liderler de muhacirlere yardım elini uzatmıştır.

1947 senesinde Pakistan, Hindistan'dan ayrılınca Hindistan'da kalan muhacirler trenlerle Pakistan'a yani Müslüman olan tarafa yollanmış, burada Hinduların boşalttığı evlere yerleştirilmişlerdir. Karaçi Pakistan'da bu dönemde komünist faaliyetlerde bir artış görülmesi bu mültecilerin gelişi ile doğrudan ilişkilidir.

Pakistan'da bulunan Kazak Türkleri burada dağınık halde yaşayan muhacirleri bir araya getirmek için bir dernek kurmuştur. Bu derneğin amacı muhacirlerin Türkiye'ye yerleştirilmesidir. Komünist Çin, göçmenlerin peşini burada da bırakmamış, propagandalarla fakir göçmenleri evinize dönün, size yardım edeceğiz diye kandırmaya çalışmışlardır.

18 Ağustos 1951 senesinde bu kez Alibek Hâkim kfilesi Hindistan sınırına varmış, ancak sınırdan içeri alınmamışlardır. Hüseyin Teyci kfilesi de onlardan evvel yaklaşık sekiz ayda sınıra ulaşmıştır. Canımhan Hacı'nın oğlu Delilhan Hacı'nın çabaları da sonuç göstermeyince Delilhan Hacı, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra'ya mektup yazmış, İsa Bey Delhi'de yetkililerle görüşmüş ancak Çin Hükümeti'nin tepkisinden çekinen Hindistan Hükümeti, Uygur Türklerini aldık bir de Kazak Türklerini kabul edemeyiz diyerek onu geri çevirmiştir. İsa Yusuf Alptekin; Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye ile temaslarda bulunup yardım istemiştir. Mehmet Emin Buğra temalarını Hindistan'da sürdürmüştür. Nihayet kfile 13 Ekim'de sınırdan içeri alınmıştır. Doğu Türkistanlı mülteciler Keşmir'de bulunan daha evvel Türkistan'dan hacca gidenler için yapılmış olan Serai Safakadal Göçmen Misafirhanesi'ne, buraya sığınmalar ise Kaksaray adı verilen misafirhaneye yerleştirilmişlerdir. Burada Kızılhaç ve Dünya Kiliseler Birliği'nden de destek gören göçmenler, burada misyoner propagandalarına da maruz kalmış fakat bundan etkilenmemişlerdir. Amerikan Coğrafya Ateşesi'nin eşinin resmi olmayan raporuna göre bu kampta hayat zordur. Bu insanlar yardım edilmeyi hak eden insanlardır. Fakat bu Doğu Türkistanlı mültecilerin alışık olduğu bir hayat tarzıdır. Örneğin bir sürü insanın aynı odanın içinde yatması zaten onların çadır kültüründen alışık olduğu bir durumdur. Bayan Percy'e göre ayrıca onlar gelirken hayvanlarının büyük bir bölümünü kurtarmıştır. Çok da kötü bir durumda değildirler. Bayan Percy'in mülteciler hakkındaki yorumu bu noktada çok da anlaşılır değildir.

Delilhan Hacı'nın Serai Safakadal Kampı'ndan Amerikan Eski Urumçi Başkonsolosu J. Hall Paxyon'dan yardım istemek için yazdığı mektup durumlarının vahametini ortaya koymaktadır. Bu mektupta bir toplumun lideriyken bir dilenciden farksız konuma geldiğini söylüyor ve maddi yardım istiyor. Onın gibi muhacirlerin önde gelenlerinden Alibek, Hamza Efendi, Hüseyin Teyci de yardım talep eden mektuplar yazmışlardır.

İsa Yusuf Alptekin Bey ile Mehmet Emin Buğra Bey'i Hindistan'da aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürürken görmekteyiz. Onların devlet adamı geçmişleri nedeniyle temasları Kazaklardan daha kolay olmuştur. İsa Bey 28 Ocak 1950'de Keşmir Hükümeti Başbakanı Şeyh Abdullah ile görüşmüş ondan muhacir meselesi ile daha yakından ilgileneceği sözünü almıştır. Bu dönemde Türkiye, Mısır, Irak ve Afganistan'dan da yardım bulunmuş ama bir sonuç alamamıştır.

Bu dönemde Pakistan ve Hindistan Hükümetleri muhacirlerin bir an evvel Türkiye tarafından muhacir olarak kabul edilmesini beklemektedir. Çünkü onların halkı zaten yeterince fakirdir ve Pakistan yeni kurulmuş, Hindistan da İngiliz sömürsünden kendisini yeni kurtarabilmiştir. Hindistan ve Pakistan Hükümetlerinin bu muhacirler için yaptıkları yardımlar fakir halkta tepkilere neden olmaya başlamıştır. Hem Doğu Türkistanlı muhacirler için de kardeş vatanlarında yaşamak elbette daha iyi olacaktır.

Keşmir Başbakanı Şeyh Abdullah'ın evinde Hindistan Başbakanı Nehru ile de görüşen İsa Bey sıkıntılarını, isteklerini anlatmış, sonrasında Mehmet Emin Buğra ile Hindistan Millî Savunma Bakanlığı'ndan bir heyet ile de görüşüp Hindistan'da yaşamak için ikamet izni istemiş ancak bir sonuç alamamıştır.

İkamet izni vermeyen Hindistan Hükümeti, Komünist Çin ile arayı bozmak istemediğinden muhacirlerin bir an evvel ülkeden ayrılmasını beklemiştir. Türkiye, Mısır, Afganistan, Irak gibi devletler muhacirlere kapılarını açmaya yanaşmamış, çaresiz kalan yüzlerce Doğu Türkistanlı, tehlikeleri bilerek Türkistan'a geri dönmüştür. Bir kısım Doğu Türkistanlı İsa Yusuf Alptekin ile Mehmet Emin Buğra'nın çabalarıyla Suudi Arabistan'a gönderilmek için Bombay'a gitmişlerdir. Ama buradaki misafirhanede iki haftadan fazla kalmak yasaktır ve onların yol parası dahi yoktur. İsa Yusuf Alptekin New York Times Gazetesi aracılığıyla muhacirlerin

durumunu duyurmuş, Müslümanlar yardım toplamak için bir cemiyet kurmuş ve bu insanlar Arabistan'a yollanmıştır.

Sınırdaki bekleyen Kazakları Çin korkusuyla almak istemeyen Hindistan Hükümeti, İsa Yusuf Alptekin'in ısrarlı çabaları üzerine kabiledeki ilk gelen 25 kişiyi kabul etmiş diğerlerine transit geçiş hakkı vermiştir. İsa Bey, Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye ile temaslarını sürdürmüş, 13 Mart 1952 Bakanlar Kurulu kararınca muhacirlerin Türkiye'ye kabul edilmesine kadar canla başla çalışmıştır.

Bu çalışmaya başlarken amacımız Hindistan ve Pakistan Hükümetleri ile Doğu Türkistanlı muhacirlerin ilişkilerini ortaya koyabilmektir. Bu doğrultuda çalışmış olsak da amacımıza yüzde yüz ulaştık diyebilmemiz mümkün değildir. Pandemi süreci nedeniyle yurt dışı seyahatlerine kapanan ülkeler bu süreçte arşivlerini de kapatmış, ya internet üzerinden belgelerin yalnızca bir kısmını araştırmacılara sunabilmiş ya da bu arşivlerle bağlantı tamamen kesilmiştir. Yine de üç büyük arşivde yaptığımız tetkik sonunda ulaştığımız belgeler hiç de azımsanacak türden değildir.

Çalışmamız boyunca ulaşılabildiğimiz arşiv kaynaklarından anlıyoruz ki Hindistan Hükümeti'nin amacı bu muhacirlere ev sahipliği yapmak değildir. Onlar tamamen insani gerekçelerle muhacirlere sığınma hakkı vermişler ve Türkiye'ye geçişlerine de maddi olarak destek olmayı göze almışlardır. Ancak yine de onları ülkelerinde misafir ettikleri sürece barınma, yiyecek gibi pek çok ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ayrıca buralarda yaşayan Müslüman halk da Doğu Türkistanlı muhacirlere çok yardımda bulunmuştur. Oradaki Müslüman liderler ve yerli Müslüman halk aslında elinden geleni yapmıştır diyebiliriz. Ama bu davetsiz misafirleri yıllarca memleketlerinde ağırlamak fikri o günün şartlarına göre hiç kolay değildir. Onlar da bir an evvel Türkiye'nin bu mazlum halka sahip çıkmasını beklemiştir.

Onların bu tutumunda haksız olduklarını söylemek yanlış olur. Çünkü evvela Hindistan ve Pakistan'ın Komünist Çin Hükümeti ile baş edebilmeleri mümkün değildir. Onların düşmanlığını kazanmak işlerine gelmezdi. Ayrıca zaten kendi halkları maddi olarak zor durumdadır, ülkede fakir insan sayısı çok fazladır. Henüz kendi içlerinde de bir istikrarları yoktur. Onlardan daha iyi durumda hem Müslüman olan milletler vardır hem de Türkiye gibi kan bağıyla ve din bağıyla bağlı oldukları bir devlet vardır.

Ayrıca arşivlerden ulaştığımız Doğu Türkistanlı liderlerin yardım talep etmek için yazdıkları mektuplarda içinde buldukları halleri anlatmaları hem çok samimi hem de çok üzücüdür. Bir umutla çıktıkları göç yolunda belki Çinlilerle çok mücadele etmek zorunda kalmamışlardır ama soğuk hava, hastalıklar, korku, açlık gibi bir insanın hayaline bile sığmayan zorluklar yaşamışlar, Hindistan sınırına geldikleri vakit sevdikleri pek çok insanı gözlerinin önünde kaybetmişlerdi. Artık umdukları şey korkusuzca yaşamaktır. Ancak onları bekleyen bir belirsizlikle karşılaşmışlar, geçim derdine düşmüşler, bazen dilenmek zorunda kalmışlar, bazen aç yatmışlardı.

Amerikanın'da burada ne kadar ikiyüzlü bir siyaset izlediğini açıkça görmekteyiz. Bir yandan bu muhacirlere yardım edilmeli diyerek diğer yandan bu insanların zaten kötü yaşam koşullarından geldiğini o yüzden de onların böyle yaşamaya alışık olduğunu söyleyen raporlar, yardım paralarının aslında kişisel olarak Amerika'dan yollandığı hükümetle alakası olmadığı gerçeğini gösteren mektuplar, Doğu Türkistan'ın zaten ıssız kimsesiz bir eyalet olduğunu Çin'in buraları düzeltmeye çalıştığını anlatan basın haberleri gibi pek çok belgeyi bu siyasi tutumlarına örnek gösterebiliriz.

İncelenen kaynaklarda Doğu Türkistan'dan göçen Kazak ve Uygurların arasında bir sorun olduğu aşikârdır. Örneğin Alibek Hâkim'in İsa Yusuf Alptekin ile Mehmet Emin Buğra'ya yazdığı mektupta '*Hepimiz Türk evladınız bizi de kendinizden sayın*' sözü bu Türklerin nasıl kabilecilik anlayışıyla yönetildiğinin, yıllarca bunun kendilerine nasıl empoze edildiğinin açık bir kanıtıdır. Bir türlü bağımsız bir devlet kuramamalarının nedeni de işte burada saklıdır kannatimizce.

Çin ve Rusya Sinkiang adı verdikleri Doğu Türkistan'da hemen uranyum, altın vs. maden çalışmalarına başlamış, amacına ulaşmıştır. Bugün hala bu topraklarda sömürülerine ve baskılarına devam etmekte ve dünya hala bunlara karşı sessizdir. Dönemin gazetelerinde Çinlilerin ve Rusların masum bir halkı öz vatanlarından ettikleri değil, bu geri kalmış memleketi nasıl geliştirmeye çalıştıkları, Çinli komünistlerin işgali ile Sinkiang halkının ne kadar mutlu olduğu anlatılmaktadır. Bugün de durum dünden farksızdır.

Bu insanlar mücadeleden korktukları için değil, dillerini, dinlerini, varlıklarını ve kültürlerini koruyabilmek için göçmüşlerdir. Karşılarında dev bir güç vardır. Doğu Türkistanlılar yıllarca hem Rusya hem Çin tarafından sömürüldükleri için zaten maddi

bir güçleri de yoktur. Silah alabilmek için dahi para gerekirken elinde birkaç baş hayvanla kendi halinde hayatını sürdüren, yıllarca öz vatanının nimetlerinden hiç faydalanamamış, kendilerine iki büyük gücün biçtiği hayatı yaşamak zorunda bırakılmış bu insanların ölmeyi beklemeyip göçmesi gayet normal bir davranıştır. Bu insanların bir gün öz vatanlarında kendi bayraklarının altında yaşamaları en büyük arzumuzdur.

KAYNAKÇA

- (1929) His Excellency Yang Tseng-hsin the Late Governor General of Sinkiang. *JRCAS XVI*: 87-89.
- Adıbelli B (2008) *Doğu Türkistan* (Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).
- Aka İ (1995) *Timur ve Devleti* (TTK Yayınları, Ankara).
- Alptekin E (1992) *Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40.Yılı* (Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları, Kayseri).
- Alptekin İ Y (1981) *Doğu Türkistan Davası* (Marifet Yayınları, İstanbul).
- Alptekin İ Y (1985) *Esir Doğu Türkistan İçin*, haz. Ömer Kul. (Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi).
- Alptekin İ Y (1992) *Unutulan Vatan Doğu Türkistan* (Seha Neşriyat, İstanbul).
- Alptekin İ Y (2010) *Esir Doğu Türkistan İçin-1, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, haz. Ömer Kul. (Berikan Yayınevi, İstanbul).
- Alptekin İ Y (2010) *Esir Doğu Türkistan İçin-2, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, haz. Ömer Kul. (Berikan Yayınevi: Ankara).
- Altay H (1980) *Esteliklerim* (Otağ Matbaası, İstanbul).
- Altay H (1998) *Anayurttan Anadolu'ya* (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Anat H Y (2003) *Hayatım ve Mücadelem* ed. S. Yalçın. (Özkan Matbaacılık, Ankara).
- Bakır A (2005) *Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Mehmet Emin Buğra* (Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul).
- Bakır A (2008) Doğu Türkistan Tarihinin Türk Kültür Tarihi Açısından Önemi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 8(1): 35-39.
- Barnett A D (1963) *China On The Eve Of Communist Takeover* (Thames and Hudson, London).
- Bekin M R (2005) *Doğu Türkistan Vakfı Başkanı M. Rıza Bekin'in Anıları* (Kastaş Yayınevi, İstanbul).
- Beloff M (1953) *Soviet Policy in the Far East, 1944-51* (Oxford UP, London).
- Beloff M (1966) *The Foreign Policy of Soviet Russia, 1929-1941* (I) (Oxford UP, London).
- Benson L (1990) *The İli Rebellion: the Moslem Challenge to Chinese Authority in Xingiang 1944-49* (M. E. Sharp Inc. New York).

- Boorman HL , Howard RC (1967) *Biographical Dictionary of Republican China* (1) (Columbia UP. New York).
- Boorman HL , Howard R (1967) *Biographical Dictionary of Republican China* (4) (Columbia UP. New York).
- Bosshard W (1929) Politics and Trade in Cenrtal Asia. *JRCAS* (XVI): 433-454.
- Buğda A (2013) *Tarihi Vesikalarda 1933 Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ve Anayasası* (Ravza Yayıncılık, İstanbul).
- Buğra ME (1952) *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu* (Güven Basımevi: İstanbul).
- Buğra ME (1954) *Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti* (Osmanbey Matbaası, İstanbul).
- Buğra M E (1987) *Şarkî Türkistan Tarihi* (Ofset Matbaacılık, Ankara).
- Cable M, French F (1943) *The Gobi Desert, A Desert Journal* (Hodder & Stoughton, London)
- Caroe O (1967) *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism* (Mac Millan, New York).
- Cengiz İ (1981) *Kızıl Çin İşgalindeki Doğu Türkistan* (Doğu Türkistan Dergisi Yayınları, İstanbul).
- Chan FG (1969) The Road to Power: Sheng Shih-ts'ai's Early Years in Sinkiang (1930-34), *Journal of Oriental Studies*, (VII): 224-260.
- Chen J (1977) *The Sinkiang Story* (Macmillan, New York).
- Chung-cheng C (1956) *Sovyet Rusya Çin'de*, çev. M. N. Özerdin. (Nebioğlu Yayınevi, İstanbul).
- Clark M J (1954) How the Kazakhs Fled to Freedom. *National Geographical Magazine* VI (5): 621-644.
- Clubb O E (1965) *Twentieth Century China* (Columbia UP. London).
- Clubb O E (1971) *China Russia The Great Game* (Columbia UP. New York).
- Çandarlıoğlu G (2006) *Özgürlük Yolu, Nurgocay Batur'un Anılarıyla Osman Batur*. (Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul).
- Çavuşoğlu Y (1986) Eski Türk Dini. *Tanıtım Dergisi*, 7 (79): 28-30.
- Çay A (2010) Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde Doğu Türkistan'ın Durumu, *Doğu Türkistan'ın Sesi*, 18(71) : 3-8.

- Dağcı K, Keskin M (2013) Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlaller. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2): 11-29.
- Dallin DJ (1948) *Soviet Russia and the Far East*. (Yale UP, New Haven).
- Dauliatova Ş (2007) Çin'in Doğu Türkistan Politikası. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Davidson B (1957) *Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia* (Jonathan Cape, London).
- Deliorman A, Donuk A, Kocakapan İ (1991) *Türklük Mücahidi İsa Yusuf* (Bayrak Yayınevi, İstanbul).
- Demirağ Y (2014) 1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3: 229-245.
- Esmer AŞ, Sander O (1987) İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983)* 1(2): 137-185.
- Févre GL (1935) *An Eastern Odyssey* (Gollancz, London).
- Fleming P (1936) *News From Tartary* (Jonathan Cape, London).
- Forbes AD (1990) *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*, çev. E. Can. (Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, Münih).
- Gayretullah H (1966) *Osman Batur* (Orda Yayınları, İstanbul).
- Gayretullah H (1977) *Altaylarda Kanlı Günler* (Ahmet Sait Matbaası: İstanbul).
- Gayretullah H (2003) *Osman Batur ve Millî Mücadelesi, Altay Kartalı Osman Batur*. (Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Yayını, İstanbul)
- Gayretullah H (2009) *Uzaklara Balam* (Toker Yayınları, İstanbul).
- Gömeç S (2011) *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Hai B W (1956) Muslim Minority In China. MA Thesis. Columbia University .
- Hayit B (1975) *Türkistan: Rusya İle Çin Arasında* (Otağ Yayınları, İstanbul).
- Hayit B (2004) *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi* (TTK Yayınları, Ankara).
- Hayit B (1999) Doğu Türkistan'ın Türk Dünyasındaki Önemi. *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi* (145): 36-39.
- Hedin S (1933) *Riddles of the Gobi Desert* (Routledge & Sons, London).

- Hedin S (1936) *Big Horse's Flight: The Trail of War in Central Asia* (Macmillan, London).
- Hedin S (1938) *The Silk Road* (Routledge & Sons, London).
- İlcul AK (1997) *Çin-Türkistan Hâtıraları, Şanghay Hâtıraları*, haz. Y. Gedikli (Ötüken Yayınları, İstanbul).
- İsakov A (2015) Doğu Türkistan'ın Kırgız Tarihindeki Yeri. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* (5):1-9.
- İslambekov K (1999) Halife Altay'ın Hayatı ve Eserleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- İzgi Ö (1987) Kao-Chang (Turfan) Uygurları. *Tarihte Türk Devletleri* (1): 235-244.
- Kafesoğlu İ (1983) *Türk Milli Kültürü* (Boğaziçi Yayınları: İstanbul).
- Kalkan M (2007) Sovyetler Döneminde Kazakların Göç Hareketleri ve Anadolu'da (Altay Köyü'nde) İskân Edilişleri. *TÜBAR, (XXI)* :123-141.
- Kara A (2018) XX. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Kazak Göçü ve Elishan Batur'un Bu Göçteki Liderliği. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 120 (237): 205-216.
- Karahoca A (1960) *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi* (Fakülte Matbaası, İstanbul).
- Kesici A K (2003) Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye'ye Göçünün 50. Yılı Münasebetiyle-I. *Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi* (194):17-22.
- Kesici A K (2003) Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye'ye Göçünün 50. Yılı Münasebetiyle-II. *Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi*, 195: 17-22.
- Kırkıl E, Tuncer T (2019) Üç Efendilerin Nanking ve Doğu Türkistan'daki Mücadeleleri *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (1): 295-306.
- Kul Ö (2009) Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1911-1955), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kul Ö (2019) Osman Batur (*Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara).
- Kul Ö, Kırkıl E (2011) Doğu Türkistan Kazak Türk Liderlerinden Bir Portre: Hüseyin Teyci. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1(2): 103-130.
- Kurban İ (1992) *Şarki Türkistan Cumhuriyeti: 1944-1949* (TTK Yayınları, Ankara).
- Kurban İ (1995) *Doğu Türkistan İçin Savaş* (TTK Yayınları, Ankara).
- Lattimore O (1928) The Chinese as a Dominant Race. *JRCAS*, XV: 278-300.

- Lattimore O (1930) *High Tatar* (Little, Brown & Co, Boston).
- Lattimore O (1935) Chinese Turkestan or Sinkiang. *The China Year Book* 36-44.
- Lattimore O (1950) *Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China*. Little, Brown & Co : London).
- Lattimore O (1962) *Inner Asian Frontiers of China* (Beacon Press: Boston).
- Lattimore O (1962) *Studies in Frontier History Collected Papers (1928-1958)* (Oxford UP, London).
- Lias G (1956) *Kazak Exodus* (Evans Brothers, London).
- Lias G (1973) *Göç*, çev. M. Çağrı. (İstanbul: Boğaziçi Yayınları).
- Macartney G (1909) Eastern Turkestan: The Chinese as Rulers Over and Alien Race. *Proceeding of the Central Asian Society* 1-23.
- MacMurray JV (1921) *Treaties and Agreements With and Concerning China, 1894-1919* (Oxford UP, New York).
- Mingulov NN (1962) The Uprising in North-West Xin-jiang, 1944-1949. *CAR* II(2): 181-195.
- Nazaroff PS (1935) *Moved On From Kashgar to Kashmir* (George Allen & Unwin Ltd. London).
- New York Times , *ProQuest Historical Newspapers: The New York Times With Index*, New York 1950.
- North RC (1953) *Moscow and Chinese Communists* (Stanford UP, Stanford).
- Nyman L (1977) *Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interest in Xinjang, 1918-1934* (Esselte Studium, Malmö).
- Oraltay H (1978) *Kazak Türkleri* (Tavilli Matbaası, İstanbul).
- Özcan A (2007) *Pakistan* (Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara).
- Penikkar SK (Yayın Yılı Yok) *Kızıl Çin Tehlikesi* (Hindistan Haberler Servisi, İstanbul).
- Petro W (1933) Mongolia, Kansu and Sinkiang as Seen by a Member of the Haardt-Citroen Expedition. *JRCAS* XX (2): 205-219.
- Roerich NG (1931) *Trails to Inmost Asia* (Yale UP, New Haven).
- Rossabi M (1975) *China and Inner Asia from 1368 to Present Day* (Thames & Hudson, London).

- Saray M (1997) *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi (Başlangıçtan 1878'e Kadar)* (Cilt 1). (Kitapevi Yayınları, İstanbul).
- Schomberg CR (1929) The Ili District. *JRCAS*, XVI(4): 456-459.
- Selvi Z, Teyci M, Kara A (1996) *Kazakların Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Göçü ve Osman Taştan* (Kazak Türkleri Vakfı Yayınları, İstanbul).
- Sheng L (2006) *Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu*, çev. X. Xinyue. (Kaynak Yayınları, Urumçi).
- Sheng L (2013) *Sinciang Uygur Tarihi* (Analiz Basım Yayın, İstanbul).
- Skrine C (1926) *Chinese Central Asia* (Methuen & Co. Ltd, London).
- Skrine CP, Nightingale P (2005) *Macartney at Kashgar: New Light on British, Chinese and Russian Activities in Sinkiang, 1890-1918* (Routledge, London).
- Şahin E (1995) Doğu Türkistan . *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3: 95-123.
- Şemseddin İ (1997) *Doğu Türkistan'da Demografik Yapı ve Tarım* (İrfan Kültür ve Eğitim Derneği, İzmir).
- Taşagıl A (1996) Esir Doğu Türkistan'da Mazlum Bir Türk Şehri. *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, (31):17-22.
- Taşagıl A (1997) Esarettteki Son Türk Yurdu. *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, (37): 21-24.
- Taşagıl A (2016) *Kök Tengrinin Çocukları* (Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).
- Temir A (2010) *Moğolların Gizli Tarihi* (TTK Yayınları, Ankara).
- Tuncer T (2015) 1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler, Basılmamış Doktora Tezi, CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Tuncer T (2020) Doğu Türkistan'da Güçler Savaşı: Kumul Ayaklanması. *Türkiyat Mecmuası* 30 (1): 269-285.
- Tursun N (2020) 1933 ve 1944 Yıllarında Kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetleri Hakkındaki Kaynaklar ve Bu Kaynakların Değeri. *Ululararası Uygur Araştırmaları Dergisi* (16): 233-257.
- Tyler C (2003) *Wild West China, The Taming of Jinjiang* (John Murray, London).
- Vahidi H, Uyguri S (1991) *Dr. Mesut Sabri Baykozi Hakkındaki Doğrular ve Hakikatler*, çev: G. P. Baykozi, Yayınevi Yok, Almatı.

Viale C (1988) *Prelude to War: Japan's Goals and Strategy in World War II*. (Fort Leavenworth, Kansas).

Warikoo KB (2020) 19. YüzYıl Boyunca Çin Bölgesindeki Türkistan'ın Durumu: Sosyoekonomik Bir Çalışma. *İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi* 2 (3): 176-212.

Wintage RO(1929) Education in Chinese Turkestan. *JRCAS XVI*(3): 319-327.

Wu AK (1984) *Turkistan Tumult* (Oxford UP. New York).

Yang R (1961) Sinkiang Under the Administration of Governor Yang Tseng-hsin, 1911-1928. *CAJ*, 270-316.

Yücel MU (2013) *Yakup Bey*. (Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara).

Yüksel FA (2009) Yahya Kemal Beyatlı'nın Peşaver Doğu Türkistanlı Kazak Muhacirler Derneği'nin Türkiye'ye Göç Faaliyetlerine Katkısı. *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, (1) 83-93.

Yüksel FA (2011) Peşaver Doğu Türkistanlı Kazak Muhacirler Derneği ve Yahya Kemal Beyatlı. *Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi*, (296): 19-24.

ARŞİV BELGELERİ

NARA (320.2049, 02.01.1950)

NARA (400.1,1950)

NARA (CA. F1.116,1943)

NARA (097.3Z1097 No.29115),

NARA (097.3 Z1092 NO.340, 25 Ağustos 1942)

NARA (893.48/2-2245, 22 Şubat 1945)

NARA (no.366, 12 Haziran 1947)

NARA (no. 981, September 29, 1949)

NARA (6PSinkiang, 18 Kasım 1951)

NARA (350.1, 28.01.1952)

NARA (350.4, 28.01.1952)

NARA (350,4, 18.Şubat.1952)

NARA (6PSinkiang, 13 Mart 1952)

NARA (882.411/2-950).

NARA (19P.ARC,31.7.53)

NARA (TLP-WOAR, 6P,1950)

NARA (No:3/6A, 19 Nisan 1949)

NARA (19P Asian Regional Committee 1953, U.S.- China Relations: Records of the Office of Chinese Affairs).

NARA (130.4, 11.Şubat,1952)

NARA (350.4,23.Ocak. 1952)

FO (F 4171/186/10, Jul 7, 1945)

FO (F2042, 25 Ocak 1949)

FO (F2042, 371/75800 25 Ocak 1949)

FO (FC1016/a, 23.2.1951)

FO (CAB 129/31, Dec 9, 1948).

FO ([CAB 158/7/1] Sep 30, 1949).

NAI (belge numarasına ulaşılamamış belgeler vardır).

EKLER

EK. 1 Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan'da etkisi üzerine bir Amerikan Arşivi raporu.

NARA (400.1,1950)

Sinkiang

Sinkiang, whose population is only 6 percent non-Chinese (excluding Chinese Moslems), has been the most promising area in China for the application of the Soviet policy of fostering "autonomy" and Soviet influence. The USSR has supported autonomy for the non-Chinese majority in Sinkiang against both the Chinese Nationalists and the Chinese Communists.

When its experiments in the use of a Chinese warlord (Sheng Shih-tsai) as its instrument failed in 1942, the Soviet Union returned to the more tried policy of utilizing border nationalities. The USSR instigated a Turki (comprise 77 percent of the Sinkiang population) uprising against the officials of the Nationalist Government in November 1944, resulting in the establishment of an autonomous regime in northwestern Sinkiang (Ili, Tacheng and Akesu districts). In this area, from which Chinese authority was excluded, the Soviet Union exploited at will the mineral resources it desired. It used the anti-Chinese attitude of the Turki government as a lever to pry further concessions fromeking, the most notable of which was the extension of the agreement giving the USSR an aviation monopoly in the province.

Since the defeat of the Nationalist armies on the Chinese mainland, the USSR has resorted once more to an encouragement of autonomy for the nationalities of Sinkiang, this time against the Chinese Communist regime in Pei-p'ing. The Turki Army has been nominally "incorporated" into the Chinese Communist army, but has been kept organizationally separate. Turki troops presumably still garrison the towns that they occupied after the 1944 revolt. The two top officers in the new provincial governments of Sinkiang are Turki. It is also noteworthy that the Pei-p'ing government has recently felt compelled to promise the non-Chinese population of the province considerable political participation and cultural autonomy.

The arrival in Moscow of four persons from Sinkiang, headed by a Soviet-oriented representative of the Turki, is a sign of the importance the USSR attaches to the role of the nationalities in Sinkiang. Soviet-incited civil disobedience and even armed action by the non-Chinese peoples of Sinkiang in support of their rights and privileges remains a constant threat over the Chinese Communists, should they refuse the Soviet Union any concessions it wants in the province.

EK. 2 Rusya'nın Doğu Türkistan Üzerindeki ilgisini anlatan Amerikan arşivinden alınan belge.

NARA (CA. F1.116,1943)

Sinkiang
3-1

Russian Interest in Sinkiang

In July 1851 a Convention was signed at Kulja to regulate the trade which had grown up between China and Russia in the Kulja, Targatai area.

By the Treaty of Peking (Nov. 1860) which dealt with the Russo-Chinese boundary, Kashgar in southern Sinkiang was opened to Russian trade "as an experiment" as Ili (Kulja) and Targatai had been in 1851, and Russia was given the privilege of stationing a consul there as in the latter two places.

1871. Following a Mohammedan uprising vs. the Chinese the Russians sent an army to Kulja and occupied the area. Russia then notified China that she had no desire to occupy the region permanently and would return it when China was able to keep order.

However, it was not until 1881 that the Russians actually evacuated, and a Russo-Chinese war was narrowly averted. By the Treaty of St. Petersburg of 1881, Russia restored most of the Ili territory to China; China paid an indemnity and agreed to grant Russia additional privileges as regards consuls and trading. Russia also insisted that Russians who had acquired property in Ili during the ten-year occupation be permitted to keep it. During the ten years that Russia held Ili the territory was surveyed by scientists specially sent from St. Petersburg.

Heron Korff writes that the Treaty of St. P. was only a blind. A reglement attached to it was concerned with land trade, trade routes, consulates, tariffs, etc. which gave Russia important privileges in the Chinese land trade. This treaty did give the Russians new privileges in Manchuria, including, for the first time, the privilege of navigating the rivers of Manchuria.

It was ^{with} in 1881, ~~also~~, that Sinkiang was constituted a province (composed of the Military Governorship of Ili and the Sinkiang extension of Kansu) and was placed under a civil governor. (The Altai district was added to it in 1915.)

In 1910, at the time for the third renewal of the Treaty of St. Petersburg, Russia, determined to secure additional privileges in Manchuria, decided to use Sinkiang as a pretext for pressure. Troops were massed on the Sinkiang border and an occupation of Ili was contemplated. China agreed to the Russian demands.

In 1916, Gen. Kurapatkin, Governor-General of Turkestan, wrote a confidential memo to the Czar in which he urged that the Sino-Russian border be re-drawn to form a direct line from the Khan Tengri range in Sinkiang to Vladivostok. This would have given Russia northern Sinkiang, northern Mongolia and north. Manchuria.

Louis Fischer says that Russia was seriously contemplating such a move on the eve of the World War, adding that Russia refrained from touching the section around Kashgar because of its special interest to British India.

In 1920, Gov. Yang of Sinkiang concluded a trade agreement with the Soviet Union, with the approval of the Chinese Gov. Thus, China's first official contact with the Soviets was made through Sinkiang and dealt with trade between that province and Russia. (On the same day that the agreement was announced in Peking, the Chinese Gov. broke off relations with the Kerensky representative in Peking.)

In 1923, however, this agreement was abrogated. During the period 1922-24 the Soviet Gov. was entirely unrepresented in southern Sinkiang. The few Russians living there were survivors of the large colonies which had existed in Czarist days. Also, the frontier was closed by the Chinese who allowed no Soviets to enter the Kashgar region.

In 1924 a trade agreement was concluded between the Sov. Union and the Governor of Sinkiang (Yang), and a Russian consul took up residence in Kashgar in July, 1925.

In 1926 the Soviet-Sinkiang Trading Co. was organized and has been steadily extending its influence in recent years. (See Chinese Year Book, 1938-39)

In 1933, when a revolution broke out in Sinkiang the Soviet Union lent Gen. Sheng Shih-tsai (the governor) a detachment of red Russian "volunteers" and some equipment to restore order. These "volunteers" were withdrawn after the Chinese regime of Sheng was securely established. (The probable reason for this move by the Russians was the fear that Japan might gain a foothold among the Moslems of Sinkiang.)

In 1937, Chen Li-fu, Chinese spokesman, said that close econ. relations between Sinkiang and Russia were natural. He stated that no attempt was being made to communize the province and that it was developing along Chinese lines under Gen. Sheng who was completely loyal to Nanking.

date ? The Chinese Gov. has denied Japanese rumors that the recently signed Chinese-Soviet trade agreement contained provisions which would affect adversely Chinese sovereignty in Sinkiang Province. (Prior to 1939)

Since Nov. 1942, all trade between Sinkiang and the Soviet U. has been handled by the Yu Hsin Co. (Chinese) and the Soviet-Sinkiang Trading Co. (Russian).

By the end of 1942 observers pointed out that the trend in Sinkiang seemed to be Russian withdrawal (Russian troops

EK. 3 1940'lı yılların başında Doğu Türkistandaki gelişmeleri anlatan bir belge.

NARA (097.3Z1097 No.29115, 16 Şubat 1945)

DEPARTMENT OF STATE
REFERENCE DIVISION
FILE COPY
PLEASE RETURN
REF

Answer

~~SECRET~~
~~CONTROL~~

OFFICE OF STRATEGIC SERVICES
RESEARCH AND ANALYSIS BRANCH

R & A 2911S
16 FEBRUARY 1945

097.3
Z1092
No. 29115

REVOLT IN CHINESE TURKESTAN

Since 1943, when Russia withdrew the troops, advisors, and industrial equipment which she had invested in Sinkiang during the 1930's, China has had an opportunity to establish full control over that remote Central Asiatic province on the Sino-Soviet border. But a growing tide of revolt, recently climaxed by the rebel capture of Ining (Kuldja), third largest city in Sinkiang, bears witness to Chungking's failure to solve the economic, ethnic, and political problems of the area.

In 1942, by a sudden shift in orientation away from the Soviet Union toward the Chungking Central Government, former Governor Sheng Shih-tsai brought chaos to the economic organization of the province. Since then, the Government's repressive measures against non-Chinese and its determined efforts to Sinicize the area have severely aggravated the basic cleavages already existing between the predominantly Muslim population and the Chinese minority. The rebels, composed of Kazakhs, Turgis, Tatars, and White Russians, have been seeking for two years to arouse the population to join their struggle for an "East Asia Turki Republic" based on a province-wide union of Muslims.

In 1931 years of misrule brought the ancient tension between the Chinese ruling minority and the Muslim inhabitants to the breaking point. Governor Sheng Shih-tsai, besieged in the capital at Tihwa (Urumchi) by fierce Tungan (Chinese Muslim) rebels, was forced to seek outside aid. Unable to find help in China, which was torn by civil strife, Sheng turned in 1934 to the Soviet Union, whose desire to prevent foreign influence (probably British or Japanese) in Sinkiang was sufficient to interest her in intervention. After the rebellion had been quelled with the aid of Soviet troops, a period of extensive political and economic improvements, as indicated by a decrease in tension among the people and a rise in the standard of living, began. With Russian technical advice and capital, and the proximity of the new Turksib railway, Sinkiang was transformed from a largely isolated, oasis economy into one of dependence upon trade with the Soviet Union. A Soviet trading agency, *Sovintorg*, handled all Sinkiang's export trade; Russians helped plan a highway system and irrigation projects, trained the provincial army, and built oil wells and a refinery. This rapprochement was facilitated by the fact that Sinkiang is geographically far more accessible to Russia than to the rest of China.

When Sheng reversed his pro-Soviet policy in 1942 and sought instead to tighten Sinkiang's relations with the Central Government in

State letter of 6/12/29
BY NAME DATE 9/15/47

~~SECRET~~
~~CONTROL~~

32

SECRET

Chungking, the Russians withdrew all their advisors and equipment and halted their trade. As a result the province was thrown into a sharp financial crisis, with a staggering inflation. Taxes were high and essential goods scarce. The complete Russian withdrawal, including the closing of the Meashed route which could have carried Lend-Lease supplies to China, was probably more than the Chinese had bargained for. The USSR, however, did not intend to leave her industrial installations in the hands of a possibly hostile government, was pressed by her own war needs, and perhaps also was glad to impress the world with her voluntary retirement. The Soviets may in addition have hoped to handicap the Chinese development of Sinkiang in order to prove to China that she cannot operate without Russian aid.

The distress caused by this sharp change in policy provoked numerous tribal revolts and was exacerbated by the efforts of the Chinese to enforce Chinese customs on the population after the Russian withdrawal. All schools were put under the supervision of the Kuomintang and only Chinese was spoken in the middle and upper schools. Chinese settlers were brought in and were given part of the land formerly used by the Kazakhs for winter grazing. Sheng used increasingly repressive measures to control the people, especially those suspected of pro-Russian sympathies. Kazakhs in the north were not permitted freely to cross the provincial borders as they had in the past.

With the replacement of Sheng Shih-tsai by a new governor, Wu Chung-hsiu, in August 1944, the people optimistically believed that living conditions would improve and political prisoners, numbering many thousand, would be released. But in spite of Wu's promises to secure racial equality and peace in Sinkiang, discrimination did not cease, the majority of prisoners were not released, and material distress continued unabated.

The recent rebel occupation of Ining took place while most of the Chinese garrison was out on a punitive expedition. Ining is so situated that the two main approaches to it from Tihwa are easily blocked in narrow mountain passes. According to some reports, the strategic passes are controlled by the insurgents and all reinforcements from Tihwa are cut off. Others declare that Chinese troops are already approaching Ining and will soon take the city.

Extension of the present rebellion threatens the Central Government's control unless it is able to crush the revolt by force or effect a compromise which would restore to the people the right to their own language, education, free trade, and a certain amount of self-government. The latter course would entail a return to the earlier Sheng policy, which apparently was popular with the natives. However, reports from Lanchow and Tihwa have confirmed the rumor that additional thousands of Chinese troops are being sent to Sinkiang, and Chiang Kai-shek apparently plans to continue the policy of maintaining Kuomintang rule by force.

SECRET

EK. 4 Chungking'in Doğu Türkistan'daki Rus etkisine meydan okuduğunu anlatan belge.

NARA (097.3 Z1092 NO.340, 25 Ağustos 1942)

DECLASSIFIED: Authority letter of 1-11-72 from W.M. Franklin, State Dept.
By *[Signature]* Date *4/29/82*

DEPARTMENT OF STATE
OFFICE OF STRATEGIC SERVICES
Research and Analysis Branch

RESTRICTED

FILE COPY c.1

H. Brodie, SAC
R & A No. 340
25 August 1942

DEVELOPMENTS OF THE WEEK IN CHINA
11-31-41

Chungking challenges Russian influence in Sinkiang

Sheng Shih-ts'ai, the Governor of Sinkiang, is being persuaded by Chungking to bring his largely autonomous and Russian-influenced province under the authority of the Kuomintang and of the Central Chinese Government, according to a highly placed observer in Chungking. Sheng has already shown himself agreeable to the proposition that all transport matters within his province should be supervised by Chungking Government personnel. Forthcoming exchanges of Russian gasoline for Chinese strategic materials, which our observer reports will take place shortly in spite of the fact that no formal agreement between China and Russia has yet been concluded, will make control of Sinkiang communications attractive to Chungking; moreover Sinkiang produces, with Russian equipment, some 25,000 gallons of gasoline monthly, and production can probably be stepped up. The whole development, according to our observer, is an effort to take advantage of the U.S.S.R.'s present weakness to gain the oil and communications of Sinkiang.

It is not clear how far Sheng Shih-ts'ai will go in the way of cooperation with Chungking. Sinkiang has long been prac-

CLASSIFICATION

- 2 - *Changed to* 25 August 1942

RESTRICTED

tically autonomous with regard to China, and it has been tied to Russia economically ever since the completion of the Turk-Sib railroad in 1930. Sheng himself achieved power in 1933 largely through Russian aid, and he has constantly drawn on Russian assistance in money, materials, and technical assistance, to consolidate his position. Russian troops have occasionally intervened to aid Sheng against uprisings of the Tungans (Chinese Mohammedans) or of the local Turki majority, and Russian garrisons are found today in various towns of the province.

Several factors, however, may impel Sheng to lean toward Chungking. Chinese Central Government troops are now stationed in North Kansu, where they make a direct contribution to Chungking's influence on Sinkiang. Moreover Sheng appears to be having troubles with Communist groups within his province. These Communists, unlike those in Kansu or Shensi, have direct Russian support, are very powerful and operate in the open, according to our observer. Sheng may well be utilizing Chungking to rid himself of these competitors, while at the same time he counts on Russian proximity to spare him from too great subservience to Chungking. That important negotiations may now be underway is indicated by the rumor that Chiang Kai-shek is in conference with Sheng at Lanchow.

EK. 5 1945'te Çin'de United China Relief tarafından tasarlanan yardım projelerinden biri olan Doğu Türkistan topraklarına Çinli göçebe yerleştirmek ile ilgili belge.

NARA (893.48/2-2245, 22 Şubat 1945)

PREPARING OFFICE WILL INDICATE WHETHER
Collect

TO BE TRANSMITTED
SECRET X
CONFIDENTIAL
RESTRICTED
CLEAR

TELEGRAM SENT

Department of State

Charge Department:
Charge to

Washington, Feb 22 1945

SECRET

AMEMBASSY
CHUNGKING
309

3.48/2-2245

The Department has received information to the effect that among the relief projects contemplated by United China Relief in China in 1945, is one providing for the expenditure of ten million dollars Chinese currency for QUOTE colonization in the northwest UNQUOTE.

The Department questions the desirability or utility of carrying out this project in the event it relates to the migration and settlement of Chinese farm refugees on lands customarily used by the nomads of Sinkiang.

Unless you perceive objection, please make discreet inquiry of Dr. Henry or other appropriate officer of United China Relief in regard to the nature of this project. In the event it is established that the project relates to the migration and settlement of Chinese farmers on lands normally grazed by Sinkiang nomads, point out that according to available information such migration tends to displace Sinkiang nomads from such grazing lands with consequent unrest or strife, and endeavor discreetly to dissuade United China Relief from embarking on or continuing such a project.

Acting

DCR - ECA UNIT
L.M.S.

893.52/2-2245

CONFIDENTIAL

CA:EFD:EAD 2-21-45
CA
FE
FEB 22 1945 P.M.

EK. 6 Doğu Türkistan tarihi üzerine yazılmış Amerikan arşivinden alınmış bir belge.

NARA (320.2049, 02.01.1950)

DRAFT

TOP SECRET

2-7-50

[Russian intervention in Sinkiang for the past century has taken ^{at various times} ~~a varying~~ the forms of commercial penetration, armed intervention and complete withdrawal when internal difficulties or external attack totally absorbed Russian energies elsewhere. Sinkiang is, like most of central Asia, a mosaic of racial groups and conflicting interests. The major conflict has been between the Chinese attempting to maintain control over Sinkiang and the restive Muslim-Turki group attempting to throw off this control. Russian intervention has favored at times the Chinese authorities and at other times the Turki racial group but generally the nature of Russian intervention, as the relative strength of these groups fluctuated, has been to support the weaker with the cost of such support various special concessions and privileges which furthered Russian penetration.

The Treaty of Kuldja (1851) and the Peking Convention (1869) opened the way to Czarist economic penetration of Sinkiang. During the revolt of Yahub Beg against Chinese authority in 1871, Russian troops were moved into the Ili Valley and remained until the Treaty of St. Petersburg between Russia and China was signed in 1881. This treaty afforded further opportunities for Russian penetration and colonization *during the years following.*

The first ^{major} Russian withdrawal occurred during the first World War and the early stages of the Bolshevik revolution when Russian energies were absorbed in more immediate problems.

Thus, when Stalin was Commissar for Nationalities *(immediately following the Revolution of*, he made ~~some~~ very generous statements renouncing old czarist-imperialist designs on central Asian peoples. This attitude of self-abnegation did not last for long. Trade agreements giving the USSR preferential treatment were negotiated and signed directly with the Chinese Governor of

Sinkiang

TOP SECRET

TOP SECRET

-2-

Sinkiang (Yang Tseng-hsin) in the early 1920's.

During the bloody Muslim uprisings ~~and~~ ⁱⁿ the early 1930's, the Kremlin through the so-called Altai Army came to the rescue of ~~the~~ Chinese General Sheng Shih-sai who, with Soviet aid, was able to stamp out the Turk-Muslim revolt and establish himself as warlord of Sinkiang. As a result of this intervention the USSR was able to enter upon a period of maximum penetration of the province, ~~During this period~~ ^{during which} a Soviet garrison was maintained at Hami, and Sovinstorg, a Soviet trading organization, controlled the economic life of the province, ~~and~~ ^{and swarmed with} Soviet technical and political advisers ~~swarmed~~ ^{swarmed} over the province. During the second World War, while Soviet energies were heavily engaged elsewhere, Sinkiang was progressively oriented toward Chungking. In mid-1943, the second great Soviet withdrawal from Sinkiang occurred. The Soviet garrison at Hami was withdrawn, Sovinstorg was dissolved and the myriads of Soviet advisers and technicians left the province. During this period, the Chinese Government was able to reestablish a large measure of control over the province.

This was the situation when lessening pressures elsewhere ^{again} permitted the Kremlin to ~~again~~ turn its attention to Sinkiang. ~~Additionally,~~ ^{But the time} Kremlin efforts were devoted to strengthening the Turki group which in 1944 revolted against the Chinese authorities. Exploiting Turki racial affinities with central Asian minorities across the border in the USSR and acting through its central Asian agents, including Seifutdin (present Deputy Chairman of the Sinkiang Provincial Government), the Kremlin set about creating along its borders in Sinkiang an autonomous Turki regime. This regime was established in the Ili Valley area, called itself the East Turkestan Republic and possessed its own administration and army. During the past three years it has been a useful Soviet tool for threatening and intimidating the Chinese Nationalist authorities at

the

TOP SECRET

-3-

the provincial capital of Tihwa.

As the military position of the Chinese Nationalists collapsed along the Yangtze and their armies were in full flight southward, Nationalist control of Sinkiang became more precarious. At this time, when Chinese Communist control of Sinkiang appeared imminent and inevitable, the Kremlin reopened negotiations with the Nationalist Sinkiang authorities seeking sweeping concessions

reminiscent of those enjoyed by ^{the USSR} Moscow under Sheng Shih-tsai. *If Hsuehby served notice that would not depend entirely upon its domination of the Chinese Communists to issue its objectives in Sinkiang.*

It was undoubtedly the Kremlin's design that the Ili regime ~~should~~ expand and take over the provincial government. There is little question but that the Chinese Communists were aware of these intentions. As the fate of Sinkiang hung in the balance, with it an open question whether Ili would take over Tihwa before the troops of the Communist General, Peng Teh-huai, were able to occupy the provincial capital, the former Nationalist Governor of Sinkiang, General Chang Chih-chung, went over to the Communists and arranged for a political turnover of the whole Nationalist provincial government to Peking. This slick transfer could hardly have been pleasing to the Kremlin and the Chinese Communists appointed as chairman of the provincial government Burhan, an opportunist Turki who has served with agility and self-interest successively Sheng Shih-tsai, the Russians, the Chinese Nationalists and now the Chinese Communists. They designated Seifuddin as Deputy Chairman. Meanwhile, the military force in the province is predominantly that of the Chinese Communists under General Peng Teh-huai.

It is logical to expect the Kremlin to continue the pattern of many years and, with a strong Communist government at Peking, asserting its control over Sinkiang, to support Turki-Muslim groups at the expense of Peking control. Reports that question of minority

TOP SECRET

TOP SECRET

-4-

of minority rights in Sinkiang is causing difficulties during the Moscow negotiations supports this hypothesis. Pursuing this speculation further, it may be assumed in view of his background that Seifutdin was called to Moscow by the Kremlin to support its demands on the Chinese Communists for autonomous rights for Turki and perhaps other racial groups. Burhan, on the other hand, as has already been pointed out, is an opportunist and presumably subject to pressure by Peng Teh-huai. His declaration coinciding as it did with the departure of Seifutdin for Moscow may well have been designed to strengthen the hand of the Chinese negotiations at Moscow and counter the Seifutdin mission. Finally, as evidence that all is not well in Sinkiang is the report regarding delays in integrating the Ili forces in the Chinese Communist armies.

We thus see an alignment of power in Sinkiang probably between a civil administration which finds its interests no less identified with those of Moscow than of Peking ^{and a} ~~we find~~ military command held by a trusted old comrade of Mao. The Kremlin has, however, not been idle with respect to Peng. As the military are the final arbiter in the Sinkiang situation, the Kremlin cannot permit Peng to surround himself with men of like inclinations. They have therefore through the Liu Shao-chi clique at Peking planted around Peng a group of ardent, young Chinese-Stalinist military subordinates.

This situation in Sinkiang is undoubtedly one of the major subjects of negotiations at Moscow. The Kremlin is presumably pressing for extensive introduction of Tashkent-trained personnel into the civil government and attempting to persuade the Chinese to permit the development of autonomous Turki military formations. *The Chinese negotiators, on the other hand, being thoroughly familiar with Communist techniques of this sort and having in mind the extreme nationalism prevalent in China, must be finding it hard to accept these threats to its control of Sinkiang.*

EK. 7 Chang Chih-chung'un Sinkiang olayı hakkında Hükümete rapor vermesi haberi ve Rus TASS Haber ajansı'nın iş birliğini reddettiği haberleri.

CHANG CHIH-CHUNG REPORTS ON SINKIANG INCIDENT

Central Daily News

General Chang Chih-chung, Commander of Generalissimo's Headquarters in the Northwest, has reported to the Government on the Sinkiang incident, stating that efforts have been made for the settlement of this incident. He has instructed the responsible officers of the Sinkiang Provincial Government and the Special Commissioner in Sinkiang of the Ministry of Foreign Affairs to keep closer contact with the Soviet Consul General in Sinkiang.

TASS NEWS AGENCY DENIES SOVIET CO-OPERATION
WITH MONGOLIAN FORCES

Central Daily News (Also Yunnan Daily News)

Up to noon yesterday, no reply had been received from the Soviet and the Outer Mongolian Governments regarding the Chinese protest against the Sinkiang incident. However, the Tass News Agency on June 13 denied that Soviet planes assisted the Outer Mongolian forces in their invasion of Sinkiang. The Moscow Broadcasting Station also announced that the statements made by the spokesman of the Chinese Ministry of Foreign Affairs are devoid of factual basis.

**EK. 8. Dış Moğol Birliklerinin Sinkiang'ı İşgaline Dair Haber ve Çin basınının tepkisi
örneği haberleri. NARA (no 366, 12 Haziran 1947)**

Hsin Sheng Pao (Gen. Tu Yu-ning), Peiping
13 June 1947

Further Comment on the Joint Soviet and Outer Mongolian
Invasion into Sinkiang

With a view to exchanging for Soviet friendship, China did not begrudge making a great sacrifice by extending recognition of independence of Outer Mongolia. Nevertheless, peace and stability has not been realized on the Chinese northern boundary. Taking together the Sinkiang incident with the war in the Northeast, we are impressed by the weight of the treat of this foreign aggression. In the first place, where comes the military equipment of the Chinese Communists? It may be recalled that it was not long ago that Communists were driven back north of the Sungari River. Now they come back again with a powerful force of some 200,000 or 300,000 men with even much more superior equipment than they had last time. Moreover, there is the participation in the fighting of some 100,000 Korean Communists!

We certainly do not like to see a repetition of a second "Lakden Incident". It is hoped that both the Soviet Union and Outer Mongolia may immediately restore their rationality and intelligence so that they may withdraw their steps to avoid instigating the rage of the Chinese people. (Summary)

Hsin Sheng Pao (Gen. Tu Yu-ning), Peiping
12 June 1947

We Protest Against Invasion of Foreign Power into Sinkiang

During recent years numerous incidents have taken place in Sinkiang. There was even a rebellion in Southern Sinkiang. Superficially these incidents were caused by racial problems or contention for the governing power, but actually they were instigated by outsiders. What we want to say in this connection is the fact that Outer Mongolia had traditionally been our territory and has been granted autonomy and independence only recently. The friendship between China and the Soviet Union should be intimate and with a view to concluding a friendship treaty, China formally recognized the independence of Outer Mongolia. But, unfortunately, facts show that our taking over of the Northeast was obstructed while people's rebellions took place incessantly in Sinkiang. Now when war is being intensely carried on in the Northeast, Soviet planes are supporting Outer Mongolian troops invading Chinese Sinkiang province. All this is the Soviet friendship returned to us for the great sacrifice which we have made. This is not only regrettable, but has enraged the Chinese people. It is learned that our government has formally lodged a solemn protest against the Soviet Union. As this affects our status as an independent nation, our government must take resolute steps if no explicit and reasonable answer is given by the Soviet Union. (Summary)

Hua Pei Jih Pao (HCP HOI), Peiping
12 June 1947

We Protest Against the Invasion of Sinkiang by Outer Mongolian Troops

The intimate friendship between China and the Soviet Union was contracted through the candidness and sincerity of their two great leaders -- Dr. Sun Yat-sen and Lenin. Unfortunately, during the Chinese war of resistance, while extending assistance to China on the one hand, the Soviet Union concluded a pact with Japan to recognize the puppet "Manchukuo". After the war, China made great concessions in connection with the issues of the Chinese Changchun railway, Dairen and Port Arthur, in exchange for Soviet friendship. Independence for Outer Mongolia was especially a most enlightened and realistic expression on the part of the Chinese people for building peace.

Thus, judged from the Chinese relationship with the Soviet Union and Outer Mongolia, China, on her part, has done all she could in faithfully observing the obligations of the treaties. But now Outer Mongolian troops invade our Sinkiang territory and Soviet planes participate in the fighting. Apparently this is a planned military aggression. Much infuriated by this incident, we Chinese people want to call the attention of the Soviet authorities especially to the spirit of the Sino-Soviet treaty, as well as to the Soviet memorandum pledging no interference in the internal affairs of Sinkiang. They must immediately stop the military aggression of Outer Mongolian troops started without any justification. We insist on the principle of integrity and independence of Chinese territory and sovereign rights. (Summary)

EK. 9 Burhan Şehidi'nin vali olması hakkında İngiliz raporu.

FO (F2042, 25 Ocak 1949)

1949		F	2
CHINA		F	2042
Registry Number 172042/10126/10	Comment on the appointment of BURHAN to replace SAUD BASSI as Governor of Sanziang.		
FROM Mr. Leah, San Francisco, to Mr. Carrlett. No. 8/8 16 (2/10/49/49) Dated 25 Jan 49 Received in Registry 7 Feb 49 From China	(Copied to Washington No 16, Moscow, No 15, Comm Gen S.E.A. No 32, UK NO No. Delhi No 2, UK NO Karachi No 2, Uruschi No 1.)		
Last Paper	(Missing) Copy has gone to F.O.R.D. Really very little meat in this.		
References	Northwest Inst. <i>PM 25/2</i>		
75800			
(Print)			
(Now disposed of) Copied F.O.R.D.			
(Action completed)	(Index)		
	22/1/49		
Next Paper			
F 3116			

PUBLIC RECORD OFFICE
REFERENCE
FO 311/75800
COMMUNICATIONS SECTION
REPRODUCED WITHOUT FEES

CHINESE PRESS REVIEW

* * *

American Consulate General, Shanghai, China

No. 981

September 29, 1949

EDITORIAL COMMENTS

Celebrate the Liberation of Sinkiang

Ta Kung Pao (Ed. by Wang Yun-sheng), Shanghai
September 29, 1949

While the People's Political Consultative Conference is meeting in high spirits, and as the whole country is rejoicing over the birth of the People's Republic of China and working for the preservation of world peace, there has come to us another piece of good news. Sinkiang has come over to the people.

Only a few days ago, Sai Fu-tung, Sinkiang delegate to the PPOC, presented Chairman Mao Tse-tung with a costume, with head-dress, of the Ouigour tribesmen, to express their profound respect for the leader. In taking the present action in coming over to the people, General Tao Chih-yo and Burhan have no doubt manifested great wisdom. But it must be pointed out that back of their action there is the wish of the millions of the people of Sinkiang whose hearts have already gone to the Chinese Communist Party, and to Chairman Mao, the people's leader. This is an important factor contributing to the development.

Sinkiang is the largest province of China, with an area of 1,640,000 square kilometers. It is now peacefully liberated. Lanchow and Sining have been captured, and Ninghsia has surrendered. With Sinkiang now coming over to the people, the whole of the Greater Northwest is completely liberated. The whole expanse of the country from the Heilungkiang and the Yalu River to the Chungling and the Altai mountains is completely liberated. The Red Flag is planted over all the rivers and all the plains. What an imposing front is New China putting up!

The mighty forces of General Peng Teh-huai and General Ho Lung can now be freed for campaign into Szechuen to smash the remnant bandits.

Sinkiang is adjacent to the Soviet Union. During the War of Resistance, Henry Wallace first set foot on Sinkiang on his visit to China. He referred to the area as China's back door. This door is now open. New China has access to a new international communication line.

Sinkiang is the area in China with the most mixed of races. From time immemorial, racial disputes have been numerous. The administrative policy pursued by the Manchu Government particularly was marked by intentional instigation of racial hatred between the Chinese and the Moslems. A large massacre was staged with regularity once every few decades, and countless tragedies were enacted and deep racial hatred created.

When the Kuomintang reactionaries reached Sinkiang, nominally a Moslem was appointed Governor, but in actual practice, the comperadore-feudal-Fascist rule in the country was being extended to Sinkiang. In a word, the historical racial issues in Sinkiang were never solved, and they would have remained for ever unsolved under the "Great Han Doctrine".

But now New China is born. The racial policy of the New Democracy aims basically at the conversion of the various racial groups in China into one big happy family. In the implementation of this policy, opposition is given to the common enemies of the people within the ranks of the various racial groups as well as imperialism from without. Opposition is also given to tendencies toward any "Master Race doctrine" or ultra-nationalism. Regional autonomy and religious beliefs of the minorities are to be safeguarded. This correct policy has already produced the fruit of racial cooperation in Inner Mongolia. This policy will, therefore, also be successfully implemented in Sinkiang and in Tibet after its liberation.

For the racial problems of the world can no longer be solved with the empty slogan of "racial equality". Racial problems will only be solved by being linked with the proletarian revolution and placed on the foundations of the proletarian revolution. The racial policy of New China follows this course. The racial problem in Inner Mongolia has been successfully solved. The racial problems in Sinkiang and Tibet will likewise be solved. Under the leadership of the Chinese Communist Party, racial issues which have never been successfully tackled in history are being solved. The racial groups long suffering from oppression now regain their freedom. In the big family that is the People's Republic of China, there are many races, but there will never be any more racial problems. They will never hate one another any more.

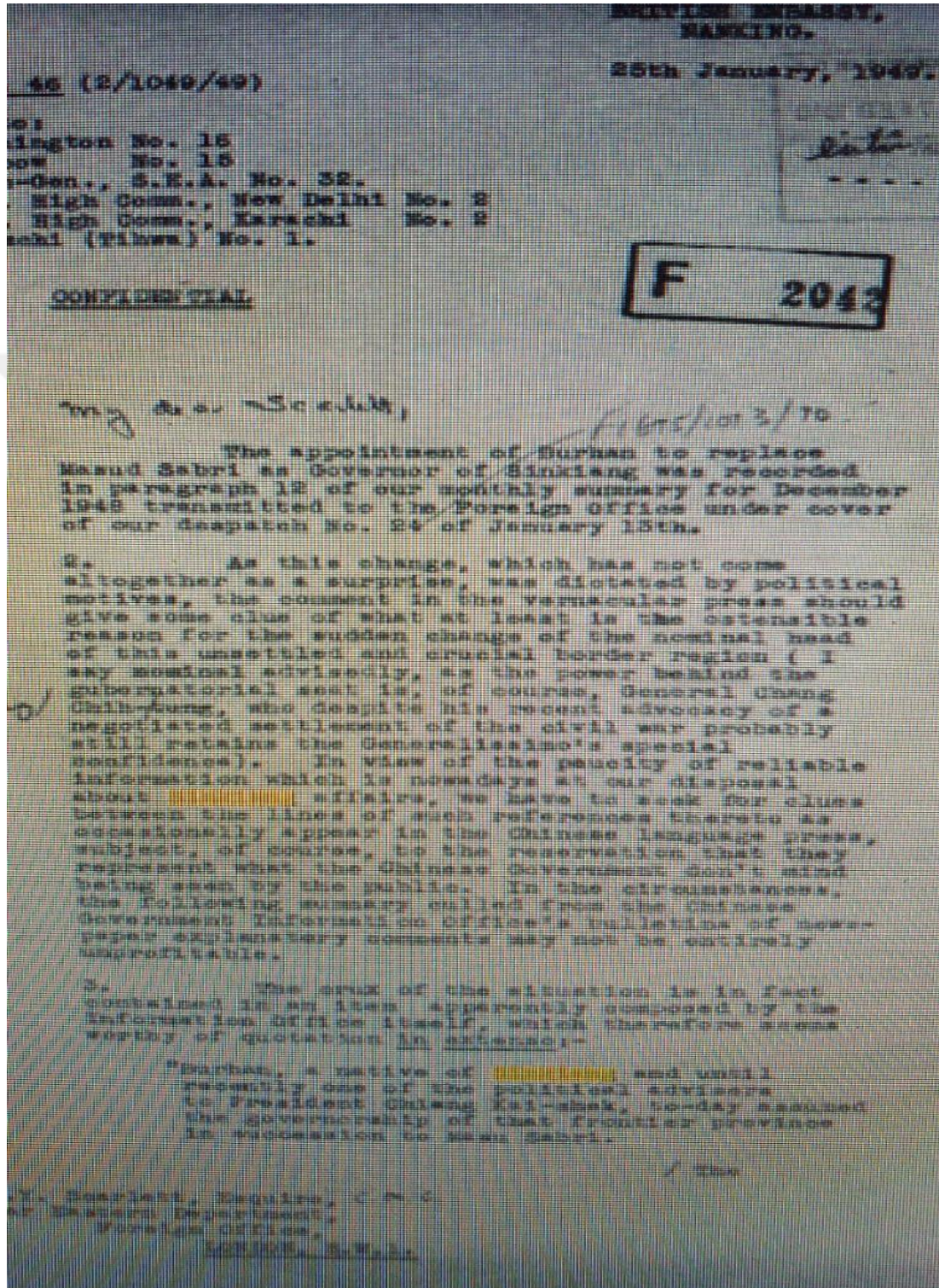
Sinkiang is not merely a geographical term. It is a rich store house that belongs to the Chinese people. Once the people are liberated, and cooperation is realized among the various racial groups, the economic reconstruction of the area has a bright future. The question of the reconstruction of the Greater Northwest, which includes the Hosi corridor, Kansu, Chinghai and Ninghsia, now confronts the People's Republic of China. With the liberation of Sinkiang, we have completed the necessary factors for the building of our Greater Northwest. That area will become one of the most brilliant regions of New China.

We offer felicitations on the liberation of Sinkiang. We welcome the various racial groups of Sinkiang to come into the big family of China. Only in the big Family of China, under the leadership of the Chinese Communist Party, may we escape the oppression of the Kuomintang, and avert the danger of Anglo-American imperialist aggression on Sinkiang.

The liberation of Sinkiang is a precious gift to the People's Political Consultative Conference. It reinforces our "struggle for peace". (near-full translation)

EK. 11 Mesud Sabri'nin görevden alınması ile ilgili belge.

FO (F2042, 371/75800 25 Ocak 1949)

The removal of Masud is taken in many quarters as a big step towards the solution of a long-drawn-out controversy in the province which, in August 1947, precipitated the withdrawal from Tihwa of the Ili leaders.

The Ili group alleged that Masud is a "tool of the ruling class" and refused to co-operate with him. Heeded by Archmedijang, outgoing deputy governor of the province, the minority party walked over to the region under the control of the native Moslems. Thus a tense situation was created. While how the Ili group will re-act to the new appointment remains to be seen, the present re-shuffle offers some hope that peace may not be impossible."

4. The Shanghai Hsin Wen Pao comments that although the Ili region only consists of Aksu, Tacheng, (Chuguchak) and Iming (Kuldja), with a population of no more than 600,000 souls, "it is to be noted that it is some 60 miles from the border of Soviet Russia. Military supplies can be easily poured down into the region", where many of the "separatists" still cherish an ambition to create a so-called Eastern Turkestan. This, it seems to me, is an interesting reflection, as it is seldom, even now, that hostile references are made publicly to the U.S.S.R., even by innuendo.

5. The Tihwa correspondent of the Central News Agency, which echoes the voice of the Chinese Government spokesmen, is quoted as observing in respect of Burhan that "if racial harmony is ever to be achieved in this frontier province where divergent races make their home, nobody will be in a better position to fulfill this mission." The justification for this statement is that a Tartar by birth, he has served under all the governors of Sinkiang during the past thirty years. At one time interpreter to Governor Yang Tsang-hsin, he later visited Germany with the son of a later Governor, Chin Shu-jen. More recently he accompanied General Cheng Chih-chung on his tour as governor through the southern section of the province. Moreover, it is argued, during his membership of the State Council at Peking immediately preceding the coming into effect of the new Chinese Constitution at the beginning of 1946, Burhan was able to make friends with a number of top-ranking Government officials, while his translation of the San Min Chu I into Uighur with the assistance of a Chinese writer materially improved his knowledge of written Chinese."

6. Summing up his qualifications for this appointment the Central Daily News describes Burhan as a shrewd politician, and claims that he is conscious that the "future of Sinkiang hinges closely on the destiny of China". He has always emphasized the importance of national unification and "see no future for Sinkiang as a separate political entity."

PUBLIC RECORD OFFICE
SERIALS

FO 371/75800

CHINESE GOVERNMENT - MAT TO BE
REFERENCES WITHIN PARAGRAPH

11
12
13
14
15
16
17
18
19
20

EK. 12 Osman Batur ve Canımhan Hacı'nın Çin komünistlerince yakalanışa dair İngiliz raporu.

FO (FC1016/a, 23.2.1951)

<p>F FAR EASTERN DEPARTMENT</p>	<p>F C1016/a.</p>
<p>1951</p>	<p>CHINA</p>
<p>FROM <i>BBC Monitor.</i></p>	<p><i>Report on capture on 19th Feb of Wusuman, a notorious Kazakh gangster & alleged American spy.</i></p>
<p>No.</p> <p>Dated <i>23. 2. 51.</i></p> <p>Received in Registry <i>28. 2. 51.</i></p>	
<p>REFERENCES</p> <p><i>FC10114/11 - SC</i> <i>FC1016/1 - 51.</i></p>	<p>SUMMARY</p>
<p>(Print)</p>	<p>The two principal anti-Communist leaders in Sinkiang, Wusuman and Janirichan, have now been laid by the heels according to Chinese claims. This would seem to spell the end of effective local Kazakh resistance to the Communist Government - but it does not, of course, solve any of the purely Chinese problems in Sinkiang. For the new Communist régime by transferring power to the Kazakhs and Sighui is putting power much more firmly and perhaps irrevocably into the hands of non-Chinese elements than has ever been done in the immediate past.</p>
<p>(Even disposed of)</p>	<p>2. Indeed it may be said that the activities of Wusuman and Janirichan are likely to have been a much greater worry to the Soviets than to the Chinese, since the Communists whose hold in the Soviet Central Asiatic Republics (Kazakhstan, Kirgizia and Uzbekistan) has always been a trifle less complete than in other areas of the U.S.S.R. would find the "bush telegraph" reports about these new Kazakh resistance leaders most unwelcome and possibly dangerous in their appeal to the latent anti-Russian and anti-Communist spirit of a large part of the native Turkic population.</p>
<p>(Action completed)</p> <p><i>ms</i></p>	<p>(Index)</p> <p><i>ms</i></p>
	<p><i>Wusuman</i> ✓ <i>Janirichan</i> ✓ Far Eastern Department</p> <p><i>Wusuman</i> 3rd March, 1951.</p> <p><i>Wusuman</i> Wusuman report on Sinkiang in non-territorial Chinese Dept. and Central Asia. ✓</p>

EK. 13 Doğu Türkistan üzerinde Rusların özerklik fikri ile ilgili İngiliz raporu.

F0 (371/92207, 22 Ocak 1951

<p>1951</p>	<p style="text-align: center;">F FAR EASTERN DEPARTMENT CHINA</p>	<p style="text-align: right;">F 1016/1</p>
<p>FROM Mr. Hurlston Peking.</p> <p>No. 215 (20/1040/50).</p> <p>Dated 15.11.50.</p> <p>Received in Registry— 1.1.51.</p>	<p>Transmits copies of a report on conditions in SINKIANG prepared by Mr. O.C. Buzzard.</p> <p style="text-align: center;">(Copied F.I.B. Singapore)</p>	
<p>REFERENCES</p> <p style="text-align: center;">92207</p>	<p style="text-align: center;">MINUTES</p> <p style="text-align: center;">copy to J.I.B.</p> <p>These notes are extremely interesting and provide a much fuller account of conditions in Sinkiang than we have seen for some time. The evidence of discord at low levels between the local Russian and Chinese in paragraphs 13 and 14 must not be misread - but it does show that the Russians are probably steadily pushing on with what must be their long-term aim of a policy of complete autonomy for the Provinces - which will clearly be controlled by the Turkic majority. In the long run, the eventual Turkic control is almost inevitable, given the emphasis upon a national autonomy which, willy-nilly, the Chinese Communists have proclaimed can ^{will} themselves to follow.</p>	
<p>(Print)</p>	<p>It would appear, however, that administratively at least the Chinese have asserted themselves in Sinkiang even to the point of disposing of the ILI troops (paragraph 18).</p>	
<p>(How disposed of)</p> <p>8) J.I.B. Jan 27.</p> <p>8) D.M.I. W.O. Jan 27.</p>	<p style="text-align: right;">G.C. Buzzard (O.C. Buzzard)</p> <p style="text-align: right;">22nd January, 1951.</p> <p>This might also be copied to the DMI (War office).</p> <p style="text-align: right;">Afford 25/1</p>	
<p>(Action completed) (Index)</p> <p>1/23/51 2/1/51</p>	<p>101 Sinkiang</p> <p style="text-align: center;">39451</p>	

PUBLIC RECORD OFFICE

FO 371 / 92207

1 2 1 2

1 2

1 2

EK. 14 Alibek Hâkim, Hamza Uçar, Hüseyin Teyci ve Doğu Türkistan sabık Genel Sekreter Yardımcılarından Salis Emreoğlu tarafından İsa Yusuf Alptekin'e yazılan mektup.

Bu belge Tekin TUNCER arşivinden alınmıştır.

تسبحا له ای نور دك ملتنگ عالم رهبری سپه ایمن میسوی بیله
با فضلها دیله ایشلا رفا سلام
جانابلر گز: اولمشقا یوله ایشلر گز بیله اولاق محمد سلیمان ملتنگ دوامت
پاکستان مملکتیگه صلح سلامت ییتبا چو قش حر دسانده داره و گز
بیزله رسوله مالکها نماند کین هر سئایا رود که اشبب شیبیه ن تا عجا
هر تا یلده ۲۰۰۰ کوی بیلان سلامت ییتبا کلبا حساین تایجه و ایلان
بیرله خشتک عثمان باتر جانم هانله و ده کیشن اولده تور و دو
اولار کیشلاندین کین بیز تشیلات قوروب تشقاسین
سز لیز جا پار تفتش که چون دلمه لازم فی ییم ردوک باشقا اهو الاتیم
مدتتم کیشین که جبار سن
بیدان بیله جانابلر گز بیز فی ایستین تشعروا دستن بیز قورداشله و گز
حالین جا بار اولمشله و گز بیلان بیز له که چون اولدو عافا یلوهیم و گز
تایمه حستین جاوچی داؤله قله و بیلان بیزله شیب بار لسن بیز تور و بیلا سز
بیزله رفا کوزلم و گز حسابلا کامر نست ظلمیمین قور تلمشقا بیز جاو
تیب بیز شاه و گز فی و همیره بیزله و دغلاقی بار جا بار و یگزه بیز و شله
نور کین سوز ایمن بیز له قانداق قورون جانلر دهن قانداق
ناقله خد سقاؤ دی کوزله و گز دین کوزیمز

صورتی بیلان

تایجه

عالیسی

یوله ایشلر گز

تاکان

حساین تایجه

سالس

1950/3

EK. 15 Karaçi'de göçmen etkisi sonucu başlayan komünist faaliyetler hakkında Amerikan raporu.

NARA (No: 107, 6 Mart 1948).

S E C R E T

Despatch No. 107
Karachi, Pakistan
March 6, 1948

-4-

The only indication of active support on the part of governmental officials of local Communist activity is a statement in DAWN on February 22, quoting Kazi Mohammad Mujtaba, Parliamentary Secretary, Government of Sind, as welcoming "the formation of the Pakistan Communist Party independent of the Communist Party in the Indian Dominion." The item further states:

"He hoped that the new party would endeavor to make Pakistan a strong and prosperous state free from the exploitation of vested interests."

Mujtaba is a labor member of the Sind Parliament from Karachi. The Embassy is also watching for evidence of actual Pakistan participation in Communist activities in India. An article in the SIND OBSERVER on February 20 reports that 25 delegates from Pakistan attended the South-East Asia Youth Conference, a Communist dominated meeting in Calcutta. As far as can be determined in Karachi, all 25 were from East Pakistan. Another item in DAWN on March 2 indicated that a report on Pakistan was given at the Communist Party Congress of India in Calcutta. No details of the nature of this report are available at the Embassy.

CONCLUSIONS

The conclusion of this preliminary report on Communist activity in Karachi is that it is as yet on a small scale, but that, with the influx of refugees from India and with the generally unsettled conditions resulting from partition, an increase can be expected. The leaders of this Muslim state profess strongly that they are against Communism. A danger lies, however, in the fact that they are also attempting to be scrupulously neutral in the conflict between East and West. Any neutral party is susceptible to Communist influence brought under the guise of neutral activity.

The possibility also exists that Muslim leaders are not against approaching the Communists in the event that their aspirations are blocked by the policies of Western powers. In this connection, the Embassy refers to the secret despatch from the American Consulate, Karachi, No. 36Q dated November 4, 1946 and to the enclosure entitled, "Political Developments in Sind During October 1946" in which reference is made to a talk between Yusuf Abdoola Haroon, then President of the Sind Provincial Muslim League, and a close associate of Mr. Jinnah, and Mr. Molotov in London. The despatch indicates that at that time the Muslim League was not averse to asking Russian support for their Pakistan plan in the event that it was blocked by Western powers.

There

S E C R E T

EK. 16 Hindistan Hükümetinin göçmen yaklaşımı üzerine bir belge.

NARA (19P Asian Regional Committee 1953, U.S.- China Relations: Records of the Office of Chinese Affairs).

CONFIDENTIAL - SECURITY INFORMATION
NOT FOR REISSUE

- 3 -

Next in importance are the Kazakhs. A minimum of 350 of these nomadic peoples have left Sinkiang since 1949. Although some have moved out of the Kashmir area, most of them have remained in the Kashmir camps. The Kazakh leaders (some of the former followers or collaborators of Osman Bator, who lost his life fighting the Chinese Communists) include Dalil Khan, Sharif Tayji, Kali Bek, and Husayin Tayji.

Since 1949, approximately 100 White Russians made their escape from Sinkiang through Tibet. The majority of these have apparently emigrated to Australia but some may still be in Calcutta. Approximately 100 Mongols are reported to have passed through Tibet before the Communist seizure of that area and presumably somewhere in India. An unknown number of Tungans (T'ung-kan), i.e., Chinese Muslims, left Kashgar on their way to Mecca and are presumed to have escaped the Chinese Communists. Likewise a group of Kirgis are known to have fled from Sinkiang into the Wakhan Corridor and are also presumed safe. A number of Chinese from Kansu and Sinkiang—apparently non-Muslim Chinese—came out through Gilgit with the intention of going to Formosa. Whether or not all these have subsequently arrived in Formosa is unknown. These smaller groups do not seem to have journeyed under any particular leadership, nor has there been any spokesman for them as a group.

IV. Countries of Asylum

The major countries that have given asylum to these Sinkiang refugees, as noted previously, are India, including the Kashmir area, Pakistan, Saudi Arabia, and Turkey. Elsewhere numbers have been given asylum in such countries as Afghanistan, Jordan, Syria, and others of which we may not know.

Kashmir has been extremely hospitable to all Sinkiang refugees regardless of race or religion, and has made no effort to curtail their influx or to pressure them to seek asylum elsewhere. In Kashmir they have been provided with shelter, fuel, clothing, food and even teachers. Although there is some resentment on the part of the poorer native Kashmiri that foreign and local funds have been supplied for these Sinkiang refugees and none for themselves, this has not developed into any serious problem.

India was initially concerned about the Chinese Communist government's attitude toward the refugee problem. Since the Sino-Indian relations seem to have crystallized on a stable basis, India has opened its doors to political refugees from Sinkiang. The Government of India has even provided funds for refugees who choose to leave India for asylum in other countries. However, the dispersal of these refugees has been encouraged by the Indian Government which would prefer them not to remain in concentrated groups.

CONFIDENTIAL - SECURITY INFORMATION

EK. 17 Mehmet Emin Buğra'ya ait 12.10.1951 tarihli mektup.

DEVLET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Devlet Arşivier Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi

Çok Sayın Bay Orhan Beyefendi Hazretlerine
Türkiye Büyükelçiliği Yeni Delhi

Derin Saygılarımla aşağıdaki maruzatımı sunuyorum:

1950 in başlarında bizimle beraber Doğu Türkistandan Hindistana gelmiş bulunan Türk muhacirlerinin bir çok dileklerine havi bir arizeyi yüksek büyükelçiliğimize sunmuştuk, bu dilekler meyaninde Doğu Türkistan muhacirlerinden üç dört yüz kisinin göçmen olarak Türkiye'ye kabul edilmesini rica etmiştik, bir müddet sonra sabik Büyükelçi Bay Ali Türkgeldi bizim arzualimizin tetkik için ilgili makamlara verilmiş bulduğuna dair hükümetten cevap gelmiş olduğumu bize bildirmişti.

Hindistana geldiğimiz zamandan beri muhacir vatandaşlarımızın çoğunu hindistandan başka memleketlere nakletmek lazım oluyordu, çünkü Hind hükümeti böyle olmasını istiyordu. Lakin Türkiyede beklenmeyen bir hadise olarak Bulgarıya muhacirleri meselesi çıktığından biz bu büyük mesele üzerine Türkiye hükümetine başagrisi çıkarmayı münasip görmedik, ve vatandaşlarımızı muvakkat olarak Hicazda yerleştirmiş çalistik 500 kader kişi orada yerleşmiş bulunmaktadır.

Bu yıl komunistlerden yakasını kurtaran çetecilerden 300 kader Türk Kazak mültecileri Tibet yolile Hind hududuna geldiler, Hind hükümeti bu mültecileri Hind icine sokmamaya karar verdi, bendeniz bu vatandaşlarımızın canlarını ölümden kurtarmak maksadile Hind hükümetine muracatta bulundum, bilahire Hind hükümeti bu muhacirlerin kısa bir müddet içinde başka bir memleketeye naklolunmalarını şart koşarak Hind toprakine girmelerine musaade vermiş oldu.

Şimdi bu 300 kişinin yerleşmesi için Türkiyeden başka bir yer bulamıyoruz. Türk Irkından bulunan bu zavallı

Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi

insanların göçmen olarak lütfen Türkiye'ye kabul edilmesini rica ederim.

Şunuda arz etmek isterimki: bu mülteciler Tibet min-takasinde 1000 kilometre kadeer yol yürüme mecbur kalmışlar ve bir kaç defa komünis hücumüne maruz kalmakla can ve malce çok ziyate uğramışlar, bundan dolayı ellerinde kafi servetleri yok olduğunu zannederim.

Bu arize ile beraber sunduğum arzuhali lütfen Sayın cumhur Reisi Hazretlerine takdim edilmesini ayrıca rica ederim.

Bu muhacirler meselesi hakkında Türkiye hükümetine ricade bulunmak maksadile Arkadaşım İsa Alptekin Türkiye'ye gitmiş bulunmaktadır.

12/ 10/ 1951

Derin Saygılarımla

Muhammet Emin Bugra
Sabik Doğu Türkistan Vali Muavini

M. A. Bugra
Hari Villa Lal Mandi Park,
Srinagar Kashmir INDIA

Barış Portkân yap. no
4.6.1951

Barışın se. yap. no
13-6.1951

4/3462 c. 1/2
7816 4-1-1952 ta. Genel D. no 9-10-1951

EK. 18 Florence Percy'nin Srinagar kampında tuttuğu rapor.

NARA (6PSinkiang, 18 Kasım 1951)

6621

ARE
data

6p

Calcutta
November 18, 1951

Mr. J. Hall Paxton,
American Consulate,
Isfahan, Iran.

Dear Mr. Paxton:

Two weeks ago I had occasion to go to Kashmir, at which time I was asked by Mr. Drumright of the American Embassy in New Delhi to unofficially investigate the plight of the Kazakh refugees who recently arrived there from Chinese Turkistan and Tibet. In Srinagar I met Mr. Bagra, and General Dalil Khan Haji. Perhaps you recognize the latter as the son of the ex-Finance Minister of Chinese-Turkistan, Janiakhan Haji. Both gentlemen asked to be remembered to you and General Haji in particular wanted your present address, which I am sending to him at this time.

Because of that both Mr. Bagra and General Haji said, and what I have heard of your, and Mrs. Paxton's work in Chinese Turkistan, I felt that you might be interested in my somewhat cursory report. My own reaction was that the Kazakhs were eminently deserving of any help that we may be able to give them. As a group I felt inclined to like and respect them—if, indeed, one may be permitted an opinion on such short acquaintance.

I will be most pleased if the enclosed report will, perhaps, bring you up to date on the affairs of a people in which I feel sure you are still interested. This report, by the way, is the outcome of a request by the Tolstoy Foundation in New York to the American Embassy in New Delhi.

Sincerely

(signed)

Florence Percy

Mrs. G. Ktsel Percy
(wife of Geographic Attache)
American Embassy,
New Delhi.

6621

COPI

Notes on the KAZAKH REFUGEES in Kashmir

as reported by Mrs. G. Hazel Percy, wife of the Geographic Attache, American Embassy, New Delhi.

These notes represented an unofficial investigation by Mrs. Percy in Srinagar on November 3rd and 4th, 1951 for the purpose of providing information to the personnel of the Political Section of the American Embassy.

Part One:

Essential points brought out in an interview with Mohammed Isha Ingra at his home, Hari Villa, Lohandi Park, Srinagar, Kashmir, November 3, 1951.

Mr. Ingra was vice governor of Chinese Turkestan during the first nine months of 1950, and before that had many years experience in an official capacity in the same country. His flight against Communism has been a long one.

Around the first of the present year the Kazaks now in Srinagar, numbering about 300, left their homeland in the face of Communist aggression and began the long trek toward refuge. Late in the summer they began arriving in Kashmir after several months of wandering among the mountains of Tibet.

Besides the 300 Kazaks now here in Srinagar, there are also forty families awaiting visas on the Tibet-Kashmir border. The camp in Srinagar, known as Serai Safa Kadal, already crowded, is totally inadequate in size and accommodations for the expected newcomers, estimated to be 200-205 in number.

The Kazaks are a nomadic people, and used to moving about from place to place with their animals, money, and personal effects. Quite naturally they sought to bring these possessions with them as they fought their way towards freedom. Much was lost to the Communist bands who attacked them en route, but a considerable number of livestock and other worldly goods survived the journey, and the Kazaks now have at least a start in any new life they succeed in establishing for themselves.

Some time ago the Hindustani Committee of India was approached, but would not give any home of aid. Later the Turkish Government evinced a desire to apportion some land and help, but as yet it is not sure that there is free land available. This latter half-promise of help stems from the national Mohammedan religious precept which pledges refuge to all who ask it. Most recently, there has been unofficial talk of help from India in the way of land, but nothing definite has been promised.

Mohammed Amin Bagra feels that gifts of money would be of the greatest help, in order to purchase clothes, food, and wood in the months to come. He pointed out that even though the Turkish or Indian governments should decide to help, money would still be badly needed to provide shelter, food, and clothing, as well as traveling expenses to any new home.

Late in November Mr. Bagra leaves for Turkey, quite possibly to carry on the quest for aid--although he did not say so much.

Part Two

Interview with General Dalilikhan Haji, son of the ex-Finance Minister of Chinese Turkestan, Jamal Khan Haji.

Mrs. Percy was received by General Haji in his room, in company with most of the other Kazak leaders. All sat on the floor on rugs, and tea and small cakes were served.

General Haji spoke through an interpreter, a young Turkestan man who is assistant to and interpreter for Mr. Bagra. The General was dressed in a neat and well-cut uniform. He spoke in a cultured and well-articulated voice, telling the following story (points already brought out by Mr. Bagra are omitted here):

There are approximately one million Kazaks in Chinese Turkestan, of which 20,000 were in the army which fought against Communism. Of these 20,000, some are still fighting in both Turkestan and Tibet. Others have been killed, and a small group have found their way to a city and peace in the mountain city of Srinagar under the protection of the Kashmiri. Here three hundred men, women, and children live in twenty rooms which have been set aside for them by the Kashmir Government.

Part Three

Observations in Camp Serai 14th Road in Srinagar.

Mrs. Percy was invited to visit the Kazak camp and has the following remarks to make of conditions there:

At the camp I found from three to sixteen persons living and sleeping in one room. This condition, however, is not as objectionable to the Kazaks as one might suppose. In fact, it is the custom for whole families to live in such a manner--being nomadic they live in large tents made from camel skins. Two of these tents, interestingly enough, were set up in the compound of the camp to serve as shelter. They are each about fourteen feet square and eight feet high in the center, being shaped somewhat like an igloo.

The rooms in which most of the Kazaks lived were almost bare, but were surprisingly clean and neat, as were the occupants--hardly an easy feat under the conditions.

Of the three hundred persons at the camp I saw that about one third--of which forty were children--were living and sleeping outside on a verandah. Thus they were cruelly exposed to the cold high air in a high mountainous land. Worse, the temperatures will drop in the months to come. These unfortunate people were the widows and children of those who lost their lives in the fight for personal freedom. They were undoubtedly worse off in every way than those who had living and sleeping space inside. Appearing unwell and inadequately clothed, they huddled together in the warm bright sunlight; nonetheless one felt that the cold of the night still lingered in their compact bodies, and they looked desolate and forsaken.

In one room a tiny wooden cradle held a twenty-day-old infant who was said to have been born during a skirmish with the Communists near the Tibet-Kashmir border. On every head were dark-eyed, round-faced children, one hundred of whom are old enough to go to school. The Kazaks seemed hungry for education, not only for their children, but for themselves. One of the leaders, an elderly man, spoke of the hope of receiving help from America, not only of money to begin lives in a new country, but of education. He wanted his people to learn to do things in the American way.

I was told that less than a fourth of the three hundred Kazaks now in Kashmir would be able to earn their living by any skill other than that of their former nomadic occupation. However, they must possess some skills inherent in their way of life, for I found the women doing heavy rich embroidery work, some of it with real gold thread.

Part Four: Contacts:

1. Mohammed Amin Dogra
Hari Villa, Lalmandi Park,
Srinagar, Kashmir.

Mr. Dogra is leaving for Turkey in about two weeks, but plans to pass through New Delhi enroute, and call at the American Embassy.

2. Gulam Mohammed Bat
Chairman of the Red Cross
Turkistan Refugee Committee
Serai Safa Kadal
Srinagar, Kashmir

It was agreed that this man would be the logical one for contact in Srinagar.

EK. 19 Hüseyin Teyci'nin Urumçi eski Başkonsolosu J.Hall Paxton'a 23 Ocak 1952'de Mackiernan'ın durumunu öğrenmek için yazdığı mektup.

NARA (350.4,23.Ocak. 1952)

C O P Y

350.4

Huseyin Tayji,
Sarai Safa Kadel,
Srinagar Kashmir,
I N D I A

January 23, 1952.

Dear Sir,

Yours interest and compassionate in our matters has urged me to send my cordial greetings to you. I would be very much delighted if your goodness enable me to acquire your attention and be considered as one of your disciples among the Turkestanians who are always praying for your success as well as a better future of their own beloved country. We, the Kasakhs as our other compatriots scattered all over the world, feel much pleasure and pride in considering you as our staunch sponsere with whom we will surely be able to pass over every difficulty.

On behalf of my followers I thank you for your kind gift which has been received here with a great gratitute. I hope, This way of your fellow-feeling towards us would really be encouraging.

I am very much eager to hear any news about Mr. Meckarseen who is, however, expected to have been settled down in the free world. I did my best to welcome and preceed him at Gas-kul, my dwelling place, where I got the chance to treat and entertain him for five months as my only guest I have ever had. I am still carrying his notes and an introduction as souvenir he had written for me. I would be thankful to you if you be kind enough to get me hear of him as soon as possible.

I hope you will please me by sending your reply in an early date.

With prayers and best wishes,

Yours Faithfully,

s/ H. Tayji
Huseyin Tayji.

Mr. J. Hall Paxton
U. S. Consulate,
Isfahan IRAN (PERSIA)

C O P Y

EK. 20 J. Hall Paxton'un Hüseyin Teyci'ye Mackiernan'ın ölümünü bildiren 11 Şubat 1952 tarihli mektubu.

NARA (130.4, 11.Şubat,1952)

American Consulate,
Isfahan, Iran,
February 11, 1952

Dear Basmayin Effendin:

Your letter of January 23, expressing appreciation for the small contribution we could afford to make to assist our friends in Srinagar—what was it among so many? has moved us deeply.

The news about Mr. Mackiernan is very sad. He was killed by frontier guards at the Tibetan border, who did not know who he was, in the Spring, two years ago, as he was escaping from Reds. This must have been soon after he left your hospitality.

We hope some day to be able to interest powerful people in your unfortunate case. Above all we beg you not to lose heart. Never forget that you have friends who are working for you and will not easily become discouraged, so keep your spirits high as they were when we were with you last in Turkestan. The future may be brighter for you than you think.

Sincerely yours,

J. Hall Paxton

Mr. Basmayin Teyji,
Sarai Safa Kadal,
Srinagar, Kashmir,
I n d i a.

JHPaxton/kg

EK. 21 Delilhan Hacı'nın 28.1.1952 tarihli yardım talebi mektubu.

NARA (350.1, 28.01.1952)

C O P Y

350.4

The Mr: J. Hall Parson
American Consulate,
Isfahan, Iran.

Respected Sir:

Most respectfully I beg to say that I received your kind letter and I thank you that you did not forget me, so I too will not forget your kindness for good and all.

I have four humble following requests which are connected with my person only. I hope your honour will consider them deeply:-

1. I am surrounded by so many sorrows, i.e. departure of my mother land, departure of my kingdom, death of my parents and poverty. All these misfortunes are on my head and I am covered under these. Moreover I am in the deep thoughts that how could we will be free from the hands of the Communists under these circumstances I hope your honour will keep a merciful look that a head worker of a Nation and a man equal to aking is at present in a poor condition and having a position not more than a begger. If Kashmir Government would not have helped me my condition would have been most worst. Now I hope you will very kindly help my person separately and specially and will send me aid of some amount for my personal expenditure through Lydies Bank, Srinagar, for this act of kindness I shall be highly obliged.

2. I do not know whether Mr. M. and Mr. B your and my compaininess had gone to their mother land or not, kindly inform me.

3. I wish that I will go back to my mother land along with my family, kindly let me know your consultation about this. Write me what is your idea about my above mentioned will. You knows well that I am out of money and a poorest man at present, In returning to my mother-land I cannot present the expenditure of the way and transport. Kindly inform me very soon what sort of help you can give me, if my return to my mother land would be possible.

4. I may let you know that you have written me in your kind letter that "Do not abandon hope" , now I do not abandon the hope. I am sure you will very kindly help in all respects.

Please give my wife's heartily greetings to your wife.

Thanking you in anticipation.

Yours sincerely,
s/ Haji Dalil Khan
General Dalil Khan Haji, Camp
Sari kadal, Srinagar.

of 28-1-52

EK. 22 Delilhan Hacı'nın Amerika'dan gelen yardımların Hindistan'a önceden gelen muhacirlere verilmemesi isteğini dile getirdiği mektup.

NARA (No: 350.4,28.01.1952)

C O P Y

350.4

The Mr: J. Hall Paxton
American Consulate,
Isfahan, Iran.

Dear Sir:

Received your kind letter and all Qazaks too much thankful for your kindness and you did not forget the helpless Qazaks. I have submitted a humble letter and hope you might have received that. We Qazaks will never forget your loyal help and we pray with our tender hearts for your prosperity and long life. Your honor has sent an amount through Turkistan Refugee Committee which has been distributed between all Qazaks. Here are at present 288 Qazaks in Srinagar in all. The mentioned amount was distributed among them at equal share. Every person i.e. man or woman old or little, rich or poor received the equal share for the amount you have send and a list of the same has been submitted to you through Turkistan Refugee Committee for your information please.

I may write an important request that in future, whenever you will be kind enough in helping us by some more amount. Please send that direct to my address, if it may not be possible, then kindly give full directions to the Committee that the amount must be handed over to new comers of Qazaks and at that time we may also be informed accordingly. The reason of my request is that there is one old refugee party which has come about fifteen years before. The oldest party do not require as much we new comers are in need. Therefore the Committee must know it very well. If you will supply the amount through some person, he may also be directed by you to whom the amount is to hand over. So that he may not deliver the amount in mistake to the oldest refugee party.

At last we all helpless Qazaks again request your honour that you will be kind enough and will take mercy upon our hardships and poor condition which we are facing at present.

Thanking you for your trouble you take on our behalf.

We are
Your most sincerely,
Qazaks

of 28/1/52

Camp Sari Safa Kadal Srinagar

s/ Haji Dalil Khan

EK. 23 Amerika'dan giden yardımların yalnızca yeni mültecilere verilmesine dair Türkistan Mülteci Komitesine gönderilen mektup.

NARA (350,4, 18.Feb.1952)

American Consulate
February 18, 1952
Isfahan, Iran

Dear Abaidullah Effendim:

I am happy to have received your letter of January 28th acknowledging the receipt of our small contribution for the Turkestan refugees sent through the American Embassy at New Delhi. We regret we could not give more ourselves and will continue to seek all useful aid we can for your need. I

I should like to suggest that future American contributions be devoted primarily to assist recent refugees who left Turkestan to escape Red domination rather than given to those who left earlier for their own advantage, as these people probably have other sources of income.

Sincerely yours,

J. Hall Paxton

Abaidullah Effendim,
Turkestan Refugee Committee
Serai Safakadal
Srinagar (Kashmir) India

EK. 24 Kali Bey ve Hamza Efendi'nin Urumçi Eski Büyükelçisi J. Hall Paxton'a yazdığı mektup

NARA (6PSinkiang, 13 Mart 1952)

C O P Y

To

Mr. J. Hall Paxton,
U.S. Embassy, Tehran,
A.P.O. 205½ Postmaster,
New York, N.Y.

Respected Sir,

Hope this letter of ours will find you in the best of your health. May God bless you with health, wealth and prosperity, and success in all your missions. I had a desire to send you letters repeatedly but in absence of our address could not do so. Hope you will excuse me. In June 1949 I had a chance to see you when I was accompanied by Dalil Khan Haji. We had fully made you in know of the situation in our mother country that was turned towards had by the onslaughts of the communists. I hope you must be remembering all this.

It is very regretful that in the year 1949 the communists under the command of General Wang Sleing Yewan accompanied by 500,000 communist troops and 500 tanks waged war against China Turkistan and conquered it by force.

It may be worthwhile to mention here that we the Qazaks of China Turkistan fought bravely for a long period against communist onslaughts and while fighting we had to sacrifice a good number of people. It was when we got no help from outside that we had to run away from our mother country on heels and made our way towards India for taking shelter. Amongst all others who were either killed or arrested are Usman Bahadur and Janam Khan Haji.

We do not know anything in respect of Mr. Mecalion (who was in Urumçi) who had left to his mother country through Lassa. Kindly intimate in respect of his health and safe journey.

The brunt we have borne at the hands of communists cannot be stated here in brief. We will not forget the miseries and troubles we were faced to. In 1951 we fought continuously for about 5 months in the open field against communists but as we had no arms we had to surrender ultimately, with the result that we had to wash off our hands from what we had ever from our kiths and kins. At the end we succeeded in reaching the boarder of Ladakh.

We are about 340 Kasaks refugees in number with no money to pull on with this dreary world. We are at the present moment taking shelter under the governments of India and Kashmir State. In case the government would not have fed us with free rations, accomodations God only knows what would have become of us.

C O P Y

- 2 -

You were pleased to send 300 dollars from America for distribution amongst us. We have the pleasure to inform you that this amount was equally distributed by us amongst ourselves. So please accept our heartfelt thanks for this aid especially from the refugees of Kazaks 340 in number.

In the end we request you to please convey our messages of good will to all. We request you to please do remember us by sending reliefs for our betterment. We request you to do some practical good for us and to relieve us from facing further worries and other troubles.

In the end we also request you to please give us a lead and keep us informed at all times.

Yours loving friends,

s/ Kali Beg

KALI BEG

s/ Hamza,

HAMZA

Qazaki leaders,
At present Serai Safakadal No. 20,
Srinagar, Kashmir.

Dated 13th March, 1952

EK. 25 J. Hall Paxton'un Kali Bey ve Hamza Efendi'ye cevap mektubu.

NARA (350,4, 30 Nisan 1952)

C O P Y

350.4
American Embassy
Tehran, Iran
April 30, 1952.

Dear Kali Beg and Hamza Effendi:

I was glad to receive your letter of March 13 and learn the most recent news of the Kasak group with you in Kashmir. I remember meeting you with Dalil Khan Raji in June 1949. I heard reports of how bravely the Kasak forces fought the Communists in 1949. I was very proud of your resistance and regret that it was impossible to continue longer due to lack of arms.

I think you know now that Mr. Mackiernan was killed on his way to Ithaca. We were very sad to have this news and also to learn that so many of your own countrymen were killed while fighting the enemy.

You are very kind to express your special gratitude for the sum we recently sent to our friends from Sinkiang. As it was our personal money we regret we were not able to send more but we wanted to have a small part ourselves in helping you and are glad that it was equally distributed among so many.

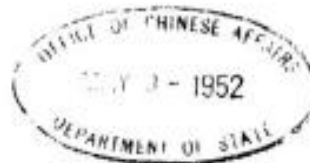
Since the day I left Sinkiang I have never forgotten our friends we knew there and I have spent much time and effort in an attempt to interest other people in helping the refugees in Kashmir. I am always glad to hear that provision is being made for their food and necessities. I hope that some plans can be arranged in the near future for getting all of the refugees permanently settled somewhere. It is encouraging that so many people are interested in your problem and we know that the American Embassy in New Delhi is keeping informed of your welfare.

We enjoy our work here in Isfahan. The people here have been very friendly to us. We still remember fondly, however, your own country and hope some day we will be able to go back there to live again.

Please write us from time to time whatever news you can send us and if there is anything we can do to help you we will do our best for you.

Sincerely yours,

Kali Beg and Hamza Effendi
Qazaki leaders
Serai Safakadal
Hn. No. 20
Srinagar, Kashmir,
India.

EK. 26 Delilhan Canaltay'a Kazak mültecilerden bazıları için Amerika'da eğitim imkânı sağlanabileceğini bildiren mektup.

NARA (6pSinkiang, 320.4)

American Consulate,
Isfahan, Iran,
March 29, 1952

Dear Dalil Khan Effendi:

Your letter of February 29 came in a few days ago. It is very good news that your group is receiving considerable economic aid from American sources. I am pleased if any of this is owing to my sympathy with your difficulties since your escape, though I am inclined to think it chiefly due to your freedom-loving standards having evoked much American interest and the activity of the Embassy in New Delhi in presenting your case.

Your progress in the English language is also good to hear. I hope you continue to study it as this can be most helpful. I am reporting to several friends your request that arrangements be made for you and a few others to go to the United States for a visit. Perhaps something can be done for some of your group in the way of scholarships to study at some educational institution in America. However, I regret that, as I am assigned to Iran and you are now in India, all I can do is to pass on to the American authorities elsewhere your requests to me, for whatever action may be possible. It would probably be more effective for you to communicate with the American Embassy direct or through American visitors to your camp at Srinagar on these matters in future, as I know that the office in New Delhi is taking great interest in your problems. However, I want you to feel free to write me about developments in these plans.

I also suggest that you consult the Embassy about your visit to Yernosa as I lack information on which to base a judgment whether it would be wise for you to go there or to remain in Srinagar.

General Dalil Khan Haji,
Camp Sarai Safa Kadal,
Srinagar, Kashmir,
I n d i a.

T. C.

Tarım Bakanlığı

Top. V. İ. S. Genel Müdürlüğü

Ş. 2

Ö. Sayı : 3226-I-1535

G. Sayı :

Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Yüksek Katına

4235

Eki :

Çin Türkistanının Komünistler tarafından istilası üzerine Hindistan ve Pakistan Devletleri arazisine iltica eden Türk Hükümet erkânı ile Türkistanlı soydaşlarımızın yeni Delhi ve Karaçî Büyük Elçiliklerimize sık sık müracaat ederek, oradaki mesedsiz ve himayesiz durumlarının yarattığı zorluklara tahammül-leri kalmamış olduğu ve anavatanda yerleşmeyi bütün kalplerile ümit ve temenni etmekle beraber şimdilik bu mümkün görülmediği takdirde hayatlarına bir istikamet verebilmeleri için menfi de olsa kati bir cevap verilmesini dilemekte oldukları ve pek ağır şartlar altında bulunan bu soydaşlarımızın tek melc'a saydıkları anavatana sığınmak hususunda gösterdikleri tehalükü eyi karşıla-manın , Cumhuriyet Hükümetimizin oralardaki prestiji noktasından lüzumlu olduğu kadar çalışkanlıkları , memleket ve Milletimize bağlılıkları bakımından da faydeli olabileceği , üzerlerinde ya-bancı ideolojilerden hiç bir iz ve emare görülmeyen ve sayıları (1600) kadar olduğu tahmin edilen ve Türkiyeden başka hiç bir Devletin uyrukluğu altına geçmek istemeyen bu soydaşlarımızın orada kurdukları (Türkistan muhacirleri Cemiyeti) vasıtasile birbirlerine yardım etmeğe ve aralarında hususi Mektep açarak çocuklarına Türk kültürü vermeğe çalışdıkları ve umumiyetle fa-kir bir halde olup bir kısmının kunduracılık , terzilik , kal - pakçılık ve aşçılık gibi sanatlar ve bir takımının da çiftçilik yapmak suretile hayatlarını kazanmağa uğraşdıkları ve bilhassa çocuklarının istikballerini ve Türk kültürü altında yetişmelerini temin bakımından memleketimizde yerleşmek arzusunda veya ken-dileri gelemediği takdirde yalnız çocuklarını Türk mekteplerinde yetiştirmek ümidinde buldukları Büyük Elçiliklerimizin işarlar na atfen Dışişleri Bakanlığımızdan bildirilmekte ve mahallerine icap eden tebligatta bulunulmak üzere acele cevap verilmesi is-tenilmektedir .

Verilecek cevaplarda daire ve şubenin adı ve tezkerenin günü ve sayısının yazılması.

EK. 28 Karaçi ve Yeni Delhi Büyükelçiliklerinin Türkiye'nin mültecileri alıp almayacağını gayriresmi olarak sorgulanmasını isteyen telgraf.

NARA (882.411/2-950)

FORM DS-222
7-1-48
Amman
INDICATE
Collect
Charge Department
Charge to

OUTGOING TELEGRAM

Department of State

CONFIDENTIAL
CLASSIFICATION

6 P.M.
CONTROL
2578
FEB 9 1950
FOR DC/REK ONLY

AMEMBASSY
ANKARA
60
APPRX 500 Turki-Moslem refugees from Sinkiang now in
Leh, Bringar and India. More may arrive.
DEPT WLD appreciate EMS ascertaining informally attitude
TURK GOVT
~~NOT~~ accepting either all or part these refugees for settlement
in Turkey.

action (S.O.)

ACRESOM

CODE ROOM: PLS RPT
AMEMBASSY Karachi *93*
AMEMBASSY New Delhi *129*

14

15

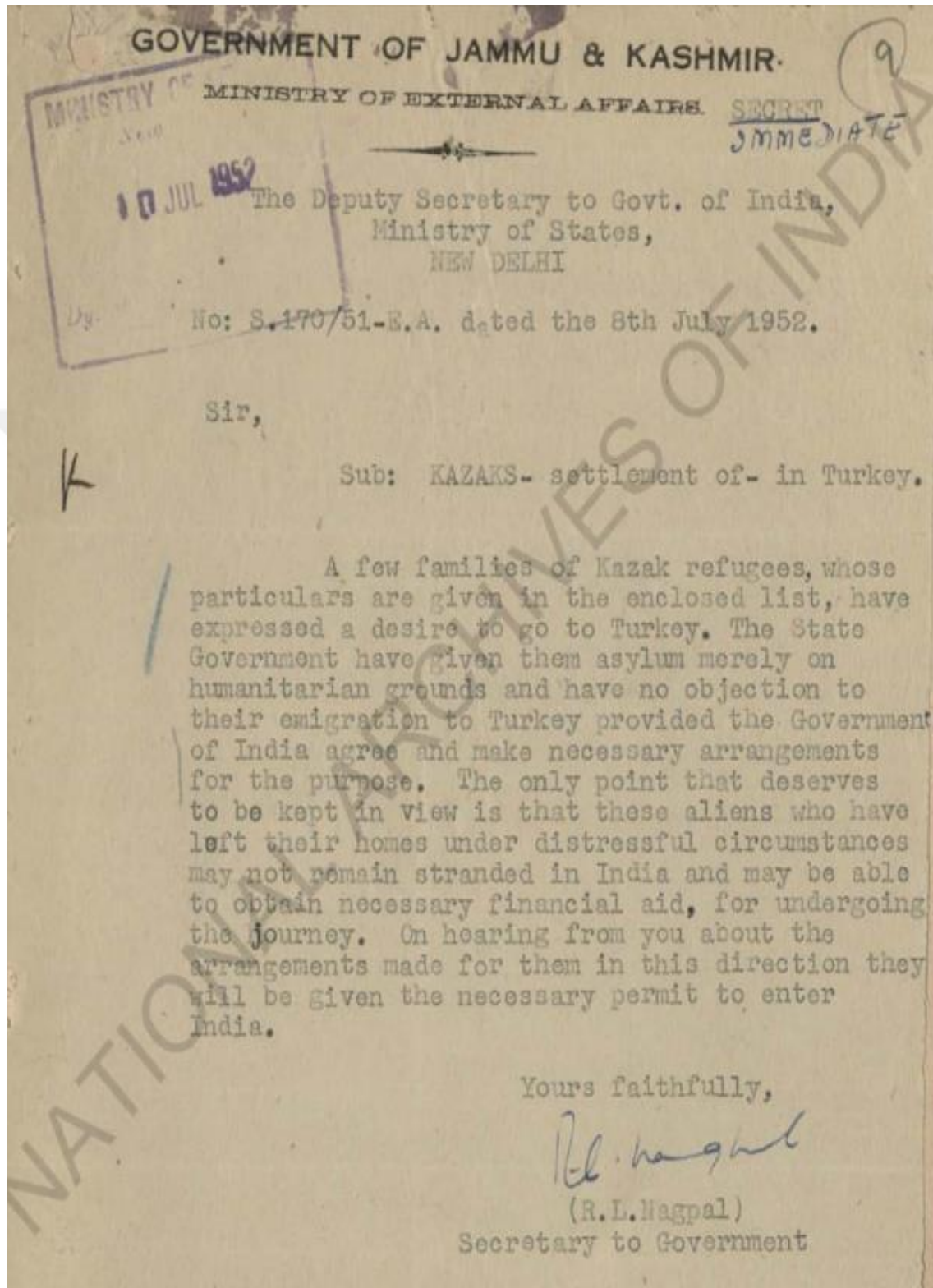
DISTRIBUTION DESIRED (OFFICES ONLY)
NEA: SOA; MOW; atir; bov; mhm
OTI

FEB 5 1950 P.M.

CONFIDENTIAL
CLASSIFICATION
Corrections made on this original MUST be made on all copies before delivery to Telegraph Branch.

DC/R Central
Confidential File #1
1950 FEB 5 31
882.411/2-950
882.411/2-950
CS/H

EK. 29 NAI (Belge numarası yok).

EK. 30 Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak kabul edilen kişiler ile ilgili Bakanlar Kurulu kararı.

Bu belge Tekin TUNCER arşivinden alınmıştır.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MEVCELAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayı: 2
14595

KARAR

Doğu Türkistan'dan Hindistan'a iltica eden (350) Türk ile ayrıca Hindistan, Pakistan ve Suudi Arabistan'a sığınmış olan beş bin Türk'den (1500) kişi olmak üzere ceman (1850) Türkün iskânlı göçmen olarak yurdumusa kabulleri; Devlet Bakanlığının 10/3-1952 tarihli ve 3232-C-3035/12765 sayılı yazısı üzerine; Bakanlar Kurulunca 13 / 3 /1952 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI
C. Zengir

Başbakan <i>A. Menderes</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>S. Ağar</i>	Devlet Bakanı -----	Arıcalar Bakanı <i>A. Menderes</i>
Millî Savunma Bakanı <i>M.Ö. Köymen</i>	İçişleri Bakanı ve Dev. B. V. <i>H. İsmail</i>	Değişlik Bakanı <i>F. Rıza</i>	Maliye Bakanı <i>H. Ş. Şen</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>S. Ağar</i>	Sayışılık Bakanı <i>H. İsmail</i>	İktisat ve Ticaret Bakanı <i>M. Ö. Köymen</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>H. Ş. Şen</i>
U. ve Tekel Bakanı <i>S. Ağar</i>	Tarım Bakanı <i>H. İsmail</i>	Ulaştırma Bakanı <i>H. İsmail</i>	Çalışma Bakanı VE İşletmeler Bakanı V. <i>M. Ö. Köymen</i>

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

030 18 01 178 19 1

Yan No: 30 18 1 2 - Kuru No: 120 - Dosya No: 18 - Sıra No: 4

EK. 31 NAI (Belge numarası yok).

(1) 77 (1)

To
The Hon'ble Prime Minister,
Government of India.
NEW DELHI.

Sir,

Your gracious-self is aware of the fact that we had to take shelter in Kashmir with your kind permission after we had suffered a lot in our mother country at the hands of communists. Since the year 1951 we have been passing our days peacefully. We shall remember your help and courtesy towards us life long.

Respected Sir, it was in the month of May, 1952 that 141 qazaki refugees had submitted their application for grant of visas for going to Turkey. But unfortunately only 134 visas have been granted while the undersigned petitioners have been deprived of the same for no reason. Our families consist of 17 members. Great anxieties have caused us for not receiving visas for us and our other family members consisting of 17 members. It may be worthwhile to mention here that all of us have blood relations with each other.

Sir, on the other hand all of us received an order from the Kashmir Government to the effect that we should leave this place on 19th September for Bombay and await for visas there. In case the undersigned petitioners would also leave for Bombay we are afraid that we may not be favoured with the necessary visas there and thus we may have to face difficulties and other worries for want of ~~help~~. In case we will have to wait there we are afraid that we may have to starve for want of food etc., as we have no money with us.

So in view of the above facts we seek your

wait for visas there. In case the undersigned petitioners would also leave for Bombay we are afraid that we may not be favoured with the necessary visas there and thus we may have to face difficulties and other worries for want of ~~help~~. In case we will have to wait there we are afraid that we may have to starve for want of food etc., as we have no money with us.

So in view of the above facts we seek your

: 2 :

kind help and request to kindly arrange for our being favoured with the necessary visas and also order for our being provided with food etc., while at Bombay and thus win our heartfelt prayers life long.

Ever praying,

Yours faithfully,

Sd/- Ali Beg

Sd/- Hanza,

Dated 16th Sept. 1953.

Sarai Safakadal, Srinagar
Kashmir.

EK. 32 NAI (belge numarası yok).

may see.

2/8/52. 06/2/8/52

I have not seen the papers referred to at 'A' overleaf.

AL (FSA)

S. Chand
4/8/52

DS (FEA)

The question of monetary aid to Kazak refugees wishing to migrate from Srinagar to Turkey is being dealt with on a separate file. Briefly stated, the Government of Kashmir have asked us if we would be willing to pay for the travelling expenses of 153-159 Kazak refugees from Pathankot to Bombay. The Prime Minister has agreed to this and we have already approached the Ministry of Finance for necessary sanction. There is, therefore, no need for action on this file.

[Signature]

19-8-52.

US (FEA)

Min. of States.

N/R Ministry of External Affairs u/n No. 3725-CKK/52

29. 8.52

EK. 34 1953 tarihli bu belge Doğu Türkistanlı mültecilerin sayıları hakkında bilgi vermektedir.

NARA (19P.ARC,31.7.53)

AIRGRAM

SECRET

DBAET I 7/31/53

Embassy Ankara

SUBJECT: Resettlement of Moslem Refugees from Sinkiang

Reference is made to previous communications concerning the resettlement of Kazakh and Turki refugees from East Turkestan in Turkey, including the Department's Airgram No. 842, June 4, 1953, and New Delhi telegram of June 23, 1953, sent Ankara unnumbered, repeated to the Department as No. 4526.

Since 1949 the local authorities in Kashmir have granted asylum, housing in a government hostel and minimum relief assistance to approximately 500 such refugees. Of this number, 183 have proceeded to Turkey, leaving approximately 310 refugees now in Srinagar. Of the group now remaining, 150 Kazakhs under the leadership of Qauli Beg have applied for Turkish visas. Approximately 40 Kazakhs under the leadership of Sultan Sherif are planning to resettle on the land in Kashmir. About 120 Turki are resettled locally in small trades and business and intend to remain in Kashmir.

The Department's concern with this situation at the moment derives from the following considerations:

1. Sheikh Abdullah, the Prime Minister of Kashmir is under political pressure to discontinue his present generous policy of receiving and caring for the needy refugees from Sinkiang. Leftist groups resent the vocal anti-communism of the refugees, based on the bad treatment which they received at the hands of the communists. Other refugee groups in Kashmir and the indigenous poor are understandably jealous and resentful of the burden imposed by dependent strangers. Further, it is a source of potential embarrassment to India to receive political refugees from countries with whom it maintains supposedly friendly diplomatic relations.

2. Embassy New Delhi has reported to the Department information providing some basis for anticipating that approximately 500 additional Kazakh refugees will apply for asylum in Kashmir. There are indications of increasing communist pressure on the area north of Kashmir which would tend to confirm this prediction.

Under the circumstances, it is important to the advancement of U.S.

political and psychological objectives to encourage and strengthen Abdullah in the continuation of his policy of asylum and care now jeopardized by the pressures mentioned above. The first step in this connection is to assist insofar as possible with the prompt resolution of the problem of the unsettled refugees now in Kashmir. A project is being administered by Embassy New Delhi through the instrumentality of the Council of Voluntary Agencies providing for local resettlement in Kashmir and transportation costs to point of entry in Turkey. Limited funds have been made available for this purpose. The success of the project, however, depends upon the availability of Turkish visas for the approximate 150 applications now pending. The Department is consequently interested in any information developed as a result of New Delhi's numbered telegram referenced above.

Concerning future influx of refugees from Sinkiang, it is clear that Abdullah will be strengthened in his current policies if assurance can be given him that the refugees can be resettled promptly, and will not constitute a continuing political problem and drain upon the financial resources of Kashmir.

It is now anticipated that limited additional funds under the Mutual Security Act will be available in FY 1954 for assistance to such refugees. The disposal problem therefore is dependent upon the future availability of Turkish visas for small additional numbers during the year.

Embassy Ankara is therefore requested in its discretion to seek from responsible Turkish officials the firmest possible information on the prospects for (a) visas for the 150 applications now pending; and (b) the availability of visas, and in what numbers, for a refugee flow which may materialize. In the latter connection, the Embassy's judgment is requested, without specific mention of the possibility to Turkish officials, as to whether modest assistance from U.S. funds in the resettlement of refugees in Turkey, which might include a contribution to inland transportation, housing, farms or trade tools, and live-stock, would have the effect of liberalizing Turkish entry policy for this group. Embassy Ankara's early reply to the questions raised in this and referenced prior

SECRET
- 3 -

communications will provide the basis for determining the feasibility and nature of an approach to Sheik Abdullah and GOI officials in this matter. It is suggested that Embassy New Delhi be kept advised by concurrent copies of communications.

EK. 35 Tihwa Başkonsolosu G. Fox Holmes'in sınırışı edilmesini anlatan belge.

NARA (TLP-WOAR, 6P,1950)

fu - CA *JEP - WOAR #60P*
(Sinkiang)

UNCLASSIFIED

Report dated 20th January, 1951, by Mr. G. Fox Holmes, His Majesty's Consul-General at Tihwa, on the events leading to his expulsion.

Search of all personnel and premises took place on 4th and 5th December, 1950. At 10 a.m. two public security officers claimed that my repeated requests to them to enter the public office of the Consulate amounted to a refusal to allow a routine search of the premises under their right as census officials.

2. Immediately 30 armed men and women took over, first searching both men and women after the removal of their outer clothing, then each room separately. This process lasted for 37 hours without let up interspersed with interrogations, false accusations and constant surveillance even to the extent of ladies being accompanied into bathrooms. Speech with one another was forbidden.

3. Just before midnight on 5th/6th December the police departed after obtaining three signatures to the effect that:-

- (a) We had been courteously treated throughout
- (b) nothing had been removed other than
- (c) listed articles including:-

2 rifles, 2,000 rounds of ammunition for same, 1 pistol and 40 rounds, all of which had been registered months before. Numerous unclassified documents including 'in' and 'out' telegram files, account books, [two Indian code Books dated 1935, though no (repeat no) recyphering tables,] some 80 sheets of Turki script, alleged to have been 'discovered' in my unlocked steel cupboard. One letter from Mr. Hall Paxton, U.S. Consul Tihwa to Mr. Leighton Stuart, enclosing a report on economic and agricultural conditions in Sinkiang never previously seen by me.

4. Guards were left in the house and all Consular personnel placed under house arrest.

5. On 8th and 11th December, I was interrogated at length on Mr. Hutchison's and Foreign Office en clair telegrams to me; source of financial supplies; reason for maintaining the attitude that I had the right to protect American property; my relations; why I had repaid U.S. \$1,500 loan to him; why the Ministry of Works, Hong Kong should control my spending on building materials in Tihwa, etc., etc.

6. A brief record of a final three and a half hour interrogation at the Central Police Office by eleven police officials was written in Chinese and then signed by me as being a factual statement of their questions and my answers.

UNCLASSIFIED

-2-

7. I was only allowed to return to the Consulate after I obtained exhaustion had brought on a heart attack - my pulse being 140 per minute.

8. On 27th December I was called to the Central Police Office, where the Expulsion Order was read to me only once in the following terms:-

- (a) The Central Government of the Peoples Government of China had found me guilty of espionage crimes against the Chinese and Russian people.
- (b) I, together with my family and staff, must leave China within five days.
- (c) Only sufficient luggage for our immediate personal needs might be carried.

9. We left Tihwa by Harietta Airline for Peking with 15 kilos per adult, 7 per child, everything else having been confiscated.

10. We arrived in Peking on 30th December, were taken to the Security Police B. . in what used to be the British Embassy Military Barracks, and after 5 hours delay, without food for the whole day, taken to a filthy Chinese Hotel for the night. At no time were we allowed to get in touch with Mr. Hutchison.

11. On 31st December we went by train to Tientain and were escorted, placed in the Rich Hotel and not allowed to leave the bedroom or talk with anyone. Those of the party with no shoes were allowed to buy some through the police. We had arrived in felt boots and furs, as the Tihwa temperature was minus 15 degrees Fahrenheit the day we left.

12. We were then put on board the S.S. Heinrich Jessen for Hong Kong.

13. Comment. No (repeat no) Foreign Office cyphers, classified material or radio transmitters were found. Though under constant provocation, we maintained a courteous attitude throughout, and apart from a few unreasonable officials the Chinese reciprocated. The real reasons for expulsion I imagine to be as follows:-

- (a) The Consulate was but 70 yards from the main road from Russia to China, thus passing of convoys was too obvious.
- (b) Anti-American propaganda turned anti-British after the British troops entered Korea.
- (c) Eviction of the Chinese from Malaya and Hong Kong demanded retaliation from the Chinese - this was stated several times during the course of interrogation.

UNCLASSIFIED

-3-

- (d) The Chinese feared full recognition of the Peking Government by Britain might legalise my status in Tihwa, which they did not desire in deference to Russia.

Red Activity in West China Sways U. S. Policy in Asia: Soviet-Chinese ...
By DANA ADAMS SCHMIDT Special to THE NEW YORK TIMES.
New York Times (1923-Current file); Dec 28, 1953;
ProQuest Historical Newspapers: The New York Times with Index
pg. 1

Red Activity in West China Sways U. S. Policy in Asia

Soviet-Chinese Development of Sinkiang and Tibet Casts New Light on Proposed Pakistan Pact and Concern Over India

By **DANA ADAMS SCHMIDT**
Special to THE NEW YORK TIMES.

WASHINGTON, Dec. 27 — United States policy toward Pakistan and India is being influenced by intense Communist military and economic development of the lands to their north.

Communist China, with active Soviet participation, is developing Sinkiang, a wild and desolate province three times the size of France, at the heart of Central Asia. Similar work, with a lesser degree of Soviet participation, has begun in Tibet.

Reports now reaching Washington indicate that these developments are likely to upset the military and economic balance of Asia. They cast new light on the significance of plans to provide Pakistan with United States military aid. They also help explain United States concern about India's neutralism.

Chinese troops in Sinkiang, accompanied by numerous Soviet

advisers, it is learned, have established a major military base at Kashgar in the western part of the province, not far from the Pakistan border. Apparently anxious to prevent observation of work at Kashgar, the Peiping Government two months ago declared Kashgar a military area and ordered withdrawal of the two foreign consulates there, representing Pakistan and India.

The fact that the Soviet airline that controls air communications between Sinkiang, the rest of China and the Soviet Union recently began flights to Kashgar suggests to some that this town is being transformed into an air base.

While the number of Chinese troops or their Soviet advisers stationed in Sinkiang is not known, it has been established that there are enough to use a

Continued on Page 3, Column 4

Red Expansion in Western China Influences U. S. Policy in Asia

Continued From Page 1

system of rotation. This system extends from Lanchow in west central China in a 2,000-mile arc through Urumchi (Tihwa), the capital of Sinkiang, to the base at Kashgar.

Other major Chinese bases are being built up at Gartok, a trading center in Tibet, and in the southeastern corner of Tibet near the point at which the traditional Calcutta-Lhasa trading route enters Tibet. In Tibet, however, so far as is known, the Chinese troops do not have Soviet advisers.

Perhaps more important than the strictly military development, however, is the development of communications. A railway across Sinkiang, connecting Soviet Turkistan with central China is under construction. Begun at Lanchow, the point from which the Sinkiang garrison rotates, work has progressed only a relatively short distance to Yungteng (Pingfan).

It is believed the line will run to Urumchi and thence via Kuldja (Ining) to the Soviet border. The Soviet is reported to be building from the border toward Urumchi.

Completion of this line, which will undoubtedly take some years, would give the Soviet an alternative to the Transsiberian Railway and greatly facilitate Soviet penetration of central China. This is the route over which the Soviet laboriously maintained a trickle of military supplies to the Kuomintang by motor truck in the 1930's when the Japanese had seized the Chinese end of the Transsiberian Railway.

Industrial Area Planned

The Chinese Communists apparently plan to build a secondary industrial area in Sinkiang along this line of communications. There is evidence that they have been recruiting technical personnel for the Sinkiang development and shipping in communications equipment and building materials. Industrial development, mining, road and railway construction are being carried on by joint Chinese-Soviet companies. Radio, telegraph, telephones and highways are under Chinese control.

It has been reported, but not proven, that the Chinese and Russians are jointly mining uranium southwest of Urumchi. Few details are known about the industrial development. Chinese and Soviet mining experts are known to be exploring the area.

The Chinese are putting great efforts into road construction in both Sinkiang and Tibet. One project is known to begin at Lanchow and to follow the route of the projected railway to Urum-

The New York Times, Dec. 28, 1953
KEY PROVINCE: Communist China, with Soviet help, is developing Sinkiang Province with a major military base at Kashgar (cross).

chi, and thence southwestward to Kashgar. Another follows the three main routes used by Chinese troops in their invasion of Tibet. These were, from Kashgar eastward to Lhasa; from Tsinghai Province southward to Lhasa; and from Chengtu in central China westward to Lhasa.

According to Chinese publications it is now possible for trucks to move from Chengtu as far west as Kangting in Sincang Province. By the end of 1954, these publications say, a "jeepable" road will be finished all the way from Chengtu to Lhasa.

Another reason United States experts are carefully watching developments in Sinkiang is that it is one of the two main areas of traditionally disputed control between Russia and China. The second is Manchuria.

In the past Czarist, and later Soviet, Russia has been content to allow this primitive, inaccessible area, populated by 4,000,000 peasants and nomads of a dozen racial backgrounds, to remain under the tenuous rule of a small clique of Chinese bureaucrats.

Knowing that its situation obliged the province to turn its economic life toward Russia and that Russian troops could occupy it at a moment's notice, the Russians left to Chinese garrisons the task of maintaining order among perpetually rebellious Moslem tribesmen.

About 80 per cent of the population are Turkic-speaking Moslem Uigurs, the rest Kirghiz, Kazakhs, and others, all related to groups on the Soviet side of the border.

The question is whether the Soviet will continue to allow the Chinese to maintain official sovereignty over this area as its economic and strategic importance grows.

EK. 37 Amerikan arşivinden Doğu Türkistan'daki uranyum madeni hakkında belge.

NARA (No:3/6A, 19 Nisan 1949)

THIS DOCUMENT CONTAINS OF 1 PAGES, ⁵²⁰
COPY NO. 3 OF 10 SERIALIZED A
DEPARTMENT OF STATE

Memorandum of Conversation
SECRET

DATE:

April 19, 1949

*File in Q
RDS*

SUBJECT:

Uranium in Sinkiang.

PARTICIPANTS:

Mr. Sprouse, CA
Mr. Walker, CP
Mr. Trueheart, Atomic Energy Commission
Mr. Wendel; Mr. Chase, U

COPIES TO:

Mr. Sprouse
Mr. Butterworth
Atomic Energy Commission

The current negotiations covering trade and mineral exploitation rights sought by the Soviets from the Chinese in Sinkiang were discussed in the light of unverified reports of Soviet mining activities in the Ashan zone of that province which might involve uranium ores.

On the basis of Mr. Sprouse's analysis of the Chinese political situation it was agreed that representations to the nationalist government at this time to prevent the Soviets from acquiring advantages with respect to whatever uranium might be present in Sinkiang would result in disproportionate demands on the part of the Chinese Government.

In order to acquire further intelligence on the reported uranium deposits, it was agreed to request Mr. Butterworth to convey to Mr. MacKierman at Tihwa (through safe channels) the desire of the AEC and the Department to secure some reliable samples from the alleged mines. It was thought that Consul Faxton might be able to bring the samples to this country on his return next month. An effort will be made to brief Mr. Faxton's replacement on this matter prior to his departure for China.

UsCAWendel:bb

SECRET